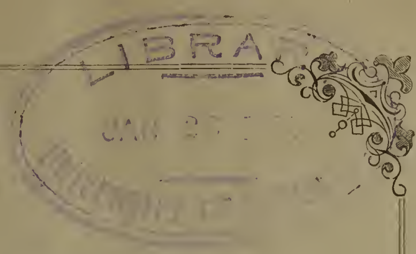

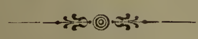

BESCHOUWING

over de wijze, waarop de Armenzorg behoort beschreven te worden.

DOOR

J. H. VAN ZANTEN.

HAARLEM, JOH. ENSCHEDÉ EN ZONEN.

Beschouwing over de wijze, waarop de Armenzorg behoort beschreven te worden.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE STAATSWETENSCHAPPEN

AAN DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS

Dr. C. H. KUHN,

Hoogleeraar in de Faculteit der Geneeskunde,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

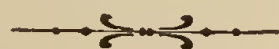
op Donderdag den 8sten April 1897,

des namiddags ten 3 ure in de Aula der Universiteit,

DOOR

JAKOB HERMAN VAN ZANTEN,

GEBOREN TE TIEL.

HAARLEM, JOH. ENSCHEDÉ EN ZONEN. — 1897.

Aan mijn Ouders.

INHOUD.

INLEIDING.

Toen ik een aanvang maakte met de beschrijving der armenzorg in Groningen, mij opgedragen door de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek, welk werk binnen niet langen tijd het licht zal zien, leek het mij een interessant werk eens te onderzoeken, op welke wijze de armenzorg wel het best kan beschreven worden.

Hoe langer hoe meer immers gaat men tegenwoordig de noodzakelijkheid erkennen van een goede beschrijving van het armwezen. Men heeft ingezien, dat de armenzorg, zooals zij nu nog op de meeste plaatsen is ingericht, geen voldoende resultaten oplevert, ja zelfs vaak het tegendeel bewerkt van het doel, dat zij zich voor oogen moet stellen. Sedert door de invoering te Elberfeld van het bekende stelsel, dat van deze stad zijn naam ontvangen heeft, een geheel nieuwe richting is aangegeven, waarin de armenzorg zich behoort te bewegen, beraamt men dan ook alom middelen om haar te verbeteren. Maar juist door deze pogingen is men tot het inzicht gekomen, dat verbetering niet mogelijk is zonder juiste en volledige kennis van den tegenwoordigen toestand.

En nu wil het mij voorkomen, dat het voor hen, die de verbetering van de inrichting der armenzorg, hetzij in kleinen kring, zooals in een enkele instelling van liefdadigheid, hetzij in grooteren kring, in een gemeente of den staat, willen ter hand nemen, niet voldoende is alleen van de inrichting en den omvang der armenzorg op de hoogte te zijn; de

kennis van het karakter, de eigenaardigheden en van andere omstandigheden der armen, die ondersteund moeten worden, lijkt mij even noodzakelijk. Tegenwoordig wordt immers bijna overal als onbetwistbaar aangenomen de meening, dat hij, die armenzorg uitoefent, iederen ondersteunde geheel op zichzelf moet beschouwen, nauwkeurig al zijn omstandigheden moet nagaan en dienovereenkomstig de ondersteuning inrichten. Evenzoo dient, naar het mij voorkomt, hij, die de armenzorg wil regelen, bekend te zijn met de algemeene karaktertrekken, welke bij de armen, die voor ondersteuning in aanmerking komen, gevonden worden.

Zoo bestaat dus de beschrijving van het armwezen of liever behoort zij te bestaan uit twee deelen, n.l. die van de inrichting en den omvang der armenzorg en die van den toestand der armen. Maar bovendien is niet te vergeten, dat er nog andere redenen zijn, buiten het gebied der armenzorg gelegen, die de kennis van den toestand der onderste lagen van de maatschappij hoogst nuttig, ja zelfs noodig maken; zoo noem ik o. a. onderzoekingen omtrent de toepassing van de leer van Malthus, omtrent het „sweating-system", omtrent den invloed van arbeidersverzekering op de armenzorg en dergelijke meer.

Ongelukkig echter wordt de noodzakelijkheid van de kennis van den toestand der armen nog zeer weinig gevoeld. Verreweg de meeste werken, die de armenzorg beschrijven, deelen wel eenige bijzonderheden mee over de armen, die ondersteund worden, maar dan alleen zooveel als zij noodig hebben om den aard der armenzorg te karakteriseeren; een opzettelijke beschrijving van den toestand der armen met mededeelingen over de oorzaken, die hen armlastig hebben doen worden, over hun beroepen, hun gezinnen, hun inkomsten en woningen, enz. bevatten zij niet. Mij is zelfs slechts één boek bekend, dat werkelijk volledig de armenzorg en den toestand der armen beide beschrijft. [1]). Wel zijn er eenige werken, die alleen over de armen handelen, maar hun aantal is zeer klein.

Doch ook op het gebied der armenzorgbeschrijving zijn nog vele gebreken te constateeren en de meeste werken moeten zelfs onvoldoende geacht worden om een werkelijk juist en volledig beeld der geheele armenzorg te geven.

---

1) Mischler. Das Armenwesen in Steiermark; zie later meer over dit boek. (Ik zal in het vervolg den titel der besproken boeken voor het gemak slechts in 't kort aanhalen. In Bijlage II vindt men hem, zooals hij luidt in zijn geheel).

Het bovenstaande te bewijzen en tevens na te gaan, welke eischen aan een beschrijving van het armwezen gesteld behooren te worden, opdat zij aan haar doel beantwoorde, ziedaar de taak, die ik zal trachten in de volgende bladzijden naar mijn beste krachten te verrichten. Daartoe zal het noodzakelijk zijn om eerst na te gaan, wat er in ons land en in het buitenland reeds op het gebied, waarover ik spreek, gepraesteerd is en de verschillende bestaande publicaties met elkaar te vergelijken om daarna het beste voor mijn doel uit te kiezen.

Maar, zooals reeds gezegd, werken over den toestand der armen, zijn er niet veel en ook werkelijk volledige beschrijvingen der armenzorg bestaan er slechts weinig. In enkele landen komen zij voor ten gevolge van de verplichting, die de armenwetten der regeering opleggen om elk jaar verslag uit te brengen over den toestand van het armwezen; maar zulke periodieke armverslagen zijn mij slechts bekend van Nederland, Engeland en Schotland. Op een andere wijze worden tegenwoordig in andere landen wel periodieke verslagen uitgegeven, ik bedoel in statistische jaarboeken, waarin ook een hoofdstuk aan het armwezen gewijd wordt. Zij kunnen echter lang niet altijd volledig genoemd worden, zooals wij later zullen zien. Behalve deze periodieken zijn er nog eenige voor één maal vervaardigde volledige beschrijvingen der armenzorg, waarvan enkele door regeeringen en andere door particulieren uitgegeven zijn.

Een ander soort van beschrijvingen zijn die, welke slechts een enkel onderdeel der armenzorg beschrijven en dan tevens mededeelingen doen over de personen, die hierdoor worden ondersteund. Zoo is o. a. de toestand der arme, en vooral der verlaten en verwaarloosde kinderen een onderwerp, dat vaak besproken wordt in verband ook met de wijze, waarop voor deze ongelukkigen het best gezorgd kan worden [1]).

Een derde soort van beschrijvingen zijn de verslagen, die jaarlijks door besturen van instellingen van weldadigheid worden uitgebracht over de verrichtingen der instelling. Zij behandelen natuurlijk zeer speciale onderwerpen en kunnen op weinige uitzonderingen [2]) na niet onder de wetenschappelijke werken gebracht worden. Maar dat is ook volstrekt niet hun doel, want dit is veeltijds alleen hierop gericht, veel geld bijeen te za-

---

[1]) Juist zeer onlangs is over dit onderwerp weder een boek uitgekomen van Richard Strauss, getiteld: „L'enfance malheureuse."

[2]) Zoo b. v. het jaarverslag van de Amsterdamsche Commissie voor werkverschaffing in het Buitengasthuis.

zamelen om des te meer te kunnen verrichten. Zij trachten dit dan te bereiken door het medelijden op te wekken met de minder bedeelden en doen daarom hartroerende verhalen over hun ervaringen met arme verlaten schepsels, die vergaan van honger en kou of die door wreede ouders mishandeld worden — maar zoo krijgt men vele dingen te lezen, die voor de kennis van den toestand van het armwezen weinig belang hebben, terwijl verzwegen wordt datgene, waarop het juist zou aankomen.

Met enkele uitzonderingen zal ik mij daarom bepalen tot de in de eerste plaats genoemde beschrijvingen, die het geheele gebied der armenzorg behandelen. Verslagen van enkele instellingen zal ik geheel buiten beschouwing laten, maar ik wil niet nalaten de hoop uit te spreken, dat deze studie voor bestuurders van liefdadige instellingen, die haar onder de oogen mochten krijgen, eenige vingerwijzingen moge opleveren om uit te maken, welke van hun ervaringen belangrijk genoeg zijn om medegedeeld te worden voor nog andere doeleinden dan het directe voordeel der instelling zelf!

Aangezien de beschrijving van den toestand der armen van veel belang is en geheel anders is ingericht dan die der armenzorg, zal ik er een afzonderlijk hoofdstuk aan wijden.

Bij de beschrijving der armenzorg zal men nu noodzakelijk onderscheid moeten maken tusschen die van de armenzorg in een gansch rijk en in een gemeente en wel om de volgende reden.

De armenzorg kan op drie verschillende wijzen uitgeoefend worden, n.l. door de overheid, door een kerkgenootschap of door particulieren. (In Nederland kent men nog een vierde soort, de gemengde armenzorg, die gezamenlijk door de overheid en een kerkgenootschap of particulieren bestuurd wordt).

De openbare armenzorg nu berust op een of meer wetten, die haar voor het geheele land uniform regelen, maar dat wil nog volstrekt niet zeggen, dat zij nu ook in het heele land op dezelfde wijze werkt: integendeel, in de uitvoering der wetten kunnen zich veel verschillen voordoen en vooral in een land als het onze, waar de armenwet eenvoudig vermeldt, dat er gemeentelijke instellingen van weldadigheid zijn, maar verder niets voorschrijft omtrent de wijze, waarop zij moeten werken en omtrent hun inrichting. Dientengevolge regelt iedere gemeente haar armenzorg naar eigen goedvinden en zoo ontstaat er een zeer groote verscheidenheid in de verschillende gemeenten.

Omtrent de kerkelijke armenzorg geldt juist hetzelfde; deze is veelal

door synodale of bisschoppelijke reglementen geregeld, maar in de uitvoering der voorschriften kan wederom een groote verscheidenheid bestaan. En deze wordt nog grooter, indien, zooals ook wel voorkomt (b. v. bij het Evang. Luthersche kerkgenootschap in Nederland), aan elke gemeente overgelaten wordt haar eigen armenzorg te regelen, zoodat zelfs een gemeenschappelijke band ontbreekt.

Het sterkst is nog het verschil van regeling bij de particuliere instellingen van weldadigheid, (voorzoover zij nl. niet tot over 't heele land verspreide bonden verdeeld zijn, zooals het in Engeland [1]) en Zwitserland [2]) voorkomt). Zij zijn in 't geheel niet gebonden en regelen dus ieder op zichzelf haar wijze van werken.

Om de armenzorg in een geheel land in al haar uitingen te leeren kennen, zou het dus noodig zijn alle verschillende regelingen van de openbare en de kerkelijke armenzorg en bovendien elke particuliere instelling op zichzelf te beschrijven. Maar het spreekt vanzelf, dat dit in één werk onmogelijk te doen is. Zoo deelt b. v. Aschrott [3]) mede, dit in Engeland het „Committee of Inquiry", in 1818 benoemd om een onderzoek naar de particuliere instellingen van weldadigheid in te stellen, in 1837 reeds 29000 instellingen van verschillenden aard had gevonden en niet minder dan vier en veertig deelen noodig had om ze te beschrijven. Dit heeft ook de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek, destijds nog Vereeniging voor de statistiek in Nederland, ondervonden, toen begonnen werd met de uitvoering van het besluit, op de algemeene vergadering van 1891 genomen en door den voorzitter met deze woorden toegelicht [4]): „Er bestaat geen nauwkeurig overzicht van hetgeen door de verschillende instellingen van armenzorg geschiedt, van hare inrichting, hare reglementen, haren werkkring, de wijze waarop zij uitvoering geven aan hare taak. Zulk een overzicht willen wij leveren, iets in den geest van Böhmert's boek (over de 77 steden) en zoo volledig als nuttig en mogelijk is." Overeenkomstig dit plan begon men met uit het geheele land inlichtingen te vragen (op welke wijze dit geschiedde vindt men vermeld in de inleiding van het 1e deel der Armenzorg in Nederland, Am-

---

1) De Charity Organisation Society.

2) Interkantonale bond tot herberging van zwervers.

3) Das Englische Armenwesen pag. 398.

4) Zie het verslag van deze vergadering pag. 40.

sterdam). Terwijl men bezig was de gegevens, die men kreeg, te schiften, bemerkte men al zeer spoedig, dat er geen sprake van kon zijn deze alle in één boek te bewerken en dat er evenmin tijd noch krachten beschikbaar waren om in een aantal deelen een degelijke bewerking van de geheele armenzorg in Nederland te maken. Men besloot daarom tot de stadsgewijze behandeling, maar hierdoor veranderde het werk van karakter en is eigenlijk geworden de beschrijving der armenzorg in een aantal steden.

En toch is er één schrijver geweest, die getracht heeft te doen wat hier bijna onmogelijk bleek, nl. Niederer in: „*Das Armenwesen in der Schweiz*". Hij geeft een lange tabel over den omvang der armenzorg van elke particuliere instelling op zichzelf en in den vorm van noten geeft hij achter de tabel een korte omschrijving van doel en werkkring van elke dier instellingen. Een volledige beschrijving kan men dat toch niet noemen, als men weet, dat de meeste in twee of drie regels worden afgehandeld; het is immers onmogelijk in zulk een kleine ruimte een maar eenigszins voldoend beeld te geven van de plaats, die een instelling in de armenzorg inneemt.

Zoo moet de wijze van behandelen noodzakelijk verschillend zijn, naarmate men de armenzorg van een gansch rijk of van een stad alleen behandelt. De eerste zal dus niet kunnen letten op plaatselijke verschillen, die zich bij de openbare en de kerkelijke armenzorg voordoen, en zij zal zich moeten beperken tot het geven van algemeene karaktertrekken van de particuliere liefdadigheid en van deze alle instellingen van dezelfde soort tegelijk moeten behandelen. Veelal is het ook niet het doel van zulk een beschrijving om zulke uitvoerige mededeelingen te doen; zij wil slechts òf alleen in het algemeen den toestand van het armwezen in het heele land schilderen òf voorzoover het de beschrijving der inrichting betreft, vergelijkingen maken met de inrichting in het buitenland om hierdoor te wijzen op gebreken van de eigen armenzorg en middelen ter verbetering te beramen. Met dit doel hebben b. v. de Duitschers Aschrott en Reitzenstein [1]) de Engelsche en de Fransche armenzorg beschreven.

De armenzorg in een gemeente kan daarentegen veel uitvoeriger beschreven worden, waarbij dan elke instelling op zichzelf moet worden beschouwd. Een werk, dat zich hiermee bezig houdt, draagt daarom een geheel ander karakter dan de andere genoemde beschrijvingen en daar er

[1]) Die Armengesetzgebung Frankreichs.

dus aan beide soorten geheel verschillende eischen te stellen zijn, zullen wij aan ieder een afzonderlijk hoofdstuk wijden.

Drie verschillende methoden kunnen gevolgd worden zoowel bij de beschrijving van de armenzorg als bij die van den toestand der armen: nl. de hoofdzakelijk beschrijvende, de hoofdzakelijk statistische en de tegelijk beschrijvende en statistische.

De beschrijvende methode is die, welke zich ten doel stelt het onderwerp in woorden uiteen te zetten met vermijding, voor zooveel het mogelijk is, van cijfers. Indien de schrijver zijn stof in een aangenaam kleed steekt, is deze methode bij uitstek geschikt om het groote publiek te doen kennis nemen van zaken, waarvoor het onverschillig zou zijn, als de vorm, waarin zij gekleed worden, niet zoo aanlokkelijk was. De methode is echter ook een bij uitstek subjectieve; de schrijver kan zijn waarnemingen zoo inrichten, als hij zelf verkiest, hij is volkomen vrij te letten op wat hem belangrijk voorkomt en de rest als bijzaak te beschouwen of onvermeld te laten; en bovendien, wat men te lezen krijgt, is zijn eigen persoonlijke wijze van zien. Daarom hangen de resultaten, die hij krijgt, voor een groot deel af van de wijze, waarop hij de zaken beschouwd heeft.

De statistische methode werkt juist omgekeerd als de beschrijvende: zij wil in de eerste plaats door cijfers (somtijds ook door grafische voorstellingen, vooral door cartogrammen) aantoonen, wat zij heeft mede te deelen, zonder dat echter woorden geheel behoeven te ontbreken. Integendeel, vaak wordt er tekst bijgevoegd om enkele toelichtingen te geven en op conclusiën te wijzen, die men uit de cijfers zou kunnen trekken. De dorre cijfers, die de statistiek geeft, zijn echter alles behalve aangenaam om te lezen en de kring van lezers van werken, die deze methode volgen, is dus niet groot, maar deze werken zijn veel overtuigender dan redeneeringen met omhaal van woorden. Wat de getallen meedeelen, is waarheid, staat onomstootelijk vast, mits echter de cijfers betrouwbaar zijn. En dit is nog lang niet met alle statistiek het geval; het voortdurende toezicht op de betrouwbaarheid der gegevens, die de statisticus verzamelt, wordt tegenwoordig nog maar al te weinig beschouwd evengoed tot zijn taak te behooren als de bewerking ervan, ja zelfs wordt vaak het opmaken van statistiek opgedragen aan personen, die totaal buiten staat zijn, al wilden zij nog zoo gaarne, contrôle op de cijfers uit te oefenen. Later zullen we nog gelegenheid hebben hierop terug te komen. De statistiek

is ook niet subjectief, zooals de beschrijving; want indien de statisticus alle gegevens verzamelt, die hij kan krijgen, is hij alleen vrij in de wijze waarop zij gegroepeerd en in verschillende gevallen geschift worden, maar de mate, waarin zich elk dier gevallen voordoet, is geheel aan zijn invloed onttrokken.

Een groot verschil is er nu tusschen beschrijving en statistiek, toegepast op de armenzorg en op den toestand der armen. De laatste kan nl. in zijn geheel, hetzij beschrijvend, hetzij statistisch behandeld worden, maar dit is niet het geval met de armenzorg. De beschrijving der armenzorg moet n.l. altijd in twee deelen gesplitst worden: die van de inrichting en die van den omvang en nu is het duidelijk, dat het onmogelijk is statistisch d. i. in cijfers, mee te deelen, hoe de armenzorg is ingericht, welke armenwetten er zijn en hoe de instellingen werken; maar even onmogelijk is het zonder cijfers te gebruiken mede te deelen, hoeveel armen er ondersteund worden en hoeveel hiervoor uitgegeven wordt. Beschrijvingen (in engeren zin) der armenzorg deelen dus altijd zeer weinig mee over den omvang en laten den nadruk vallen op de wijze, waarop zij wordt uitgeoefend, terwijl een werk, dat de geheele armenzorg behandelt van zelf tegelijk beschrijvend en statistisch is.

Dit is anders bij den toestand der armen, want dezen kan men in zijn geheel beschrijven, zooals o. a. d'Haussonville dit doet in zijn *"Misère et Remèdes"* en Coronel in zijn *"Armenzorg in Middelburg"*, welke schrijvers alle omstandigheden, die zij door eigen waarneming gevonden hebben, breedvoerig bespreken. Maar men kan die omstandigheden ook zeer goed onder cijfers brengen en onderzoeken, hoeveel armen door een bepaalde oorzaak armlastig zijn geworden, hoeveel door een andere, hoeveel weduwen er ondersteund worden, hoe groot de inkomsten der ondersteunden zijn en tallooze andere wetenswaardigheden meer. Bij den toestand der armen gelden daarom de bovengenoemde verschilpunten tusschen beschrijving en statistiek in hun volle kracht.

Eigenaardig is het nu, dat het in een land voor een groot deel van de inrichting der openbare armenzorg afhangt, welke methode bij voorkeur gebruikt wordt om de armenzorg te beschrijven. In Engeland en Duitschland b. v., waar de staatsarmenzorg geheel op den voorgrond treedt en dus vrij uniform over het geheele land geregeld is, vindt men geen beschrijving, alleen dorre statistiek over den omvang; in Frankrijk daarentegen, het land van de particuliere en de kerkelijke armenzorg, vindt men wel tot het gemoed sprekende monografieën over de werkzaamheden dezer

instellingen, maar geen werken, die een overzicht geven van het geheele gebied der armenzorg of zelfs maar over de openbare alleen. Om dit onderscheid tusschen de verschillende landen nader toe te lichten en met meer vrucht over buitenlandsche publicaties te kunnen spreken, lijkt het mij noodzakelijk eerst een kort overzicht te geven van de inrichting der armenzorg in eenige landen, waarbij ik mij echter in hoofdzaak tot de openbare zal bepalen.

HOOFDSTUK I.

De hoofdtrekken der armenzorg in eenige landen.

---

§ 1. *Engeland en Schotland.*

Engeland wordt wel genoemd het klassieke land van de staatsarmenzorg. Dit komt, omdat hier al vroeg, vroeger dan in eenig ander land, het beginsel is ingevoerd, dat de staat verplicht is voor de armen te zorgen. Reeds in 1601 nl. bepaalde koningin Elizabeth, dat de „*parishes*" (kerspelen), waarin het land op kerkelijk gebied verdeeld was en die vroeger slechts verplicht waren armenzorg uit te oefenen, voor zoover zij eigen middelen ervoor beschikbaar hadden, voortaan aan alle valide en volwassen armen, die op hun gebied vertoefden, werk moesten verschaffen en alle personen beneden 21 of 24 jaar op ambachten plaatsen. Om de kosten, die deze verplichtingen meebrachten, te dekken, voerde zij een alleen voor dit doel bestemde belasting (*poor-rate*) in.

Lang bleef deze uitnemende wet niet onveranderd in stand; langzamerhand werden er in den loop der tijden veranderingen in gebracht, die haar hoe langer hoe slechter maakten, zoodat men ten slotte, en dat is zeer eigenaardig, weer tot haar hoofdbeginselen moest terugkeeren. Het eerst werd aangetast het beginsel, dat de parishes voor elken arme op hun gebied hadden te zorgen: In 1661 kwam er een wet van Karel II, die bepaalde, dat men om in een parish ondersteund te worden er domicilie moest hebben en dit kreeg men door geboorte, door er een eigen huishouding te hebben of door er als dienstbode of arbeider minstens veertig dagen in dienst te zijn. Het gevolg van deze wet was, dat de parishes al het mogelijke deden om vreemdelingen, van wie men maar eenigszins kon verwachten, dat zij ooit armlastig zouden

kunnen worden, uit hun gebied te weren; maar ze deden nog meer: zij trachtten ook armen, die zij zelf moesten verzorgen, van zich af te schuiven door hen naar andere parishes te zenden en hen daar heimelijk te ondersteunen, totdat ze er veertig dagen in dienstbetrekking geweest waren en er zoo domicilie gekregen hadden.

Maar deze slechte gevolgen van de wet van 1661 waren nog niets bij den toestand, die veroorzaakt werd door eene andere groote verandering, ingevoerd door een wet van 1782, de *Gilbert's act.* Zij bepaalde, dat aan ieder mensch minstens een zekere som in de week, afgemeten naar de plaats, waar hij woonde en de grootte van zijn gezin, moest gewaarborgd worden. Daarom werd in ieder kerspel een „loonscala" vastgesteld (en als het niet gebeurde, dan werd toch gehandeld, alsof er een was), terwijl iedere arbeider, die minder verdiende dan hem volgens die schaal toekwam, het ontbrekende uit de armenkas kon krijgen. Het gevolg was natuurlijk, dat de arbeiders op deze verdienste gingen rekenen en dat het hun geheel onverschillig was, of ze veel of weinig werk hadden, daar ze toch hun geld kregen. En zoo werden langzamerhand de kosten van het armwezen zoo hoog, dat het ten slotte op verarming van het heele land moest uitloopen.

In die omstandigheden achtte de regeering het dringend noodzakelijk de armenzorg een algeheele verandering te doen ondergaan en zij benoemde daarom in 1832 een koninklijke commissie, die een enquête moest instellen naar den toestand en maatregelen tot verbetering moest beramen. In 1834 kwam zij met haar werk gereed, maar de toestanden, die zij vond, waren nog erger dan men verwacht had. Zoo bleek haar b. v. [1]), dat de arbeiders weigerden werk tegen hoog loon te verrichten, omdat ze zonder werk ook konden leven; dat zij liefst op de ongezondste en slechtste wijze wilden wonen, als ze maar niet behoefden te werken. De werkhuizen waren bevolkt met allerlei gespuis, dat natuurlijk allerslechtst werkte op de goeden, die er nog waren. Verandering was dus dringend noodig en hiervoor deed de commissie dan ook voorstellen. Zoo kwam in 1834 een wet tot stand, die in de hoofdzaken weer tot de wet van Elisabeth terugkeerde en waarin later slechts op ondergeschikte punten wijzigingen kwamen.

---

[1]) The first report of the commissioners for inquiring into the administration and operation of poor laws in 1834, ed 1894, pag. 14, 17, 25, 43, enz.

Als grondbeginsel van de Engelsche armenzorg geldt [1]), dat door de openbare liefdadigheid ondersteund wordt *ieder*, die *geheel* van middelen verstoken is, maar dan ook ieder. Zij dus, die nog middelen van zichzelf hebben, maar van tijd tot tijd een steuntje behoeven of met tijdelijke hulp erboven op kunnen blijven, vallen buiten de openbare armenzorg, maar vinden steun bij de particuliere. Eensdeels is dus hierdoor een vaste grens getrokken tusschen het gebied van de openbare en dat van de particuliere armenzorg, zooals dat in geen enkel land bestaat, en anderdeels heeft deze laatste toch nog een zeer ruim arbeidsveld voor zich, waarop ze zich naar welgevallen kan uitbreiden.

Zooals in Nederland op de gemeente berust in Engeland de armenzorg op de *„unions"*, landstreken, gevormd door samenvoeging van vroegere parishes, waarvoor de grondslag reeds gelegd werd door de Gilbert's act, maar die algemeen doorgevoerd werd sedert 1834.

Het armbestuur in een union, eenigszins te vergelijken met ons Burgerlijk Armbestuur, is de *„Board of Guardians"*, waarvan de leden vroeger gekozen werden door allen, die in de armenbelasting betaalden, sedert 1894 [2]) echter door alle kiezers. Deze armbesturen werken echter niet zonder toezicht, want behalve ambtenaren (*„audits"*), aan wie zij rekening en verantwoording moeten afleggen, zijn er een vijftiental inspecteurs (voor elke der vijftien districten, die gevormd worden door alle Unions, één, voor enkele twee en voor Londen drie in aantal), die voortdurend toezicht houden en hun in moeilijke zaken raad geven. Maar hiermede houdt het toezicht nog niet op: met het oppertoezicht over de armenzorg in het heele land is nl. belast de *„Local Gouvernment Board"*. Zulk een college werd reeds in 1834 ingesteld onder den naam *„Poor Law Commissioners"*. Nu heeft het behalve het toezicht op de armenzorg ook dat op de gemeenten, op de sanitaire politie en dergelijke gekregen; van daar de verandering van den naam.

Indien nu iemand meent voor ondersteuning in aanmerking te komen, wendt hij zich tot den *„relieving-officer"*, den bezoldigden ambtenaar, die de aanvragen in de vergadering der Guardians moet brengen en belast is met het onderzoek naar de aanvragers. Blijkt de vrager werkelijk geheel „destitute"

---

[1]) Aschrott pag. 134 en 395. Zie ook voorbeelden in de voorrede van het Charities Registry and Digest, geschreven door C. S. Loch, secretaris van de Charity Organisation Society, pag. XIX.

[2]) Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 1e supplement pag. 157.

te zijn, dan moet beslist worden, welke soort ondersteuning zal gegeven worden. Er zijn nl. twee soorten van ondersteuning, *„in-door* en *out-door relief"*. De eerste bestaat uit opname in een werkhuis, een ziekenhuis of een districtsschool. Oorspronkelijk bestonden er alleen werkhuizen[1]) en wel voor de verpleging van gezonden, zieken en kinderen; op kleine plaatsen is de toestand nog zoo, maar in grootere gemeenten zijn nu afzonderlijke *sick-* en *lunatic-asylums* en scholen voor armenkinderen gebouwd. De out-relief is elke andere ondersteuning dan de genoemde, dus de bedeeling, de uitbesteding (*boarding-out*) van kinderen en het *„training-ship"* voor jongens. Een nieuwe instelling uit de laatste jaren zijn nog de *„casual wards"*, [2]) die eerst in Londen en later in alle groote steden zijn opgericht en waar arme doortrekkenden nachtlogies kunnen krijgen.

Als regel geldt nu, dat volwassen valide personen, hetzij man of vrouw, in het werkhuis [3]) moeten worden opgenomen; alleen bij groote uitzondering, bv. als de ondersteuning toch slechts zeer tijdelijk zou zijn of als het dringend noodig is, mag aan deze personen out-relief gegeven worden, maar dan moet de oorzaak uitdrukkelijk worden opgegeven.

En waaruit komen nu de middelen voort, waaruit de unions moeten putten? Voor verreweg het grootste gedeelte uit een belasting, die juist voor dit doel wordt geheven (er worden echter ook nog enkele andere dingen uit betaald) en wel op de huizen in de steden en op de gepachte landerijen op het land; zij heet *Poor-Rate.* [4]) Behalve uit deze belasting krijgen de unions ook nog inkomsten uit leeningen, maar deze mogen alleen aangegaan worden voor de oprichting van werkhuizen en andere gestichten en voor de bevordering van landverhuizing.

In Londen, dat uit verscheidene unions bestaat, bestaat een andere regeling dan hierboven geschetst is; dat komt, omdat het hier noodzakelijk bleek meer eenheid te brengen in sommige soorten van armenzorg. Daarom werd bij de Metropolitan Act van 1867 opgericht de *„Metropolitan Asylum Board"*, voornamelijk ter oprichting van gemeenschappelijke ziekenhuizen en tevens werd gevormd een *„Metropolitan Common Poorfund"*.

---

[1]) Zie een uitvoerige beschrijving bij Mr. Methorst, Werkinrichtingen voor Behoeftigen, pag. 53—78.

[2]) Eveneens een uitvoerige beschrijving ibid. pag. 39—49.

[3]) Zie uitvoerig over dit stelsel o. a. Mr. Methorst pag. 62 vlg. en een artikel van Mr. Patijn in de Vragen des Tijds van December 1896.

[4]) Aschrott pag. 210.

De kosten, die als gemeenschappelijke door de unions worden beschouwd, worden nu door hen gedragen naar evenredigheid van de sommen, die zij uit de poor-rate trekken; ieder betaalt echter zijn eigen uitgaven en kan die dan later compenseeren met het bedrag, waarvoor hij aan het Common Poorfund moet bijdragen.

De inrichting der armenzorg in *Schotland* verschilt zeer weinig van de Engelsche; alleen is er nog meer het kerkelijke karakter in bewaard gebleven. De parishes zijn nog niet tot unions vereenigd; sommige ervan zijn zoo klein, dat ze nog geen twee honderd inwoners tellen. Het armbestuur heet „*Parochial Board*". Met het oppertoezicht is een college belast evenals in Engeland, onder den naam: „*Board of Supervision for the Relief of the Poor and of Public Health;* inspecteurs zijn er niet.
De ondersteuning bestaat voornamelijk in opneming in de „*Poorhouses*", die veel gelijken op de Engelsche werkhuizen, zooals deze oorspronkelijk waren en opgericht worden door eenige parishes samen. Er waren er in 1894 b. v. 66 voor 480 parishes. Er worden gezonden, zieken, krankzinnigen en kinderen tegelijk in verpleegd.
De uitgaven worden evenals in Engeland voornamelijk gedekt door de „*Poor-Rate*", die niet in alle parishes geheven wordt, maar alleen in de zoogenaamde „assessed parishes". Verder worden de inkomsten nog gevormd door leeningen, subsidies, eigen fondsen en ook collecten in de kerken.

§ 2. *Duitschland.*

Reeds in de zestiende eeuw werd in Duitschland de verplichting voor den Staat erkend om voor de armen te zorgen; door „Reichspolizeiverordnungen" in 1530, 1548, 1577 werd nl. deze zorg aan de gemeenten opgedragen, maar werd tevens het vrije verkeer en het vrije sluiten van huwelijken in sterke mate beperkt. De laatste beperking werd reeds in het begin van onze eeuw opgeheven en in 1842 kwam er in Pruisen een wet op de „Freizügigkeit" tot stand, die in 1867 over den geheelen Duitschen bond en in 1870 over het geheele Duitsche Rijk uitgebreid werd. Tevens werd in 1870 een wet gemaakt op het domicilie van onderstand, maar deze gold niet en geldt nog steeds niet in Beijeren en Elzas-Lotharingen. Deze wet is eigenlijk de eenige, die er in Duitschland over de armenzorg bestaat en zoo komt het, dat deze nog niet in

het geheele land gelijk geregeld is, maar verdeeld kan worden in de armenzorg in het gebied der wet van 1870, in Beijeren en in Elzas-Lotharingen.

Het beginsel, waarop de armenzorg in het geheele Duitsche Rijk behalve Elzas-Lotharingen rust, is, dat de staat verplicht is voor elken arme te zorgen; de meeste uitvoeringswetten der rijkswet van 1870 bepalen, [1]) dat „iederen Duitscher een dak, het onontbeerlijke levensonderhoud, verpleging bij ziekte en een begrafenis na overlijden moet gegeven worden". De publieke liefdadigheid helpt echter niet, zoodra de plicht tot ondersteuning om welke reden ook, op een ander rust. In Elzas-Lotharingen is de regeling geheel anders; hier heerscht nl. nog altijd het Fransche stelsel, volgens hetwelk de staat slechts dan helpt, als de arme door niemand anders ondersteund wordt en dan nog slechts, indien er fondsen voorhanden zijn om de uitgaven te bestrijden.

In het gebied, waar de wet op den Unterstützungswohnsitz van 1870 geldt, wordt men op een bepaalde plaats slechts dan ondersteund, indien men er domicilie van onderstand heeft. Dit verkrijgt men door geboorte of door een verblijf van twee jaar na het 18[e] levensjaar; een vrouw tevens door huwelijk, terwijl vrouw en kinderen den man volgen. Door deze bepalingen is er altijd een categorie van menschen, die geheel van een domicilie van onderstand ontbloot zijn, omdat ze aan geen van deze eischen voldoen. Daardoor wordt van zelf de behoefte geschapen aan armbesturen, die voor deze menschen zorgen. Zoo heeft men dan ook in het genoemde gebied twee soorten organen, die met de armenzorg belast zijn en wel de „*Ortsarmenverbände*" en de „*Landarmenverbände*". De eerste worden gevormd door een stedelijke gemeente, een landelijke gemeente, een „Gütsbezirk" of een vereeniging van de twee laatstgenoemden. Het armbestuur bestaat uit het bestuur der gemeente of een deel ervan of wel uit een door het gemeentebestuur gekozen college. De laatste worden gevormd in Pruisen door een provincie (Berlijn alleen is ook een Landarmenverband), elders door de districten („*Bezirke*") en in de kleine staatjes door het staatje zelf; het armbestuur is het provinciaal- of districtsbestuur of een deel ervan.

Elke arme nu, die ondersteuning noodig heeft, wendt zich tot het be-

---

[1]) Zie b. v. voor Pruissen: Statistik der öffentlichen Armenpflege im Jahre 1885, inleiding pag. 5*

stuur van het Ortsarmenverband, waar hij vertoeft; dit is in ieder geval verplicht hem de eerste hulp, maar slechts het allernoodigste geven. Blijkt nu, dat hij domicilie heeft op het gebied van een ander Ortsarmen verband, dan wordt hij zoo spoedig mogelijk hierheen gestuurd en het armbestuur, dat hem het eerst ondersteund heeft, kan de hiervoor gemaakte kosten terugvorderen. Blijkt het, dat hij nergens domicilie heeft, dan moet het Landarmenverband voor hem zorgen en kan het eerste armbestuur wederom de gemaakte kosten terugvragen. Is hij geen Duitscher of komt hij regelrecht uit het buitenland, dan behoorde de staat zelf voor hem te zorgen, maar alle staten hebben dit op de Landarmenverbände overgedragen. Zoo ontstaan nu eindelooze correspondenties en verrekeningen en bovendien een massa procedures, die even goed vermeden zouden kunnen worden.

De wijze, waarop de ondersteuning plaats heeft, is niet voor het geheele gebied geregeld en ieder „Armenverband" kan het dus zelfstandig doen; alleen belasten zich in de meeste staten de Landarmenverbände met de zorg voor krankzinnigen, idioten, zieken, doofstommen en blinden.

Er bestaat niet, zooals in Engeland, een belasting, die geheven wordt ter bestrijding der uitgaven, maar hiervoor wordt de gewone kas van de gemeente, de provincie of het district aangesproken. Als de uitgaven der Ortsarmenverbände te groot worden, zijn de Landarmenverbände verplicht hun subsidie te geven.

Ook in *Beieren* [1]) bestaat het domicilie van onderstand, dat door geboorte, huwelijk of verblijf verkregen wordt, maar hier moet dit verblijf vijf jaar geduurd hebben; door dit verschil met het overige deel van het rijk kunnen natuurlijk moeilijkheden voorkomen en die blijven dan ook niet uit en vormen een van de redenen, waarom men den laatsten tijd zoo krachtig op eenheid in de armenzorg aandringt.

De Orts- en Landarmenverbände kent men niet in Beieren; de armenzorg is hier verdeeld tusschen de gemeenten, de districten, de „Kreise" en den staat. De gemeente is het eigenlijk orgaan voor de armenzorg en behoort alles te doen, wat de andere organen niet tot zich trekken. De districten behooren een eigen armenfonds te vormen en hieruit armenhuizen, ziekenhuizen en vooral de zorg voor verwaarloosde kinderen en

---

1) Handwörterbuch, in voce: Armenwesen pag. 852.

spaar- en voorschotbanken te bekostigen; tevens geven zij subsidies aan de gemeenten, als deze het noodig hebben; de Kreise zorgen voor de oprichting van vondelingen- en krankzinnigengestichten. De staat zorgt alleen voor de zoogenaamde *„Heimatlosen"*, nl. zij, die nergens domicilie hebben, en wel op deze wijze, dat de gemeente de hulp geeft, maar de kosten van den staat terug kan vragen.

De middelen om de uitgaven te dekken worden niet, zooals in de rest van Duitschland, uit de gemeentekas genomen, maar van het gemeentevermogen wordt een deel alleen voor de armenzorg afgezonderd. Bovendien wordt de opbrengst van eenige belastingen voor de armenzorg gebruikt, vooral van de belasting op de publieke vermakelijkheden. Komt er dan nog geld te kort, dan wordt de gemeentekas aangesproken, terwijl verdere tekorten door subsidie van het district gedekt worden.

Een eigenlijk domicilie van onderstand, zooals hiervóór beschreven is, kent men in *Elzas-Lotharingen* [1]) niet, maar wel kunnen sommige instellingen om voor ondersteuning in aanmerking te komen een vijfjarig, andere een éénjarig verblijf verplicht stellen, terwijl weer andere allen, die zich aanmelden, ondersteunen. De armenzorg is in het Rijksland nl. nog geheel op Franschen leest geschoeid met *„bureaux de bienfaisance"* en *„hospices et hôpitaux"*, waarvan er niet eens in elke gemeente een aanwezig is. Ik zal over deze instellingen onder Frankrijk meer meedeelen.

Behalve de genoemde instellingen, die gemeentelijk zijn, maar grootendeels uit bijdragen van particulieren en stichtingsfondsen hun inkomsten trekken, worden in dit land nog door de districten verschillende inrichtingen bekostigd en wel de zorg voor zieken, blinden, doofstommen en ongeneeselijken, terwijl zij bovendien verplicht zijn gestichten voor krankzinnigen en voor vondelingen en verwaarloosde kinderen op te richten.

Ten slotte deelt de staat zelf ook in de armenzorg, in zooverre als zij subsidie geeft aan gemeenten en instellingen van weldadigheid, die het noodig blijken te hebben.

§ 3. *Oostenrijk-Hongarije.*

De eerste werkelijke bemoeiing van de overheid met de armenzorg, die vroeger evenals elders aan de kerk en aan particulieren was overgelaten,

1) Handwörterbuch pag. 854.

vindt men in dit rijk op het einde der 18e eeuw, toen keizer Jozef II haar regelen wilde. Hij wilde echter den invloed van de kerk niet prijs geven en daarom voerde hij de „*Pfarrarmeninstitute*" in, nl. armbesturen in de verschillende parochiën bestaande uit den pastoor als hoofd en verder door het gemeentebestuur gekozen „Armenväter". Zij behoefden slechts te ondersteunen, voor zoover zij middelen hadden en om hun deze te verschaffen, gaf hij hun fondsen, die hij verkreeg uit het vermogen van opgeheven vereenigingen, gilden en dergelijke. Deze Pfarrarmeninstitute bestaan op de meeste plaatsen nog, maar zij zijn niet meer de eenige organen van de openbare armenzorg, daar deze in den loop dezer eeuw geheel op de gemeenten is overgebracht: daarom hebben de eerste hun belang verloren en werken nog slechts in het klein op den achtergrond; zij vormen echter nog altijd een band tusschen overheid en kerk.

Het grondbeginsel, waarop in Oostenrijk-Hongarije de armenzorg rust, is hetzelfde als in Duitschland: de gemeente is verplicht allen te ondersteunen, die zichzelf het noodige levensonderhoud niet kunnen verschaffen en door niemand anders geholpen worden.

Evenals in Duitschland kennen de armenwetten ook hier het domicilie van onderstand, maar er bestaat een groot verschil in de wijze, waarop het verkregen wordt. Dit geschiedt nl. in Oostenrijk-Hongarije alleen door geboorte, huwelijk, verleening door de gemeente of het bekleeden van zekere ambten, maar nooit door verblijf. Vandaar dat personen, die niet op hun geboorteplaats vertoeven, bij armlastigheid hierheen teruggebracht worden en dat men aan personen, wier geboorteplaats onbekend is, een domicilie moet toewijzen, zoo b. v. aan vondelingen de plaats, waar ze gevonden zijn of, als deze onbekend is, de plaats, waar het vondelingengesticht zich bevindt, enz.; hiervoor bestaat een volledige regeling, hoofdzakelijk voorkomende in het „Heimathsgesetz" van 1863, waarop de armenzorg berust.

De uitoefening der armenzorg is in Oostenrijk-Hongarije verdeeld tusschen de gemeenten, de districten („Bezirke") en den staat, in dien zin echter, dat de gemeenten verplicht zijn alles op zich te nemen, wat niet door de andere organen tot zich getrokken is. De staten zelf zorgen alle voor verpleging in gestichten van krankzinnigen, zieken, kraamvrouwen en vondelingen; Stiermarken [1]) zorgt bovendien nog voor weezen, ongeneeselijken,

---

[1]) Mischler pag. 26.

de in kraaminrichtingen geborenen en de aan de gemeenten toegewezen, geen domicilie hebbende armen; van de kosten der verpleging van hen, die aan een ongeneeselijke ziekte lijden, moet de gemeente een deel restitueeren.

Voor de werkzaamheid der districten is geen vaste regel te geven; zij is verschillend in de verschillende staten. In Stiermarken b. v. dragen zij de kosten der medische hulp buiten de gestichten en treden overigens slechts facultatief op.

Al het overige verrichten de gemeenten en wel of door hun bestuur òf door een "*Armencommission*"; de inrichting ervan is niet voor alle staten gelijk geregeld; vaak maakt o. a. de geestelijke deel uit van het armbestuur.

Wat den aard der ondersteuning aangaat, die door de gemeente gegeven wordt, zij verschilt naarmate de arme tot werken bekwaam is of niet. In het eerste geval kan hij bedeeling verkrijgen, totdat hij werk gevonden heeft en dan is uitdrukkelijk bepaald, dat deze ondersteuning zoo weinig mogelijk in geld, maar bij voorkeur in voorwerpen zal bestaan, die de bedeelde onmiddelijk kan gebruiken. Maar behalve de bedeeling bestaat er in Oostenrijk-Hongarije nog een andere eigenaardige instelling, die vooral op het platteland voorkomt en in bijzonder sterke mate in Stiermarken, ik bedoel de zoogenaamde "*Einlege*" [1]). Deze soort van ondersteuning bestaat hierin, dat een aantal ingezetenen der gemeente verplicht zijn den arme beurtelings eenige dagen bij zich thuis (in een afzonderlijk vertrek of bij de dienstboden of ergens anders) moeten onderbrengen; hiervoor worden meestal alleen zij aangewezen, die een bepaald inkomen bezitten. De ondersteunden krijgen dan een slaapplaats, somtijds ook voedsel erbij (krijgen zij dit laatste niet, dan ontvangen zij het uit de gemeentekas of moeten het zich door bedelen zien te verschaffen) en moeten voor vergoeding eenige werkzaamheden verrichten. Zooals ik reeds zeide, alleen valide volwassenen kunnen door de "Einlege" verzorgd worden; uitgesloten zijn dus kinderen, krankzinnigen, blinden, kreupelen en bovendien echtgenooten, als ze niet bij elkaar kunnen blijven. In de onderdeelen is de instelling verder op verschillende plaatsen verschillend geregeld.

Is de arme tot werken onbekwaam, maar niet ziek, dan moet hij opgenomen worden in het "*armenhuis*", waarvan er minstens een in elke

---

[1]) Zie een uitvoerige beschrijving van deze instelling bij Mischler pag. 32—63.

gemeente moet zijn. In deze armenhuizen moet een strenge discipline heerschen en de verpleegden moeten zoo mogelijk met eenig werk worden bezig gehouden. De inrichting der gebouwen moet aan hygiënische eischen voldoen.

Indien de ondersteunde getrouwd is en jonge kinderen heeft, zal het moeilijk gaan hem door middel van de „Einlege" of het armenhuis te verzorgen; hier zal de bedeeling op haar plaats zijn, maar tevens is dan uitdrukkelijk bepaald, dat goed toezicht gehouden moet worden op de opvoeding en het geregeld schoolgaan der kinderen, welke dan later op een ambacht moeten geplaatst worden.

De wijze, waarop de middelen, die de uitgaven voor de armenzorg moeten dekken, gevonden wordt, verschilt weder van die, welke we in Duitschland hebben gevonden, hoewel zij eenigzins overeenkomt met den toestand in Beieren. De armenwetten schrijven voor, dat voor de armenzorg een deel van het gemeentevermogen moet worden afgezonderd en op dezelfde wijze belegd en beheerd als het vermogen van een pupil. Behalve de inkomsten uit dit vermogen, trekken de armbesturen nog inkomsten uit vrijwillige bijdragen en uit andere bronnen, door de wet genoemd, o. a. de boeten, die als straf voor misdrijven worden opgelegd, heffingen op publieke vermakelijkheden en dergelijke.

Ten slotte zij nog vermeld, dat in Neder-Oostenrijk in 1893 een wet tot stand is gekomen [1]), waarbij de gemeenten voor de armenzorg tot armendistricten zijn samengevoegd; hun fondsen zijn eveneens vereenigd en uit dit gezamenlijke fonds worden de uitgaven bestreden, terwijl de provincie met subsidie bijspringt en hiervoor ook zelf een fonds gesticht heeft. Er is één armbestuur voor het heele district en dit zendt naar de kleinere gemeenten armbezoekers, naar de grootere armencommissies om onderzoek te doen naar de ondersteunden en de hulpzoekenden. Zeer tevreden is men met deze nieuwe inrichting echter niet, daar men klaagt, dat de armbezoekers niet zelfstandig genoeg zijn en de districten te groot om spoedig en afdoende hulp te verschaffen.

§ 4. *Frankrijk.*

De overheidsbemoeiing met de armenzorg is in Frankrijk reeds zeer oud. In de middeleeuwen reeds waren nl. stichtingen ontstaan met eigen

---

[1]) Handwörterbuch 1e supplement pag.

fondsen, die zij hetzij van particulieren of van de kerk hadden gekregen. Het beheer van deze *„hospices et hôpitaux"*, zooals ze heetten, dat geheel particulier of kerkelijk geweest was, werd in 1543 door Frans I bij een edict geregeld. Deze instellingen dienden [1]) niet alleen voor verpleging van zieken, maar ook van anderen, vooral vondelingen. Zoo bestonden zij, door de wet geregeld, voort tot de Fransche revolutie. Toen werden al haar eigendommen tot staatseigendom verklaard, maar er werd niets voor in de plaats gesteld en zoo werden zij gedwongen haar werkzaamheden op te schorten. Gelukkig duurde deze toestand niet lang en werden zij door het Directoire weder in haar goederen hersteld, voor zoover dat mogelijk was, en voor zoover haar eigendom niet meer aanwezig was, werd er een belasting op de publieke vermakelijkheden ten haren behoeve ingevoerd. Maar tevens werd een nieuwe instelling in 't leven geroepen, nl. de *„bureaux de bienfaisance"*, oorspronkelijk bestemd om als algemeen armbestuur te dienen en dus boven de hospices te hôpitaux te staan, om aller inkomsten te beheeren en de armen hieruit te ondersteunen. Maar dit doel is niet bereikt, want de bureaux de bienfaisance zijn afzonderlijke instellingen van weldadigheid geworden naast de gestichten en met een ander doel werkende. Nu nog vormen de beide soorten van instellingen den grondslag der gemeentelijke armenzorg.

Een geheel ander beginsel dan we totnutoe in de behandelde landen gevonden hebben, is het, waarop in Frankrijk de armenzorg rust. Hier wordt zij nl. niet beschouwd als een plicht, die op de overheid rust, maar als een soort van politiezorg, die slechts dan optreedt, als de kerkelijke en de particuliere armenzorg stilzitten, en die in dit geval ook behoort op te treden, omdat het voor de orde en het welzijn van staat en maatschappij noodzakelijk is; men noemt dit systeem gewoonlijk het facultatieve. Het legt dus de hoofdwerkzaamheid op de kerkelijke en de particuliere liefdadigheid en deze zijn dan ook in Frankrijk zeer sterk ontwikkeld en onthouden zich van geen enkele soort van ondersteuning.

Het gevolg van deze opvatting omtrent de plicht van de overheid is, dat er een groot aantal gemeenten zijn, waar zij zich eenvoudig niet met de armenzorg bemoeit. En dit komt door de volgende oorzaak: De armenzorg is verdeeld onder de gemeenten, de departementen en voor een klein deel ook den staat. De gemeentelijke wordt slechts uitgeoe-

---

[1]) v. Reitzenstein, Die Armengesetzbung Frankreichs, pag. 12 vlg.

fend door „bureaux de bienfaisance" en door „hospices et hôpitaux". De eerstgenoemde houden zich bezig met bedeeling, bij voorkeur in natura, zoowel vast als tijdelijk. Uitdrukkelijk eischt de wet echter, dat voor de oprichting van zulk een bureau een vermogen noodig is, dat minstens 50 fr. rente opbrengt; daar lang niet alle gemeenten in staat zijn zulk een vermogen bijeen te brengen, ziet men het eigenaardige verschijnsel, dat slechts in een derde deel van alle gemeenten in Frankrijk bureaux de bienfaisance zijn!

Wat nu de hospices (d. z. gestichten voor oude lieden, gebrekkigen en kinderen) en hôpitaux (d. z. ziekenhuizen) aangaat, zij bestaan nog steeds voor het grootste deel uit eigen fondsen en zijn zeer ongelijkmatig over het land verdeeld, zoodat zij ook weder op tal van plaatsen ontbreken. Zij zijn geheel verschillend ingericht op verschillende plaatsen.

Een domicilie van onderstand, dat voor elke soort van armenzorg noodig is, bestaat in Frankrijk niet. Evenals we dit in Elzas-Lotharingen vonden, wordt de vraag, of iemand domicilie moet hebben om ergens ondersteund te worden, geheel afhankelijk gesteld van de middelen, die een instelling bezit, zoodat de rijke instellingen allen ondersteunen, die zich aanmelden en andere domicilie eischen op de plaats, waar zij gevestigd zijn, dat verkregen wordt door geboorte, huwelijk of éénjarig verblijf. De departementen wijzen echter altijd eenige instellingen aan, die allen zonder onderscheid moeten opnemen.

De departementen vervullen tegenwoordig in de Fransche armenzorg een gewichtige rol, van meer belang dan die der gemeenten. In de eerste en voornaamste plaats is aan de departementen opgedragen de zorg voor medische hulp buiten de ziekenhuizen op het platteland en in de kleine steden; in de groote steden gaat zij uit van de bureaux de bienfaisance. Het departement stelt dokters aan, die ook belast zijn met de inenting, het opmaken van statistieken; enz. ingevolge een wet van 1893, die aan iederen arme aanspraak heeft gegeven op kostelooze geneeskundige hulp op de plaats, waar hij woont, moet het departement een „*service d'assistance médicale*" inrichten.

Bovendien hebben de departementen na de afschaffing der „tours", waarin men zijn kind maar had te deponeeren om het verzorgd te zien, de zorg gekregen voor de „*enfants assistés*", bestaande uit de *enfants trouvés*, *abandonnés* en de *orphelins pauvres*; zij krijgen een klein deel van de kosten der verpleging van deze kinderen van den staat terug en kunnen van de gemeenten ook wat terugvorderen.

Verder zorgen de departementen nog voor krankzinnigengestichten en bedelaarskoloniën (*dépôts de mendicité*), die somtijds ook gebruikt worden voor oude lieden en ongeneeselijken, en helpen zij de gemeenten door subsidies of de zorg voor aan speciale ziekten lijdenden.

De directe werkzaamheid van den staat voor de armen beteekent niet veel; zij bestaat nl. slechts in het oprichten van blinden- en doofstommen-instituten en het helpen bij groote rampen. Maar de staat heeft bovendien, op dergelijke wijs als in Engeland, het toezicht op de geheele armenzorg en wel door de aan het ministerie van binnenlandsche zaken verbonden *„direction de l'assistance et de l'hygiène publique"* en de onder deze staande *„inspecteurs généraux"*, waaronder ook vrouwelijke [1]) en bovendien één, belast met het toezicht op de zorg voor de *enfants assistés*. De inspecteurs houden ook toezicht op de particuliere instellingen, die erkend zijn, en tevens op de gevangenissen.

Wat de wijze betreft, waarop de uitgaven gedekt worden, nog altijd spelen hierbij de inkomsten uit eigen fondsen van de gemeentelijke instellingen een groote rol, maar zij zijn niet altijd voldoende. Wat er ontbreekt, wordt verkregen door subsidiën uit de gemeentekas en uit collecten, voor de hospices et hôpitaux ook door een belasting op de publieke vermakelijkheden. De departementen en de staat putten voor de armenzorg uit dezelfde bron als voor al hun andere uitgaven.

Evenals in Londen, bleek ook in Parijs de inrichting der armenzorg, zooals zij hier gschetst is, slechte resultaten op te leveren, van daar dat er hetzelfde gebeurde als in Londen, nl. de vereeniging der verschillende instellingen. Zoo is in Parijs gevormd de *„administration générale de l'assistance public"*, aan welker hoofd een directeur geplaatst is onder direct toezicht van den prefect der Seine en den minister van binnenlandsche zaken. In 1886 kwam er echter eenige verandering, doordat toen voor de ondersteuning buiten de gestichten in ieder arrondissement een bureau de bienfaisance werd opgericht, zoodat deze ondersteuning niet meer direct van de administration générale uitgaat, hoewel deze er nog altijd van aan het hoofd staat.

§ 5. *Zwitserland.*

Van Zwitsersche armenzorg kan men eigenlijk in 't geheel niet

---

[1]) v. Reitzenstein pag. 115.

spreken, omdat de bond zich nooit met regeling der armenzorg heeft bemoeid en aan de kantons hun volle vrijheid heeft laten behouden, tenzij men bepalingen over de vrijheid van beweging en het sluiten van huwelijken, die van den bond zijn uitgegaan, onder armenzorg zou willen begrijpen. Het gevolg van dezen toestand is, dat in de wijze, waarop de kantons hun armenzorg geregeld hebben, duidelijk het verschil van nationaliteit zichtbaar is. Zoo hebben de kantons met Fransch sprekende bevolking het Fransche facultatieve systeem en de overige het Duitsche met plicht van de overheid om voor de armen te zorgen. De eerstgenoemde zijn echter niet groot in aantal, het zijn nl. alleen de kantons Genève en Berner-Jura, bij welke het zwaartepunt in de particuliere armenzorg ligt.

In de overige kantons bestaan twee beginselen: óf alleen burgers der betreffende gemeente worden door de openbare liefdadigheid ondersteund (*„Ortsbürgerprinzip”*); dit burgerschap berust nog op oude tradities en wordt slechts verkregen door geboorte of verleening en gaat niet verloren door vertrek uit de gemeente, zelfs niet naar het buitenland. (Practisch kunnen natuurlijk zij, die in het buitenland wonen, niet ondersteund worden, tenzij zij middelen vinden om terug te keeren.) De zorg voor hen, die geen burgers zijn, berust in deze kantons dus zoo goed als geheel op de particuliere liefdadigheid.

Het andere beginsel is, dat alle ingezetenen ondersteund worden, zoodat men in 't geheel geen domicilie van onderstand kent (het *„Orts- of Territorialprinzip”*). In de kantons, waar dit beginsel heerscht, kent men twee soorten van ondersteunden, nl. de *„Notarmen”*, welk woord de soort al aanduidt: het zijn weezen of hulpbehoevende kinderen, oude lieden en zieken; en de *„Dürftigen”*, valide volwassenen, die door een of andere omstandigheid gebrek aan bestaansmiddelen hebben. Feitelijk worden in de laatste jaren de laatstgenoemde armen in 't geheel niet meer door de gemeenten ondersteund, maar eenvoudig naar de georganiseerde particuliere armenzorg verwezen. Alleen voor de Notarmen zorgt de publieke liefdadigheid nog voldoende; de middelen ervoor vindt zij uit gemeentelijke armenfondsen, subsidiën der kantons, enkele belastingen en bijdragen der „burgers”.

Het spreekt van zelf, dat het tot zeer verkeerde toestanden aanleiding gaf, toen de Dürftigen in het geheel niet ondersteund werden, want zij namen om in hun nood te voorzien al zeer spoedig hun toevlucht tot bedelarij en landlooperij en dat nam weldra zulke proportiën aan, dat particulieren de handen ineensloegen en vereenigingen oprichtten ter onder-

steuning van Dürftigen en wel hetzij met geld, hetzij met nachtlogies en kost. Het laatste systeem bleek het beste en daarom is er een interkantonale bond opgericht, die zich deze ondersteuning ten doel stelt en die van verscheidene kantons subsidie krijgt. Maar niet alleen op dit punt is in Zwitserland de particuliere liefdadigheid ijverig werkzaam; overal zorgt zij ervoor de openbare zooveel mogelijk aan te vullen.

§ 6. *Nederland.*

De eerste bemoeiing van den staat met de armenzorg had in Nederland plaats door het plakkaat van Karel V in 1531[1]), dat niets meer of minder beval dan samenwerking van alle instellingen, die armenzorg ten doel hadden en vereeniging van al hun geldmiddelen om uit de gemeenschappelijke beurs voor de armen te zorgen. Vóór dien tijd waren er slechts plakkaten geweest om de bedelarij en de landlooperij te bestrijden, maar niet zoo direct op armenzorg gericht.

Het genoemde plakkaat kwam echter niet geheel tot uitvoering door de spoedig daarna opkomende Hervorming, maar de overheidsbemoeiing met de armenzorg bleef bestaan, doordat de Hervormde kerk staatskerk werd en de overheid hierdoor invloed kreeg op de benoeming der diakenen en de reglementen der diaconieën moest goedkeuren, waarmee van zelf verbonden was, dat zij subsidie gaf, als er niet genoeg fondsen aanwezig waren en dat de diakenen rekening en verantwoording aan haar moesten afleggen. Door dezen toestand kregen langzamerhand de Hervormde diaconieën dezelfde taak als nu de Burgerlijke Armbesturen, nl. allen te ondersteunen, die niet door anderen geholpen werden.

Door de omwenteling van 1795 werden tengevolge van de gelijkstelling van alle godsdienstige gezindten de voordeelen, te voren aan de heerschende kerk toegekend, over alle gezindten verdeeld. In de grondwet van 1798 werd nu een voorschrift opgenomen om de armenzorg te regelen en dit geschiedde ook bij een wet van 1800, maar deze wet is nooit tot uitvoering gekomen.

Verdere pogingen tot regeling der armenzorg gingen later uit van de departementale besturen, vooral van dat van Holland. Hier stelde nl. in 1804 de heer Meerman voor als beginsel der armenzorg aan te nemen werkverschaffing aan hen, die hiervoor geschikt waren. Dit had voor Hol-

---

[1]) Groot Placaetboek, kolom 471.

land tengevolge de benoeming van een Algemeene Armencommissie [1]), die weder zorgde voor de oprichting van Plaatselijke commissies in de gemeenten; en voor de andere provincies de oprichting in vele gemeenten van werkinrichtingen. De laatste vervielen echter weder spoedig en ook de Armencommissie legde in 1807 haar taak neer en zoo was men toen nog geen stap gevorderd.

Ook gedurende de Fransche revolutie bleef de toestand onveranderd en zelfs daarna werd in de grondwetten van 1814 en 1815 nog niet gebiedend een wet voorgeschreven en zoo bleef ook toen nog de toestand, zooals hij vroeger geweest was, maar daar de regeering ieder jaar verslag over het armwezen moest uitbrengen, bleek haar, dat die toestand alles behalve rooskleurig was en daarom werd in 1818 een commissie benoemd om maatregelen ter verbetering te beramen. Zij bracht wel een wet tot stand, maar niet tot regeling van de geheele armenzorg, slechts het domicilie van onderstand werd erdoor geregeld. Het was de wet van 28 November 1818 Stb. n° 40, „houdende bepalingen tot aanwijzing der plaats, waar de behoeftigen in den algemeenen onderstand deelen kunnen".

Eigenaardig is het nu, dat deze wet toch een verandering gebracht heeft in de armenzorg zelf, doordat men uit de wet bepalingen erover heeft weten af te leiden. Aanleiding hiertoe gaf vooral art. 13, dat bepaalde, dat, indien het onzeker was, waar of door welke instelling iemand geholpen moest worden, de gemeente, waar hij zich bevond, hiertoe verplicht was, behoudens recht van verhaal op dengene, wien hij toekwam. In de praktijk werd nu uit de verplichting tot vergoeding de verplichting tot ondersteuning afgeleid, zelfs ook voor de kerkelijke instellingen. Het gevolg hiervan was, dat van de diaconieën ook restituties gevraagd werden. Dit konden hun kassen onmogelijk dragen en dit had weer ten gevolge, dat de gemeenten op zich namen het te kort der diaconale kassen aan te vullen, mits deze zich verbonden ook niet-lidmaten te ondersteunen, zoodat de gemeenten de armenzorg geheel van zich afschoven. Zoo ging langzamerhand het bijzondere karakter van de kerkelijke armenzorg geheel verloren.

Zoo kon de toestand niet blijven en daarom werd in de grondwet van 1848 in art. 195 de verplichting opgenomen om de armenzorg door een

[1]) Zie uitvoerig over deze commissie Mr. Methorst Werkinrichtingen voor Behoeftigen, pag. 98 vlg.

wet te regelen. Na eenige vruchtelooze pogingen [1]) kwam eindelijk de nu nog bestaande wet tot regeling van het armbestuur (wet van 28 Juni 1854 Stb. n° 100) tot stand. Zij stelde zich voornamelijk ten doel de geheele onafhankelijkheid der kerkelijke en particuliere liefdadigheid te bewerken en de armenzorg in hoofdzaak aan deze instellingen over te laten om zoo aan het subsidiestelsel een einde te maken. Het domicilie van onderstand en het restitutiestelsel bleven echter behouden.

Het gevolg van de onafhankelijkheid der kerkelijke armenzorg was nu, dat er al zeer spoedig klachten kwamen over de zeer geringe werkzaamheid der diaconieën, waarvan het gevolg was, dat de gemeenten hun zorg steeds uitbreidden en deze konden dit zeer goed doen, omdat zij, indien zij zorgden voor een arme, die elders domicilie had, de gemaakte kosten toch konden terugvorderen. Zoo putten de gemeenten wederkeerig uit elkaars kassen en dreven zoo elkaars uitgaven op. Ook deze toestand kon niet duurzaam zijn en vandaar, dat in 1869 de Regeering het voorstel deed het domicilie van onderstand te schrappen en de plaats van het werkelijke verblijf ervoor in de plaats te stellen. Dit voorstel werd aangenomen (wet van 1 Juni 1870 Stbl. n° 85) en dit stelsel geldt nu nog. De gemeenten kregen zoo een grooten prikkel om zoo zuinig mogelijk te zijn, daar ze nu alle kosten zelf moeten dragen.

Het beginsel, waarop de armenzorg in Nederland rust, is uitgedrukt in het tegenwoordig zoo veel besproken art. 21 der armenwet, voorschrijvende, dat geen burgerlijk armbestuur onderstand mag verleenen dan aan hen die geen ondersteuning krijgen van een andere instelling en in dat geval nog slechts bij volstrekte onvermijdelijkheid. Het is dus duidelijk het Fransche facultatieve stelsel, dat hier gevolgd wordt. Toch bestaat er in de wijze, waarop verschillende armbesturen het artikel opvatten, groot verschil: zoo wijs ik er b.v. op, dat voor enkele jaren in Amsterdam besloten is ook dubbele bedeeling toe te laten, dus ook onderstand te verleenen, als de hulp van anderen niet voldoende is, terwijl in Rotterdam het artikel met de uiterste gestrengheid wordt uitgelegd. Door dit stelsel staan natuurlijk de kerkelijke en de particuliere armenzorg op den voor-

---

[1]) Zie uitvoerig over de geschiedenis van de wet van 1854 en ook over de gevolgen van die van 1818: Mr. H. Smissaert, Het aandeel van den staat in de verzorging der armen, pag. 16—71.

grond en de uitgaven der openbare bedragen dan ook slechts $^1/_3$ deel van alle uitgaven, die voor armenzorg worden gedaan.

Het orgaan, waaraan de armenzorg is opgedragen, is de gemeente. Zij doet het in kleine plaatsen zelf direct, op andere plaatsen laat zij het over aan het Burgerlijk Armbestuur, een college, door den gemeenteraad aangesteld.

Waarin de ondersteuning, die de gemeenten geven, moet bestaan, is nergens in de wet geregeld, zoodat zij daarin geheel vrij zijn. Vandaar dat verreweg de meeste gemeenten zich tot bedeeling beperken en sommige zich ook met werkverschaffing bezig houden; alleen de grootste gemeenten hebben tevens gestichten, waarin weezen, bestedelingen of oude lieden verpleegd worden en slechts zeer enkele ook ziekenhuizen. In alle kleine gemeenten komt de verpleging dus geheel ten laste van de kerkelijke armenzorg.

Behalve de gemeente treden ook in enkele gevallen provincie en staat op en wel de eerste alleen voor krankzinnigen, voor wier verpleging zij gestichten moeten oprichten; de kosten van overbrenging en verpleging moeten de gemeenten dragen, maar zij krijgen hiervoor eenige vergoeding van den staat en de provincie.

De staat zorgt behalve voor de genoemde vergoeding aan de gemeenten, nog voor ziekenhuizen in de universiteitssteden, maar hoewel deze ook der armenzorg ten goede komen, zijn zij toch voornamelijk voor het onderwijs opgericht.

§ 7. *Vergelijking der armenzorg van verschillende landen.* (*Zie Bijlage I*).

Indien we nu de armenzorg van de verschillende hierboven behandelde landen met elkaar vergelijken, dan nemen we drie verschillende typen waar, die men zou kunnen noemen het Engelsche, het Duitsche en het Fransche. In Engeland zorgt de publieke liefdadigheid voor elken arme, die geheel van middelen ontbloot is, in Duitschland voor elken behoeftige in het algemeen, tenzij de plicht om te ondersteunen op een ander rust, in Frankrijk slechts voor hem, die geen steun van anderen krijgt. Het Duitsche stelsel is dus in zooverre ruimer dan het Engelsche, dat de arme niet geheel van middelen ontbloot behoeft te zijn om ondersteuning te krijgen, maar het is minder ruim in zooverre in Engeland *allen*, die in de termen vallen, ondersteund worden en er dus zelfs geen kerkelijke

of particuliere armenzorg bestaat op het gebied, waarop de staat optreedt, terwijl in Duitschland de kerkelijke en particuliere armenzorg a. h. w. concurreert met de openbare. Het Fransche stelsel bestaat in Frankrijk zelf echter niet meer in zijne volle kracht, want, zooals we gezien hebben, moet iedereen, die medische hulp noodig heeft, deze ontvangen en is er in 1893 zelfs een wet tot stand gekomen, die voorschrijft, dat er in iedere gemeente een „*bureau d'assistance*" behoort te zijn als algemeen armbestuur. Zoo streeft men er in Frankrijk langzamerhand naar de ondersteuningsplicht van de overheid te doen erkennen. Wel in zijn volle kracht heerscht het Fransche systeem nog in Nederland, in Elzas-Lotharingen en in eenige kantons van Zwitserland. Bij het Duitsche systeem sluit zich dat van Oostenrijk-Hongarije aan en eenigszins dat van de overige Zwitsersche kantons, bij het Engelsche dat van Schotland.

Een ander eigenaardig onderscheid tusschen de verschillende landen is gelegen in de organen, die met de armenzorg belast zijn. In Engeland zijn het nl. juist met het oog op de armenzorg gevormde lichamen, de „unions", in de andere landen zijn het de gemeenten; immers, de Duitsche „Ortsarmenverbände" vallen ook grootendeels met de gemeenten samen. In Engeland zijn daarenboven de unions de eenige organen, die de armenzorg uitoefenen, maar in de andere landen treden behalve de gemeenten ook nog anderen op en nu vormt het juist een groot verschilpunt tusschen deze laatste landen, in welke mate deze organen optreden en wat hun taak is. In Nederland b.v. bekleeden provincie en staat een zeer geringe plaats, in Duitschland de Landarmenverbände en in Oostenrijk-Hongarije de „Bezirke" een veel voornamere, in Frankrijk de departementen juist de gewichtigste plaats. Een eigenaardige inrichting, waarin Engeland en Frankrijk van de andere landen afwijken, is het oppertoezicht, dat door den staat uitgeoefend wordt en dat uit den aard der zaak verschilt van het gewone toezicht, dat hoogere besturen altijd over lagere uitoefenen, zooals in Nederland Gedeputeerde Staten en rijksregeering over de gemeente.

Nog in een ander punt staat Engeland (waarbij Schotland ook behoort) geheel alleen tegenover de andere landen en wel in de wijze, waarop de ondersteuning gegeven wordt. Dit is in Engeland door de wet in bijzonderheden geregeld en vertoont zich dus in het geheele rijk gelijk, vooral wat betreft de in-door relief. In geen enkel ander land kent men iets dergelijks: overal wordt het in hoofdzaak aan de armbesturen zelf overgelaten, hoe zij hun taak willen opvatten. Alleen het armenhuis in Oostenrijk-Hongarije, dat overal gelijk ingericht is, zou eenigszins met

Engeland te vergelijken zijn, maar dat betreft alleen dit speciale onderdeel van de geheele armenzorg. Overigens bestaan op het geheele vasteland ongeveer dezelfde wijzen van ondersteuning en kan hierin weinig onderscheid gemaakt worden, al mag dan de wijze van werken der armbesturen zelf, bv. wat betreft het onderzoek naar hen, die ondersteuning vragen (het Elberfeldsche stelsel; het armenregister in Stiermarken, waarover later) verschillen.

In één opzicht staan Engeland en Nederland samen tegenover alle andere landen, dat is in het domicilie van onderstand. In Engeland is nl. nog wel niet door de wet van 1834 het vereischte van een domicilie afgeschaft en werd nog in 1846 bepaald, dat men op een plaats eerst door een verblijf van vijf jaar recht van onderstand kreeg, maar feitelijk wordt nu elke arme bedeeld op de plaats van zijn werkelijk verblijf en worden alleen nog Ieren naar elders verwezen. In Nederland is in 1870 het domicilie van onderstand afgeschaft en nu wordt men op de plaats van zijn werkelijk verblijf ondersteund. Een tusschenvorm vindt men in Frankrijk en Elzas-Lotharingen, waar voor sommige instellingen wel en voor andere geen domicilie noodig is. De regeling zelf van het domicilie kan ook weer verschillend zijn en wel vooral hierin, dat het in sommige landen niet door verblijf verkregen kan worden. In Nederland was dit het geval tusschen 1854 en 1870.

Ten slotte vermelden we nog als verschilpunt de wijze, waarop de middelen verkregen worden om de kosten der armenzorg te dekken. Drie verschillende systemen zijn hier te onderscheiden en wel òf er wordt een belasting geheven met het doel de opbrengst voor de armenzorg te bestemmen, òf er zijn zekere fondsen, meestal een deel van het gemeentevermogen, aanwezig en deze worden aangevuld door de toekenning van zekere belastingen, van subsidiën en dergelijke, òf er wordt eenvoudig geput uit de gewone gemeentelijke of provinciale kas.

Alweder staan Engeland en Schotland in het eerste punt alleen tegenover het vasteland. Het derde stelsel vindt men overal, waar provinciën, districten of onder welke andere namen ze ook voorkomen, armenzorg uitoefenen en verder in het Duitsche gebied van de wet van 1870 en in Nederland. Het tweede stelsel vindt men in de overige landen, voor zoover het de gemeentelijke armenzorg betreft. Eigenaardig is het bij de toepassing van dit stelsel, welk een groote rol de belasting op de publieke vermakelijkheden hierbij speelt. In alle landen komt zij voor ten dienste der armenzorg en ook in ons land zijn er sporen van te vinden;

zoo waren in Amsterdam nog tot 1856 de publieke vermakelijkheden ten behoeve der armenzorg belast, maar sedert dit jaar wordt de opbrengst der belasting in de gemeentekas gestort. Ook in veel andere steden van ons land vond men in de 17^{e} en de 18^{e} eeuw een dergelijke belasting; men is terecht van oordeel, dat bij genietingen wel iets voor de armen mag worden afgestaan! Ook het Oostenrijksche stelsel om boeten, die strafrechtelijk verbeurd zijn, voor armenzorg te besteden, is zeer opmerkelijk.

Als resultaat van onze vergelijking zien we dus, dat Engeland en Schotland geheel op zichzelf staan en niet met andere landen te vergelijken zijn en als noodzakelijk gevolg hiervan zullen we juist hetzelfde waarnemen bij de armverslagen van die landen. De overige landen verschillen niet zooveel van elkaar, dat de publicaties over de armenzorg, die natuurlijk op de inrichting ervan terugslaan, niet met elkaar te vergelijken zijn, zooals ons ook nader zal blijken.

HOOFDSTUK II.

De beschrijving der Armenzorg in eenige landen.

Wanneer we in dit hoofdstuk zullen onderzoeken, wat er in verschillende landen op het gebied der armenzorgbeschrijving gepubliceerd is en van welken aard deze publicaties zijn, dan zal ons treffen (hetgeen ik in de inleiding reeds vermeldde) het verschil in de onderwerpen, die behandeld worden en de methode, die bij voorkeur gebruikt wordt, in overeenstemming met het verschil in inrichting der armenzorg. Laten we daarom eerst de drie als type aangenomen landen nader beschouwen:

Hij, die over de armenzorg in *Engeland* iets wil weten, zal in de eerste plaats grijpen naar de verslagen, die jaarlijks door den Local Gouvernment Board worden uitgebracht [1]) (zij bevatten ook verslagen van de andere werkzaamheden van het college, waarmede wij ons echter thans niet bezig houden. Zij handelen alleen over de publieke armenzorg en bevatten geen enkel woord omtrent de kerkelijke of de particuliere, daar de L. G. B. zich immers met deze niet heeft in te laten. Maar dit heeft ten gevolge, dat er nergens in Engeland een beschrijving te vinden is van de armenzorg in zijn geheel, want het door de „Charity Organisation Society" uitgegeven „*Charities Register and Digest*" kan men als zoodanig toch niet noemen, omdat het wel een opsomming geeft van alle instellingen, die er in Engeland bestaan, maar er geen beschrijving, noch statistiek bijvoegt. En evenmin kan men ertoe rekenen jaarverslagen van enkele instellingen (zooals b. v. de jaarlijksche, zeer fraai bewerkte verslagen van het Leger des Heils [2]), welke natuurlijk alleen die instelling behandelen.

---

[1]) Annual Reports.

[2]) The „darkest England", social scheme. A brief review of the 1st year 's work. — Work in darkest England (1894). — Light in darkest England (1895.)

Zoo ziet men zich in Engeland beperkt tot de publicatie van den L. G. B. Over de inrichting der armenzorg bevat deze echter zoo goed als niets; het zou ook volkomen overbodig zijn om ieder jaar weder denzelfden uitleg van het armenrecht op te nemen. Daarom bevat het verslag alleen de wijzigingen, die in de wetten zijn gekomen, en verder mededeelingen over bijzonderheden, die zich in den loop van het jaar bij de uitvoering der wetten hebben voorgedaan, zooals b. v. de benoemingen van guardians, de permissies tot het aangaan van leeningen voor den bouw van gestichten, de beslissingen in strijdvragen, die er gegeven zijn, en bovendien nog de rapporten der inspecteurs over den toestand van het armwezen in hun district. Verder vindt men in deze verslagen slechts statistiek over den omvang der armenzorg, geen beschrijving harer inrichting. Wel vindt men deze laatste echter buiten Engeland, nl. in het zeer bekende boek van Aschrott over het Engelsche armwezen. Dit boek bevat de meest volledige beschrijving (zoowel van de geschiedenis als van den tegenwoordigen toestand) der publieke armenzorg, die men zich kan denken; zeer te betreuren is het, dat er slechts zoo weinig over de niet-publieke gezegd wordt.

In *Duitschland*, waar geen centraal gezag bestaat in zake armenzorg, zelfs niet in de afzonderlijke staten, die het rijk uitmaken, vindt men ook geen uitgebreide verslagen, die jaarlijks gegeven worden. Het eenige wat men op dit gebied vindt, is een hoofdstuk, aan de armenzorg gewijd, in de statistische jaarboeken van enkele landen (b. v. Beieren [1]), maar behalve dat deze mededeelingen niets bevatten over de inrichting der armenzorg, zijn ze nog verre van volledig; ze beslaan slechts enkele bladzijden en hierin is onmogelijk de armenzorg in een geheel land volledig te behandelen.

Toch gevoelde men in het Duitsche Rijk wel de behoefte om wat meer van de armenzorg te kennen en dat was vooral het geval, toen men begon met de voorbereiding der wetten op de arbeidersverzekering. Het was toen nl. van groot belang vooruit eenigszins te kunnen berekenen, welken invloed deze wetten op de armenzorg zouden hebben, en voor deze berekening moest men weten, hoeveel malen een gezin of een enkel persoon tot de liefdadigheid zijn toevlucht moest nemen ten gevolge van een

---

[1]) Statistisches Jahrbuch für das Königreich Bayern, hoofdstuk VII.

omstandigheid, waardoor de nieuwe wetten recht op uitkeering zouden geven, dus door ziekte, een ongeluk of ouden dag. Zoo werd dan in 1881 door de rijksregeering een statistische opname der armoede en der armenzorg bevolen en wel over den toestand, zooals hij was òf in het kalenderjaar 1880 òf in het dienstjaar 1881, óf in de maand October 1881. De resultaten van deze statistiek waren zeer onbevredigend, in de eerste plaats, omdat de staten geheel vrij waren in de keuze der periode, waarover de gegevens zouden loopen en haar dus allen verschillend namen, en ten andere, omdat de opname bevolen was na afloop van deze periode, zoodat de armbesturen er in 't geheel niet op hadden kunnen rekenen en hun administratie er dus niet op was ingericht. Daarom werd in het jaar 1884 een nieuwe statistiek door den Rijkskanselier bevolen en nu zóó, dat ieder er vooruit op kon rekenen. De uitkomsten werden door het Reichs Statistische Amt bewerkt.

Een volledige beschrijving der armenzorg kan deze publicatie [1]) echter niet genoemd worden. Men vindt in de eerste plaats wel in de inleiding de inrichting besproken, maar slechts de algemeene regelen, die in de verschillende staten gelden, zonder nadere bijzonderheden. Hoofdzaak is de statistiek, maar ook deze is niet volledig, daar er slechts eenige grepen uit de geheele stof zijn genomen, voor zoover het voor het doel noodig was. Bovendien laat zij, zooals reeds uit den titel blijkt, de niet-ambtelijke armenzorg geheel buiten beschouwing.

Maar behalve de genoemde publicaties vindt men in Duitschland ook nog, wat men in Engeland niet kent, werk van particulieren. Zoo noem ik het bekende boek van Böhmert over de armenzorg in 77 steden [2]), dat ook voor een groot deel deel de kerkelijke en de particuliere armenzorg behandelt, die men toch in een volledige beschrijving niet missen mag. De eigenaardige inrichting van het boek maakt, dat het een tusschenvorm kan genoemd worden tusschen de beschrijving der armenzorg in een geheel rijk en een gemeente, maar daar de meeste steden zeer kort behandeld worden, sommige in enkele bladzijden, andere zelfs in enkele regels, zou ik het liever willen beschouwen als een proeve van de beschrijving der armenzorg in een geheel land op een zeer bijzondere manier. Het boek beschrijft de inrich-

[1]) Statistik der öffentlichen Armenpflege im Deutschen Reiche im Jahre 1885.

[2]) Böhmert, Das Armenwesen in 77 Deutschen Städte,

ting van de instellingen, die het behandelt, maar geeft slechts van enkele statistiek over den omvang harer werkzaamheden.

In *Frankrijk*, het land van het facultatieve systeem, vindt men in het geheel geen publicaties, die van de overheid uitgaan en op de geheele armenzorg betrekking hebben. Behalve o. a. de korte mededeelingen die in het statistisch jaarboek van Frankrijk en dat van Parijs en in de statistische maandberichten van Parijs [1]) voorkomen, is mij geen Fransche statistiek bekend Maar wat men bij voorkeur in Frankrijk vindt, dat is de beschrijvende methode in den besten zin van het woord, dat zijn werken zooals die van Maxime du Camp over de armenzorg in Parijs [2]), die vol vuur, in schoonen stijl de groote liefdadigheid der menschen — bezingen, had ik bijna gezegd; werken als die van Lallemand over de armenzorg op het platteland [3]) en andere monografiëen. Maar vaak, en zoo is het ook met Lallemand, gaat met die beschrijving gepaard kritiek en zoo vindt men dan ook in Frankrijk veel geschriften, die vervaardigd worden met het doel aan te wijzen, dat een zekere soort van armenzorg groote gebreken heeft en welke verbeteringen er noodig zijn, zoodat deze deze werken zich niet, evenals de reeds besproken publicaties, bepalen tot het beschrijven van feiten alleen. Opzettelijk echter heb ik zulke tendenzgeschriften buiten bespreking gelaten en ik zal dat blijven doen.

Nadat we nu de drie groote landen hebben behandeld, zullen we nog in 't kort de andere landen beschouwen.

Wat in de eerste plaats *Schotland* betreft, van dit land geldt juist hetzelfde als wij van Engeland gezegd hebben; ook hier jaarlijksche verslagen van het opperbestuur over de armenzorg [4]), die zeer veel overeenkomst hebben met de Engelsche.

In *Oostenrijk-Hongarije*, waar de band tusschen de verschillende staten veel losser is dan in Duitschland, vindt men geen enkele publicatie, die het geheele rijk behandelt, maar overigens is de toestand ongeveer gelijk

---

[1]) Annuaire Statistique de la France. Annuaire Statistique en Tableaux mensuels de statistique municipale de la ville de Paris.

[2]) „La Charité à Paris" en „Paris bienfaisant."

[3]) Léon Lallemand. De l'assistance des classes rurales au XIXe siècle. Ook: La question des enfants abandonnés et délaissés au XIXième siècle. In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat dezelfde schrijver onlangs een tamelijk verdienstelijk geschriftje heeft gepubliceerd over de armenzorg in Nederland. Alleen is het jammer, dat hij de Roomsch-Katholieke armenzorg te veel als het type van het geheel beschouwt.

[4]) Annual Reports.

aan dien in Duitschland. Ook hier vindt men nl. in enkele staten wel korte mededeelingen over de armenzorg in jaarboeken en dergelijke (zoo b.v. in 1896 een twintigjarig overzicht van de armenzorg in Oostenrijk, gepubliceerd door de K.K. Centralcommission für Statistik), maar een werkelijke beschrijving der armenzorg, waarop ik voortdurend het oog heb, vindt men niet. Een uitzondering hierop maakt echter Stiermarken. Hier heeft nl. het eenige jaren geleden opgerichte statistisch bureau zeer onlangs als eerste van zijn mededeelingen een beschrijving van de armenzorg in Stiermarken en tevens een statistiek van den toestand der armen uitgegeven en wel van de hand van den directeur. [1]) Door de samenvoeging in ieder hoofdstuk zoowel van de armenzorg als van den toestand der armen kan het boek eenig genoemd worden in zijn soort. Het geeft uitgebreide, ten deele ook historische, beschouwingen over de inrichting van elke soort van armenzorg; de schrijver noemt dit een beschouwing „Vom Standpunkt der Verwaltung". Te betreuren is het alleen, dat er zoo weinig gegeven wordt over de kerkelijke en de particuliere liefdadigheid.

Publicaties van overheidswege, die een eenigszins voldoend inzicht in den toestand van het armwezen geven, vindt men ook in *Zwitserland* niet. Toch werd ook hier de behoefte gevoeld er meer van te kennen en daarom togen particulieren, nl. de „Schweizerische Statistische Gesellschaft" met hulp van de bondsregeering aan 't werk en zoo ontstond het reeds vroeger genoemde boek van Niederer [2]), merkwaardig, omdat het *alle* instellingen een voor een behandelt en er een korte aanwijzing van doel en inrichting bijvoegt. Het boek bevat verder een beschrijving van het armenrecht in ieder kanton afzonderlijk en een uitvoerige statistiek. Het is echter reeds in 1878 verschenen en loopt over het jaar 1870, zoodat het wel noodig wordt, dat er in Zwitserland weer eens zulk een werk ondernomen wordt.

Ten slotte nog een enkel woord over *Nederland*. Hoewel hier het facultatieve systeem geldt, mist men toch geen publicaties van overheidswege, want volgens art. 193 der grondwet is de regeering verplicht jaarlijks een verslag omtrent het armwezen uit te brengen. Het verslag behandelt niet alleen de openbare, maar ook de kerkelijke en de particuliere armenzorg; het deelt evenals de Engelsche en de Schotsche ver-

---

[1]) Mischler. Das Armenwesen in Steiermark.

[2]) Niederer. Das Armenwesen in der Schweiz im Jahre 1870.

slagen over de inrichting der armenzorg niets anders mee dan bijzonderheden, die zich in het behandelde jaar bij de uitvoering der wet hebben voorgedaan, zooals de verleende machtigingen tot aanvaarding van schenkingen, erfstellingen of legaten, de gevoerde processen enz., ; hoofdzaak is de statistiek.

Aan het jaarlijks verschijnend armverslag is het zeker toe te schrijven, dat door particulieren in ons land slechts de armenzorg in enkele gemeenten beschreven is, zooals van Amsterdam door Calisch [1]), van Middelburg door Coronel [2]). Maar doordat de rijksarmverslagen niet genoeg licht verspreiden over de inrichting der armenzorg en bovendien tegenwoordig zeer onvoldoende zijn (waarover later) begon men behoefte te krijgen aan meer volledige kennis van den toestand en vandaar dat in 1891 de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek begon met haar onderzoek naar de armenzorg in Nederland. Maar zij stuitte op het bezwaar, waarop ieder stuiten zal, die de geheele armenzorg in een land volledig wil beschrijven, dat het nl. om dit doel te bereiken noodzakelijk is de stadsgewijze behandeling toe te passen.

Als resultaat van ons onderzoek vinden we nu groot verschil tusschen de publicaties van de verschillende landen; in 't kort komt het hierop neer: In Engeland, het land van de uitsluitend openbare armenzorg, op wier gebied geen enkele andere instelling treedt, een verslag, dat geregeld jaarlijks verschijnt en alleen statistiek bevat. In Duitschland, waar de openbare armenzorg op den voorgrond staat, maar op hetzelfde terrein ook andere instellingen werken, worden geen geregelde verslagen gepubliceerd en wat er van overheidswege verschijnt, behandelt alleen de openbare armenzorg en dat nog slechts statistisch. Particulieren nemen echter ook de niet-ambtelijke liefdadigheid op. In Frankrijk ten slotte, waar de openbare armenzorg slechts optreedt bij gemis van een andere, bestaan geen opzettelijke verslagen, door de overheid uitgebracht, maar slechts korte mededeelingen in werken van algemeen statistischen aard. Wat door particulieren uitgegeven wordt, is slechts beschrijving van kerkelijke en particuliere instellingen, maar statistiek ontbreekt geheel.

Ziedaar een duidelijk verschil, dat klaarblijkelijk samenhangt met de inrichting der armenzorg, maar dat dit verschil toch niet noodzakelijk is en dat in Engeland evengoed een beschrijving van de particuliere armenzorg, in Frank-

---

[1]) N. S. Calisch. Liefdadigheid te Amsterdam, enz.

[2]) Dr. S. Sr. Coronel. Middelburg voorheen en thans.

rijk een statistiek alleen van de openbare instellingen, in Duitschland geregelde jaarverslagen zouden *kunnen* vervaardigd worden, blijkt al hieruit, dat de landen, die in inrichting der armenzorg met de genoemde overeenkomen, dit toch niet doen ten opzichte van den aard hunner publicaties. Zoo vindt men in Nederland jaarlijksche verslagen als in Engeland, in Stiermarken beschrijving als in Frankrijk, in Zwitserland een geheel op zichzelf staand werk.

Wezenlijk verschil ten opzichte van de te volgen methode bij de beschrijving der armenzorg behoeft er dus in de verschillende landen niet te bestaan. Maar nu blijft nog te onderzoeken, of de statistiek over den omvang der armenzorg dan wel verschilt naarmate haar inrichting anders is. Hiervoor zullen wij in het kort even de statistiek van eenige der genoemde publicaties wat nader beschouwen en wel achtereenvolgens het aantal ondersteunden, de uitgaven en de inkomsten.

De Engelsche en de Schotsche armverslagen deelen het aantal ondersteunden mee, zooals het is op eenige dagen van het jaar, soms op den 1en Januari en den 1en Juli, soms elke drie maanden, soms den laatsten dag van elke maand, ja zelfs het aantal in casual wards ondersteunden op elken Zaterdag van het geheele jaar. Alle gegevens loopen in Engeland over de „union-counties", dat zijn dus groepen van unions, in Schotland over alle parishes.

Van de ondersteunden geven de Engelsche armverslagen in de eerste plaats het aantal der met „in-door" en met „out-door relief" ondersteunden. Eigenaardig is het nu, dat opgegeven worden alle eenloopende personen, alle hoofden van gezinnen en alle gezinsleden, die de ondersteuning, aan het hoofd des gezins gegeven, medegenieten, samen. Tot de met out-door relief ondersteunde personen behooren ook uitbestede kinderen en krankzinnigen in niet onder het toezicht van de Boards of Guardians staande gestichten; men kent het aantal bedeelden dus eerst, als men deze twee categorieën van het geheele aantal aftrekt en daar men het aantal kinderen en krankzinnigen slechts voor geheel Engeland en niet voor de union-counties kent, weet men ook slechts over geheel Engeland het aantal bedeelden. Maar nog moeilijker [1]) is het om iets omtrent het aantal bedeelde gezinnen en de grootte dier gezinnen te weten te komen, want

[1]) Zie ook over de moeilijkheid om het juiste aantal bedeelden te leeren kennen: Mr. Methorst. Werkinrichtingen voor behoeftigen, pag. 19 vlg.

hiervoor zou men het aantal eenloopende personen en dat der gezinsleden (als zoodanig worden beschouwd kinderen beneden 16 jaar en vrouwen) van het geheele aantal bedeelden moeten aftrekken. Voor geheel Engeland wordt nu wel het aantal kinderen, dat om verschillende redenen ondersteund wordt, opgegeven (en hierbij behoort ook ondersteuning, omdat hun vader of moeder het krijgen), maar van de vrouwen geschiedt dit alleen voor zoover zij valide zijn, daar, zooals wij reeds op pag. 13 vermeldden, als een valide out-relief ontvangt, altijd hiervan de oorzaak moet worden opgegeven Zoo is het dus onmogelijk het juiste aantal bedeelde partijen en dat der gezinsleden te weten te komen. In Schotland is het hiermee beter gesteld, omdat er altijd opgegeven wordt het aantal partijen en daarnaast het aantal gezinsleden („dependants").

Van de in-door ondersteunden wordt in Engeland gegeven het aantal validen, invaliden, krankzinnigen en „vagrants" (de laatsten zijn de in casual-wards opgenomenen); van de drie eersten wordt bovendien het aantal mannen, vrouwen en kinderen opgegeven. Hier is het nu niet hinderlijk, dat de gezinsleden bij de zelfstandigen zijn gevoegd, omdat bij de verpleging toch ieder persoon meetelt als verpleegde.

De uitgaven worden in de Engelsche verslagen onderscheiden in kosten van in-maintenance, out-relief, krankzinnigen in asylums, salarissen van ambtenaren, afgeloste leeningen en andere uitgaven. Van de uitgaven voor de eigenlijke armenzorg vindt men dus niet veel en daar komt nog bij, dat de uitgaven voor het plaatsen van leerlingen op ambachten onder de kosten van in-maintenance gerekend zijn, terwijl die leerlingen zelf als out-door ondersteunden beschouwd worden, [1]) zoodat het aantal ondersteunden niet eens met de uitgaven te vergelijken is.

Wat de inkomsten betreft, hiervan wordt meegedeeld, hoeveel uit de verschillende bronnen voortgekomen is.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat de bruikbaarheid van de Engelsche en de Schotsche verslagen zeer verhoogd wordt, doordat zij in staat stellen veel vergelijkingen te maken, daar zij den toestand van het behandelde jaar herhaaldelijk vergelijken met die van een groot aantal vroegere jaren en niet alleen in absolute cijfers, maar ook in verhouding tot de bevolking. Eigenaardig is het, dat in Engeland bij de uitgaven in een aantal jaren ook de graanprijzen worden meegedeeld om te bewijzen, dat deze geen invloed op het pauperisme hebben.

---

[1]) Aschrott pag. 289 noot 1.

Geheel anders is de statistiek over den omvang der armenzorg in de *Duitsche publicatie van* 1885 opgevat. De gegevens loopen hier over het geheele jaar 1885, niet over den toestand op bepaalde data en wel voor het gebied van de wet van 1870 over alle Ortsarmenverbände, Landarmenverbände en staten afzonderlijk, voor Beieren en Elzas-Lotharingen over „de Bezirke".

Van het aantal ondersteunden wordt niets anders gegeven dan het geheele aantal ondersteunde partijen en dat der gezinsleden („Mitunterstützten") en bovendien het geheele aantal der in en buiten gestichten ondersteunden. De rest wordt ingenomen door een statistiek van de oorzaken der armoede, waarover meer bij de bespreking van den toestand der armen.

Van de uitgaven worden alleen gegeven die voor ondersteuning in en buiten gestichten en de overige, van de inkomsten niets. Bovendien bevat het boek nog twee tabellen over de afrekeningen van Ortsarmenverbände onderling en van deze met Landarmenverbände en de processen hierover gevoerd.

Ten slotte worden nog tal van vergelijkende cijfers gegeven om de toestanden in de verschillende streken met elkaar te vergelijken.

In dit verband wil ik niet nalaten in het voorbijgaan op het *statistische jaarboek van Beieren* te wijzen, dat het aantal voortdurend en tijdelijk ondersteunden geeft (onder de eerste de in gestichten, onder de tweede de in ziekenhuizen verpleegden begrepen) en bovendien nog enkele onderdeelen, nl. het aantal met geld voortdurend ondersteunden en het aantal tot werken bekwamen. De uitgaven voor de ondersteuning, aan al deze categoriëen gegeven, worden meegedeeld en verder vele verhoudingsgetallen, b.v. hoeveel gemiddeld een ondersteuning van elke soort kost; hoeveel van 100 ondersteunden op elke soort komen; hoeveel van elke soort op 1000 inwoners en hoe groot de kosten per inwoner zijn.

Veel uitvoeriger dan de genoemde Duitsche publicaties is *Mischler* over *Stiermarken*. Zijn gegevens loopen over het geheele jaar 1894 en over de „Bezirke" en de drie deelen (Oberland, Mittelland en Unterland), waarin het land is verdeeld. Tevens geeft hij, uitgaande van het aantal ondersteunden, op hoeveel gemeenten er zijn, die telkens een bepaald aantal van elke soort van armen te hunnen laste hebben, en ten slotte verdeelt hij de gemeenten naar het aantal inwoners in eenige groepen (b.v. de gemeenten met hoogstens 100, 200, 500, 1000 enz. inwoners) en geeft het aantal gemeenten in elke groep, waar geen en waar wel ondersteunden van een bepaalde soort zijn.

Over elke soort van ondersteunden (Einlege, bedeeling, armhuis, zieken,

vondelingen) geeft hij uitvoerige gegevens, die we nader bij de beschrijving van den toestand der armen zullen bespreken. De mededeelingen over de uitgaven en de inkomsten zijn lang niet zoo volledig, maar dat was ook niet het doel der verzameling van gegevens, die in 1894 plaats had en waaruit het boek is ontstaan. Wat hij over uitgaven en inkomsten geeft, heeft hij uit de rekening en verantwoording der gemeenten geput.

Ook bij *Niederer* loopen alle mededeelingen over een geheel jaar (1870) en over *alle* gemeenten in Zwitserland. Hij geeft het aantal ondersteunden van elke soort, nl. kinderen in en buiten gestichten, volwassenen voortdurend en tijdelijk ondersteund in en buiten gestichten, bovendien ook het aantal partijen (d. i. eenloopenden en gezinshoofden samen) en het aantal gezinsleden. De uitgaven geeft hij van dezelfde rubrieken als de ondersteunden en verder uitvoerige opgaven over de bronnen, waaruit de inkomsten voortvloeien. Zijn werk wordt versierd met een groot aantal vergelijkingen op dezelfde wijze als wij bij Beieren reeds vermeldden.

Wat ten slotte de *Nederlandsche armverslagen* betreft, ook deze handelen over het geheele jaar, waarover ze verslag geven. De gegevens loopen niet over de provinciën, maar evenals voor sommige opgaven in Stiermarken zijn de gemeenten in groepen verdeeld en wel van gemeenten met minder dan 3000, 3000—10000, 10000—20000 en meer den 20000 inwoners. De armenzorg is gesplitst in acht soorten, nl. drie soorten bedeeling, weeshuizen, oude-lieden-huizen en twee soorten werkverschaffing. Van elk dezer categoriëen wordt het aantal ondersteunden, de uitgaven en de inkomsten meegedeeld en wel van de openbare instellingen alle, van de kerkelijke en de particuliere alleen uitgaven direct voor de armenzorg en voor beheer, de inkomsten uit alle bronnen, behalve eigen fondsen.

De bedeelden worden gesplitst in vast en tijdelijkbedeelde eenloopende personen en hoofden van gezinnen, maar de uitgaven voor de bedeeling in uitgaven voor bedeeling in geld en in natura. Dientengevolge is vergelijking van de twee zeer lastig en is het onmogelijk te berekenen, hoeveel gemiddeld één vast en hoeveel één tijdelijk bedeelde krijgt. Om dus de mate, waarin verschillende instellingen bedeelen, te vergelijken, is men gedwongen een mixtum compositum te maken van de vaste en de tijdelijke bedeeling. Dit kan soms tot zeer vreemde gevolgtrekkingen leiden; zoo bedeelt b. v. de Hervormde diaconie in Groningen ongeveer 60 partijen in een jaar, maar bijna 1700 tijdelijk: gemiddeld krijgt nu elke bedeelde *f* 3.—, zegge drie gulden in 't jaar, terwijl deze som bij andere instellingen, waarbij niet zulk een vreemde verhouding tusschen de

beide soorten van bedeelden bestaat, *f* 40.— tot *f* 60.— bedraagt.
Eigenaardig is het ongeveer geheel ontbreken van vergelijkende cijfers. Alleen in het voorwerk worden een enkele maal de uitgaven in de verschillende provinciën met de bevolking vergeleken en verder de totalen der verschillende tabellen (maar alleen de absolute cijfers) met die van het vorige jaar.

Wanneer men nu dit overzicht van de wijze, waarop in de verschillende landen de omvang der armenzorg meegedeeld wordt, nader beschouwt, dan ziet men, dat de Engelsche en de Schotsche armverslagen, vooral tengevolge van de zeer bijzondere inrichting der armenzorg in deze landen, in geen enkel opzicht te vergelijken zijn met andere publicaties en geheel op zichzelf moeten beschouwd worden.

Maar bij de overige werken komt wat over den omvang gegeven wordt telkens ongeveer op hetzelfde neer, al geeft het eene wat meer, het andere wat minder. Dit komt voornamelijk, omdat in alle landen van het vaste land ongeveer dezelfde vormen, waarin de armenzorg uitgeoefend wordt, zich voordoen: alle landen kennen bedeeling, verpleging van weezen, van oude lieden en van zieken.

Zoo moet men dus tot het resultaat komen, dat er onderscheid bestaat tusschen de verschillende publicaties in de onderscheiden landen, dat b. v. sommige bij voorkeur de inrichting, andere liever den omvang der armenzorg, sommige bij voorkeur alleen de publieke, andere weer liever de particuliere liefdadigheid beschrijven, maar dat het toch zeer goed mogelijk is al deze werken (de Engelsche en de Schotsche uitgezonderd) met elkaar te vergelijken wat betreft de wijze, waarop zij hun stof behandelen, alsook een onderzoek in te stellen, hoe zulke werken hun gegevens behooren mee te deelen om het best aan hun doel te beantwoorden. Aan dit onderzoek zullen wij het volgende hoofdstuk wijden.

HOOFDSTUK III.

Algemeene vereischten voor een beschrijving der armenzorg.

---

§ 1. De armenzorg in een gansch rijk.

Zooals we al meer vermeld hebben, is de beschrijving der armenzorg te splitsen in die van de inrichting en die van den omvang; deze laatste is dan weer te verdeelen in aantal ondersteunden, uitgaven en inkomsten.

Na al wat wij reeds omtrent de beschrijving der *inrichting* van de armenzorg meegedeeld hebben, is het niet noodig hierover lang te spreken. Zooals wij gezien hebben (zie pag. 5) is het voor hem, die de armenzorg in een gansch rijk beschrijft, onmogelijk mee te deelen, hoe de armenwetten in iedere gemeente uitgevoerd en welke plaatselijke verschillen er gevonden worden, terwijl men zich ook van de kerkelijke en de particuliere armenzorg slechts met een algemeen overzicht vergenoegen moet.

Noodzakelijk moet er verschil bestaan in de mededeelingen over de inrichting, die periodieke verslagen over het armwezen en voor één maal uitgegeven werken geven. De eerste immers kunnen zich zeer goed beperken tot wijzigingen, die in de behandelde periode hebben plaats gehad en de bijzonderheden, die telken jare veranderen.

Overigens hangt de wijze van beschrijven voor een groot deel af van de inrichting der armenzorg en zijn er geen andere eischen aan te stellen dan waaraan ook alle mogelijke andere beschrijvingen moeten voldoen. Als voorbeeld voor een goede beschrijving der armenzorg zou men kunnen noemen die, welke Aschrott van het Engelsche armwezen gegeven heeft. Het werk van Reitzenstein „die Armengesetzgebung Frankreichs" is op dezelfde wijs opgevat maar is minder goed geslaagd.

Wat den *omvang* der armenzorg betreft, in de eerste plaats dient

op gewezen te worden, dat, als men dezen kent, men niet tevens den omvang der armoede gevonden heeft. Zeker is dit niet het geval, als men alleen den omvang der publieke liefdadigheid kent en vooral niet in een land als Engeland, waar deze een beperkte taak heeft. Zou men b. v. een naaister, aan wie op voorschot een naaimachine gegeven wordt; een werkman, die in tijd van werkloosheid zijn gereedschap naar de bank van leening heeft gebracht en weer een zelfstandig bestaan kan voeren, als dit voor hem gelost wordt: een arme weduwe, die door hard werken bijna haar kost kan verdienen, maar van tijd tot tijd in 't betalen van de huur moet geholpen worden; zouden zulke menschen, met wie in Engeland de openbare armenzorg zich niet inlaat, toch niet tot de armen gerekend moeten worden? Zoo vindt men in de Engelsche armverslagen dus niet den omvang der armenzorg; maar evenmin vindt men die in Duitsche publicaties, waar alleen de openbare armenzorg wordt behandeld, niettegenstaande deze zich verder uitstrekt. En ook van de Nederlandsche armverslagen kan men niet zeggen, dat zij den omvang der armoede bepalen, want buiten deze verslagen vallen nog altijd eensdeels de armen, die door een enkel persoon of eenige weinigen in stilte onderhouden worden en anderdeels zij, die door slecht gedrag hun aanspraak op ondersteuning verbeurd hebben.

Het is natuurlijk lang niet onverschillig, op welk tijdstip men den omvang der armenzorg kent, daar immers de behoefte aan ondersteuning voor een deel ook van het jaargetijde afhankelijk is. We hebben nu bij den tijd, waarover de gegevens loopen, twee verschillende systemen gevonden, nl. het Engelsche, dat den omvang op eenige momenten van het jaar meedeelt, en dat van alle andere landen, waarbij de omvang in den loop van het heele jaar opgegeven wordt.

Welk van beide systemen zou te verkiezen zijn? Het voordeel van het Engelsche systeem is, dat men, vooral als de tijdstippen doelmatig gekozen worden, een zeer goed beeld krijgt van de seizoen-armoede, terwijl bij het andere systeem de in den zomer en in den winter tijdelijk ondersteunden, die in 't geheel niet gelijk staan wat positie in de maatschappij betreft, over één kam geschoren worden. Een nadeel van het eerste systeem is echter, dat personen, die alleen tusschen twee tijdstippen van opname ondersteund worden, geheel buiten de waarneming vallen en het hierdoor onmogelijk is om het juiste aantal ondersteunde personen te vinden, want de opgegeven getallen zijn altijd kleiner dan dat der werkelijk in een bepaalde periode ondersteunden.

Overbodig is het zeker op te merken, dat de Engelsche methode onmogelijk toe te passen is, waar het uitgaven en inkomsten betreft, immers deze worden altijd in een bepaalde periode gedaan en ontvangen.

Geen enkele publicatie is er, zooals wij gezien hebben, die de gegevens alleen over het geheel land verstrekt, maar alle gaan uit van het denkbeeld, dat de toestanden niet over het geheele land dezelfde zijn en dat het daarom noodzakelijk is op plaatselijke verschillen te letten en dus ook gegevens over de onderdeelen van den staat te verzamelen.

Drie verschillende methoden zijn nu hierbij waar te nemen: 1e Alle opgaven worden gedaan over de gewone onderdeelen van den staat: provinciën, „Bezirke", „unions" of hoe ze verder ook mogen heeten, terwijl somtijds de groote steden elk afzonderlijk behandeld worden. 2e Van de gemeenten worden verschillende groepen gevormd, naarmate van het aantal inwoners, en de opgaven worden gedaan over die groepen, zoodat het aantal ondersteunden in alle gemeenten, die in één groep behooren, bij elkaar wordt geteld. Dit is de Nederlandsche methode; zij komt ook in Stiermarken voor. 3e Men gaat uit van het aantal ondersteunden en geeft op het aantal gemeenten, waar zekere groottegroepen van ondersteunden voorkomen, dus juist het omgekeerde van de vorige methode.

Indien ik moest kiezen, welke methode de beste is, m. a. w. door welke methode men het best op de hoogte komt van den toestand der armenzorg in de verschillende deelen van het land, dan zou ik onvoorwaardelijk de eerste methode kiezen. (Eigenaardig is het zeker, dat Mischler alle drie gebruikt, maar in zulk een klein land met zulke kleine gemeenten is dat ook niet zoo moeilijk). Bij het tweede systeem immers gaat men van de meening uit, dat in ongeveer even groote gemeenten de armenzorg over het heele land gelijkelijk verdeeld is en deze meening is stellig onjuist; men behoeft hiervoor b. v. maar even de cartogrammen aan te kijken, die Mischler over Stiermarken geeft. Zeer duidelijk ziet men het ook in de vergelijking, die Edo Bergsma in zijn onlangs verschenen brochure [1]) maakt tusschen het platteland van Friesland en Overijsel. Van zulke verschillen kan in de Nederlandsche armenverslagen niets blijken. Hetzelfde bezwaar geldt ook tegen de derde methode. Want is het eigenlijk wel van veel belang te weten, in hoeveel gemeenten 100,

---

[1]) Edo Bergsma. De uitvoering der armenwet in Friesland en de bijzondere oorzaken voor den grooten omvang der burgerlijke armverzorging in deze provincie.

in hoeveel 1000 bedeelden voorkomen, als men in 't geheel niet weet, hoe groot die gemeenten zijn, daar toch de verhouding van het aantal ondersteunden tot de bevolking het belangrijkst is? Daarom is deze methode in combinatie met de eerste, zooals bij Mischler, niet onaardig, maar van veel belang is ze niet.

Maar ook de eerste methode, zooals zij gewoonlijk toegepast wordt, bevredigt mij niet, want, indien men b. v. in ons land alleen de splitsing in provinciën aannam, dan zou het groote verschil tusschen het platteland in de eene en de andere provincie geheel kunnen verdwijnen of veel verzwakt worden door de bijvoeging van de groote steden, die onderling niet zoozeer verschillen Daarom komt het mij het beste voor de groote gemeenten, b. v. die met meer dan 10000 of 20000 inwoners, ieder afzonderlijk te behandelen en de rest provinciesgewijze.

Indien tijd en plaatselijke indeeling van de gegevens vastgesteld zijn, komen we tot deze gegevens zelf en in de eerste plaats tot het aantal ondersteunden.

Van het *aantal ondersteunden* kunnen de gegevens in zeer verschillende hoeveelheid voorhanden zijn, van de bloote vermelding van het aantal af tot de vermelding van al hun omstandigheden en alles wat men van hen kan te weten komen. Indien men echter zijn opgaven zoover voortzet, houdt men op over den omvang der armenzorg te spreken, daar de kennis van die omstandigheden wel zeer nuttig is om te onderzoeken, in welke richting de armenzorg bij voorkeur werken moet (zie pag 2), maar niet meer direct op de bestaande armenzorg betrekking heeft. De kennis van die gegevens is daarom nog niet overbodig, integendeel, ik heb reeds gezegd, dat ik ze noodzakelijk acht evengoed als die van de armenzorg zelf, maar met den omvang der armenzorg hebben zij niets meer te maken.

Als beginsel voor de keuze, wat men over het aantal ondersteunden moet meedeelen, kan men voorop stellen, dat zooveel mogelijk getracht moet worden den aard der armenzorg te karakteriseeren. Daarom zal het niet voldoende zijn eenvoudig het aantal partijen of personen op te geven, die op de verschillende wijzen, waarop de armenzorg werkt, ondersteund worden. Veelal zal men nog nadere bijzonderheden noodig hebben.

Om te beginnen met de *bedeeling*, behalve het aantal bedeelden in 't algemeen, zal men toch het aantal vast- en dat der tijdelijk bedeelden moeten kennen, omdat deze twee categorieën van menschen geheel in toestand verschillen; de toestand van een land is ook veel beter, als er veel tijdelijk dan wanneer er veel vast bedeelden zijn. Onder vastbedeelden zal men

moeten verstaan hen, die onderstand krijgen zoolang, totdat hij ingetrokken wordt; onder tijdelijk bedeelden hen, die ondersteund worden met de bepaling, dat het telkens opnieuw aangevraagd of voortgezet moet worden.

Een andere onderscheiding is die in met geld en in natura bedeelden; zij is van minder belang, want, zoodra het ideaal der bedeeling, nl. niet meer met geld te ondersteunen, maar alleen in natura, bereikt is, is deze onderscheiding vervallen.

Van veel meer belang is de onderscheiding, die in staat stelt het aantal bedeelde eenloopende personen en gezinnen en tevens de grootte dier gezinnen te leeren kennen, want het is ook weer zeer kenschetsend voor den toestand in een land, of men er veel of weinig en kleine of groote gezinnen ondersteunen moet. Twee verschillende methoden worden nu gevolgd bij de opgaven hierover: òf men geeft op het aantal partijen, d.i. eenloopenden en gezinshoofden („Selbstunterstützen") samen en bovendien dat der gezinsleden („Mitunterstützen", „dependants"). In dit geval is noch het aantal gezinnen noch hun grootte te kennen, omdat men het aantal eenloopenden niet kent. Of men geeft op, zooals b.v. in Nederland, het aantal gezinshoofden en dat der eenloopenden afzonderlijk, maar niet dat der gezinsleden; dan kent men wel het aantal gezinnen, maar niet hun gemiddelde grootte. Om deze beide te leeren kennen zou men dus de drie opgaven naast elkaar moeten doen en alle drie van de vast en de tijdelijk bedeelden.

Wie is nu als gezinslid, als afhankelijke te beschouwen? In de eerste plaats natuurlijk vrouw en kinderen bij den man en kinderen bij de alleenwonende vrouw. Als kinderen worden beschouwd in Duitschland zij, die jonger zijn dan 14 of 15 jaar, in Engeland jonger dan 16 jaar. Van oude lieden of gebrekkigen, die ten laste van het gezin komen, wordt nergens gesproken. Het lijkt mij het beste toe niet in 't algemeen uit te maken, wat onder afhankelijke is te verstaan, maar dit voor elk gezin afzonderlijk te doen uitmaken door het armbestuur, dat de gegevens verzamelt en dat hierbij zal te letten hebben op alle personen, die geen geld in het gezin brengen en geheel door den kostwinner worden onderhouden.

De *verpleegden* moeten natuurlijk onderscheiden worden in oude lieden, weezen, vondelingen, zieken en welke personen er nog meer verpleegd worden. Vooral bij oude lieden lijkt het mij noodzakelijk hen nog te onderscheiden in mannen en vrouwen, want het is alweder voor den toestand der bevolking van een land van groot belang, of de oude mannen in de armen der liefdadigheid terecht komen of op andere wijze onder-

houden worden. Bij de verpleging komt geen onderscheid van „selbst-" en „mitunterstützten" te pas, want al wordt, zooals in het Engelsche workhouse, een geheel gezin ter verpleging opgenomen, dan geldt toch ieder lid van het gezin als verpleegde.

In de tweede plaats zijn te behandelen de *uitgaven voor de armenzorg*. Deze zijn te splitsen in twee deelen, nl. die, welke direct den armen ten goede komen, en die, welke dienen voor beheer en administratie der instellingen van weldadigheid en voor onderhoud van gebouwen en meubilair en salarissen van beambten in die gebouwen, voor zoover de armenzorg in gestichten wordt uitgeoefend. De tweede categorie van uitgaven kan echter niet bij elke soort van armenzorg op dezelfde wijze beschouwd worden. Bij de bedeeling nl. behooren de kosten van beheer niet tot de bedeelingsuitgaven, bij de verpleging die van onderhoud van gebouwen, meubilair en salarissen wel degelijk tot de uitgaven voor de verpleging. Want bedeeling kan zeer goed plaats hebben en heeft ook vaak plaats, zonder dat er kosten van beheer gemaakt worden, maar verpleging is onmogelijk zonder gebouwen, die onderhoud vereischen en personen, die toezicht houden. Verbouwingen echter en bouw van nieuwe deelen bij bestaande gebouwen zal men niet direct tot verpleginskosten kunnen rekenen.

Evengoed als het voor een goed inzicht in den toestand noodig is te weten, hoeveel armen door elke soort van armenzorg ondersteund worden, moet men ook de uitgaven voor elk dier soorten kennen. Bij de bedeeling zal het dan noodzakelijk zijn de uitgaven in dezelfde categorieën te splitsen als de bedeelden zelf, want op pag. 42 heb ik reeds vermeld, tot welke zonderlinge conclusiën men komt, als men, zooals in Nederland, de bedeelden splitst in vast en tijdelijk bedeelden, maar de uitgaven in die voor geld- en natura bedeeling.

De uitgaven voor de verpleging behooren weer in dezelfde catagorieën gesplitst te worden als de verpleegden en dan moeten kosten van beheer, van onderhoud van gebouwen en van salarissen der beambten afzonderlijk genoemd worden.

Veel minder belangrijk dan de gegevens over ondersteunden en uitgaven zijn die over de *inkomsten*, want zij geven geen aanwijzing, over den omvang der armenzorg, daar immers niet alles, wat ontvangen wordt, ook behoeft te worden uitgegeven. En bovendien, een goede armenzorg lenigt gebrek, waar zij dit te lenigen vindt zonder angstvallig na te denken, of er wel inkomsten voor beschikbaar zijn. Maar dat is lang

niet altijd mogelijk; dat gaat zeer goed, als men slechts de gemeentekas heeft aan te spreken, maar niet, als men beperkte fondsen ter beschikking heeft, zooals stichtingen en vereenigingen, die alleen tot hare contributies beperkt zijn. Om deze redenen is in elk geval door de grootte der uitgaven den omvang der armenzorg bepaald, want als de uitgaven gedaan zijn, zijn de inkomsten ervoor gevonden, hoe dan ook!

Daar nu de inkomsten in verschillende landen uit geheel verschillende bronnen voortkomen, hetzij uit een juist met het oog op de armenzorg geheven belasting, hetzij uit een afgezonderd deel van het gemeentevermogen of eigen fondsen, hetzij uit de gewone gemeentekas, is het onmogelijk iets anders te zeggen over de wijze, waarop deze inkomsten meegedeeld moeten worden dan dat blijken moet, welk deel uit elke bron afkomstig is. Maar wat bij de uitgaven wel kon geschieden en zelfs noodzakelijk bleek, nl. de uitgaven van elke soort van armenzorg afzonderlijk op te geven, dat is voor de inkomsten, vooral voor die van de openbare armenzorg, geheel onmogelijk, daar er geen bepaald deel van deze voor een bepaald doel wordt afgezonderd, maar alle uitgaven eenvoudig uit de gemeentekas of uit de eigen fondsen genomen worden. Alleen legaten of schenkingen, die voor een bepaald doel gegeven worden, zouden afzonderlijk vermeld kunnen worden.

Tot dusverre heb ik alleen over absolute cijfers gesproken, maar het is duidelijk, dat deze zeer ongeschikt zijn om vergelijkingen te maken, want als men vindt, dat er in het eene district 1000 en in het andere 800 verpleegden zijn, dan behoeft in het eerste nog volstrekt niet de armenzorg zich op uitgestrekter terrein te bewegen dan in het andere. Om dit te kunnen beoordeelen zou men de getallen met de bevolking moeten vergelijken.

Het is duidelijk, dat het gebied, waarop berekeningen ter vergelijking gemaakt worden, zeer ver uitgestrekt kan worden; maar men kan ook evengoed uitgaan van het denkbeeld, dat hij, die vergelijkingen wil maken, zelf maar moet gaan uitrekenen, wat hij wil weten, en dan in 't geheel geen vergelijkende cijfers geven, zooals de Nederlandsche armverslagen dat doen. Het wil mij echter toeschijnen, dat het wel degelijk tot de taak behoort van hem, die de armenzorg beschrijft, zooveel mogelijk licht te doen vallen op belangrijke verschijnselen en dat is onmogelijk, als men geen vergelijkingen maakt tusschen verschillende soorten van armenzorg onderling en tusschen verschillende deelen van het land.

Hoe deze vergelijkingen zijn in te richten, dat zal ieder voor zichzelf bepalen, naar gelang van den toestand, dien hij wil onderzoeken. Toch wil ik niet nalaten eenige van de belangrijkste onderzoekingen, die m. i. nooit mogen ontbreken, op te sommen; ik bedoel de volgende: 1e Hoeveel ondersteunden van elke soort er komen op 1000 inwoners der gemiddelde bevolking. 2e. Hoeveel ondersteunden van elke soort er komen op 100 ondersteunden in 't algemeen. 3e Hoeveel de uitgaven voor iedere soort van armenzorg gemiddeld per inwoner bedragen. 4e Hoeveel op 100 gulden, mark, pound, enz. in 't algemeen voor iedere soort der armenzorg uitgegeven wordt. 5e. Hoeveel van iedere 100 gulden, mark, enz. voor kosten van beheer, direct voor armenzorg en voor andere doeleinden wordt uitgegeven. 6e. Hoe groot de gemiddelde som is, die een vast bedeelde en een tijdelijk bedeelde jaarlijks ontvangen en hoeveel een verpleegde van elke soort gemiddeld kost. 7e. Hoeveel van *f* 100 uitgaven door de verschillende inkomsten worden gedekt.

Ten slotte mag, naar het mij voorkomt, niet ontbreken een algemeen vergelijkend overzicht van het aantal ondersteunden, de uitgaven en de inkomsten voor elke soort van armenzorg in het geheele land en zijne onderdeelen, alles in één tabel. Dit is echter van zelf reeds geschied, waar, zooals bij Niederer, alle soorten van het begin af in één tabel zijn vereenigd.

Wat de vergelijking met vroegere jaren betreft, deze kan men zoover uitstrekken als men zelf verkiest.

Hier, aan het einde gekomen van ons onderzoek omtrent de wijze, waarop een beschrijving der armenzorg behoort te worden ingericht, zoodat zij het best aan haar doel beantwoordt, lijkt het mij de geschikte plaats om beter dan ik het bij het reeds medegedeelde heb kunnen doen, na te gaan, in welke mate de *Nederlandsche „verslagen omtrent de verrichtingen van het armbestuur"* aan de genoemde eischen voldoen en in hoeverre zij geven een duidelijk, volledig en betrouwbaar overzicht van den toestand der armenzorg hier de lande.

In de laatste jaren hebben deze verslagen blootgestaan aan scherpe kritiek en wel van twee kanten: Vooreerst van den heer Hugo Muller in het praeadvies, dat hij in 1894 voor de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek uitbracht *over de vragen, of art. 21 der armenwet wijziging behoeft en wie de kosten der openbare armenzorg behoort te dragen;* en in de tweede plaats van mr. Methorst in zijn meermalen aangehaald boek over *werkinrichtingen voor behoeftigen.* Maar ook

al veel vroeger was de kritiek niet uitgebleven, want reeds in 1864 kwam een artikel in de *Economist* voor van de hand van mr. H. Jacobi, getiteld: *„Een blik op de Regeeringsverslagen over de verrigtingen aangaande het Armbestuur"*, waarin zij er slecht afkwamen. Laten wij de verslagen zelf en de kritieken erop wat nader beschouwen.

In de grondwetten, die vóór 1814 in ons land golden, werd in het geheel niet over het armwezen gesproken, veel minder over verslagen ervan; eerst in de grondwet van genoemd jaar kwam voor het eerst in het hoofdstuk over Onderwijs en Armbestuur art. 141 voor, dat luidde: „Als eene zaak van hoog belang wordt ook het armbestuur en de opvoeding der arm-kinderen der aanhoudende zorg der Regering aanbevolen. De Souvereine Vorst doet insgelijks van de inrigtingen dienaangaande jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven". In de grondwet van 1815 werd dit artikel onveranderd als art. 228 overgenomen. Bij de grondwetsherziening van 1848 werd de formuleering eenigszins veranderd, nl. (art. 195): „Het armbestuur is een onderwerp van aanhoudende zorg der Regering en wordt door de wet geregeld. De Koning doet van de verrigtingen dienaangaande jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven"; zoo luidt het tegenwoordige art. 193 nog. De verandering van „inrichtingen" in „verrichtingen," waarover bij de herziening in 't geheel niet gesproken werd, is niet zonder invloed gebleven op de verslagen, zooals wij zullen zien.

Het eerste verslag over het armwezen werd uitgebracht in 1816 over het jaar 1815; het werd door den Minister van Binnenlandsche Zaken aan de Staten-Generaal overgelegd en deze gaf last het te drukken, waarop het in de Staatscourant verscheen. Dit is zoo gebleven tot het jaar 1847, toen voor het eerst de Handelingen der Staten-Generaal verschenen als afzonderlijke uitgave naast de Staatscourant; toen werd het armverslag in de Handelingen opgenomen. Ook nu wordt het nog gepubliceerd in de zoogenaamde „genummerde bijlagen" bij de Handelingen.

De eerste verslagen waren op zeer bescheiden voet ingericht; ze heetten in overeenstemming met de woorden van de grondwet: „Verslag over de godshuizen, de opvoeding der arme kinderen en de andere instellingen van weldadigheid." Zij waren toen nog niet bekleed met den rijkdom van cijfers, waarmede ze tegenwoordig prijken en die er nu juist de hoofdzaak van uitmaakt. Het geheele verslag besloeg niet meer dan twee en een halve of drie pagina's in de Staatscourant en bevatte een korte mededeeling over verschillende instellingen en een geheel in het kader des

tijds vallende lofrede op den grooten weldadigheidszin van het Nederlandsche volk. Achtereenvolgens werd gesproken over: Het totale bedrag der subsidies, door gemeenten en provinciën voor de armenzorg gegeven; de godshuizen (het aantal, de inkomsten en waarvoor de inkomsten besteed werden); de huiszittende armen (diaconieën en andere instellingen, aantal bedeelden en aantal op 100 inwoners in iedere provincie); verder de zoogenaamde „werkplaatsen van liefdadigheid", hetgeen wij nu werkverschaffing noemen, (waarvan niets anders werd vermeld dan dit er eenige in een paar gemeenten werden opgericht), bedelaarswerkhuizen, opvoeding der armen (d. i. kostelooze scholen), aantal vondelingen en verlaten kinderen en uitgaven hiervoor; ten slotte in 't algemeen eenige woorden over de administratie (nl. machtigingen tot het aanvaarden van schenkingen, benoemingen en dergelijke) en eenige opmerkingen over de oorzaken, waarom er meer of minder armoede heerschte dan het vorige jaar.

In het verslag over 1817 werd er een klein tabelletje bijgevoegd over het aantal ondersteunde personen in elke provincie, verdeeld in personen, die voor meer dan de helft, voor minder dan de helft en in het geheel niet in eigen onderhoud konden voorzien.

Het volgende jaar werd weder hetzelfde behandeld, maar werd er bijgevoegd het aantal krankzinnigen, dat in godshuizen werd verpleegd, het aantal armenscholen en waar ze gevestigd waren en hetzelfde van banken van leening, bedelaarswerkhuizen en bijzondere (particuliere) instellingen; de laatstgenoemde waren er toen nog slechts in zeer kleinen getale. Aan het eind van dit verslag kwam een ander tabelletje, nl. over de bevolking en de inkomsten der godshuizen en wel voor iedere provincie het geheele aantal verpleegden, de inkomsten uit vaste goederen, rechten enz., collecten en subsidies van gemeente en staat. In dit verslag vindt men er ook van gesproken, dat de regeering niet genoeg op de hoogte was van den toestand en dat men daarom voortaan aan Gedeputeerde Staten inlichtingen zou vragen. Ook was reeds in 1818 een commissie benoemd, bestaande uit den Minister van Binnenlandsche Zaken en zes leden, deels uit de Staten-Generaal, deels uit den Raad van State gekozen om een onderzoek in te stellen naar den toestand van het armwezen.

Het gevolg van dit alles was, dat het verslag over 1819 veel uitgebreider werd dan de vroegere en hoofdzakelijk statistiek bevatte, terwijl de tekst ingekrompen werd tot een omschrijving van de uitkomsten der tabellen. Deze tabellen waren zeven in getal en behandelden: 1e godshuizen, 2e vondelingen en verlaten kinderen, 3e huiszittende armen, 4e armenscholen,

5e banken van leening, 6e werkplaatsen van liefdadigheid en 7e bedelaarswerkhuizen. Van alle behalve van de banken van leening werd voor elke provincie meegedeeld het aantal instellingen, het aantal ondersteunden, de uitgaven voor administratie en direct voor het doel en de inkomsten uit eigen fondsen en subsidies; van de banken van leening het aantal, het kapitaal en aan wie het toebehoorde, het voordeel na aftrek van alle onkosten en wie dit trok.

Maar men was nog niet tevreden met de resultaten en bij Kon. Besluit van 3 Januari 1822 werd wederom een commissie ingesteld „tot onderzoek van den waren toestand der armen", waarvan prins Frederik president werd. Tevens werd bepaald, dat alle autoriteiten de commissie zooveel inlichtingen mogelijk moesten verschaffen, hetgeen vooral sloeg op Gedeputeerde Staten, die reeds toen aangewezen waren als den grootsten steun voor het samenstellen van het armverslag. In het Provinciaal Blad van Noord-Holland van dien tijd vindt men dan ook herhaaldelijk besluiten van Gedeputeerden, waarbij zij de gemeenten gelastten tabellen, die zij van de regeering kregen, voor hen in te vullen.

De armverslagen werden nu hoe langer hoe uitgebreider en telkens als er een nieuwe soort van instellingen ontstond, werd er een tabel over bij het verslag gevoegd; zoo b.v. genootschappen, die gedurende den winter uitdeelingen doen van brandstoffen en levensmiddelen, genootschappen door vrouwen voor vrouwen (kraamvrouwen-vereenigingen), waarvan er in 1824 nog maar twee waren, doofstommen-instituten, spaarbanken.

In het verslag over 1825, dat in 1827 uitkwam, werd de tekst geheel veranderd en verdeeld in vier hoofdstukken: 1e Openbare (waaronder huiszittende armen, godshuizen, krankzinnigen, vondelingen, geneeskundige armenzorg), bijzondere (waaronder het Fonds ter aanmoediging en ondersteuning van den gewapenden dienst, kraamvrouwenvereenigingen, uitdeelingen in den winter en de vereeniging tot zedelijke verbetering van gevangenen) en buitengewone onderstand (nl. gratificaties van het gouvernement, hulp bij onvoorziene rampen, enz.); 2e Onderwijs, waarvoor werd verwezen naar het onderwijsverslag; 3e Vermindering van het aantal armen en wering van bedelarij (waaronder werkverschaffing, bedelaarswerkhuizen en de Maatschappij van Weldadigheid); en 4e Voorkoming van armoede (nl. spaarbanken en banken van leening). Tevens werden de gegevens van verscheidene tabellen veel vermeerderd en werd er in dit jaar een groote verbetering ingevoerd, doordat in iedere tabel de verhouding van het aantal ondersteunden tot de bevolking der provincie (de op-

gaven werden provincies-gewijze gedaan, naar men zich herinnert) en de uitgaven per hoofd der bevolking en later zelfs een vergelijking met tien vorige jaren gegeven werd.

Langzamerhand werden nu de tabellen zoo uitgebreid, dat men zich genoodzaakt zag het verslag niet meer in zijn geheel in één nummer der Staatscourant te plaatsen, maar om de vier of vijf dagen eens een tabel en toen het verslag nu nog grooter werd, werd sedert 1828 (verslag over 1826) alleen de tekst opgenomen met de resultaten der tabellen, terwijl deze zelf werden weggelaten. Eerst in 1847, toen men meer plaats had door het verschijnen der Handelingen, werden ze weder opgenomen. Later werd ook de genoemde indeeling van den tekst in vier hoofdstukken veranderd in een van drie, nl. de werkelijke onderstand, de vermindering der armoede (waaronder behoorden kosteloos onderwijs, onderwijs aan blinden en doofstommen, werkverschaffing en zedelijke verbetering van gevangenen) en voorkoming van armoede. Dit bleef zoo tot 1854.

Vóór de wet van 1854 kwamen er nog wel herhaaldelijk veranderingen en uitbreidingen, maar het zou veel te veel plaats innemen en te vervelend zijn dit alles op te sommen, terwijl het bovendien niet van genoegzaam gewicht is. Alleen zullen we hier nog de voornaamste verschillen van de armenverslagen, zooals ze toen waren, en zooals ze nu geworden zijn, in het kort opnemen:

1e In de tabellen werd niet zooals nu verschil gemaakt tusschen burgerlijke, kerkelijke, bijzondere en gemengde instellingen, maar van iedere soort van armenzorg werd één tabel gegeven. Zoo waren er 18 tabellen, waaronder een over schamele armen, over spaarkassen en over weduwen- en weezenfondsen, twee over de maatschappij van weldadigheid.

2e Wat aan het verslag door het gemis van deze onderscheiding ontbrak, had het vóór boven het tegenwoordige, doordat de tabellen veel uitvoeriger waren, somtijds zelfs nog uitvoeriger dan wat er tegenwoordig alleen van de burgerlijke instellingen gegeven wordt: zoo werd b. v. van de commissiën, die 's winters uitdeelingen houden van levensmiddelen en brandstoffen, precies meegedeeld, hoeveel er van alles uitgedeeld werd. Maar vooral was het verslag uitvoeriger, doordat er zoovele verhoudings- en vergelijkende cijfers gegeven werden, die nu bijna geheel ontbreken.

3e Tegenwoordig worden niet meer gegeven overzichten van het kosteloos onderwijs en dat van blinden en doofstommen, noch van de instellingen ter voorkoming van armoede. Het eerste wordt nu in het onderwijsverslag opgenomen; van het laatste wordt een afzonderlijk verslag gepubliceerd: de statistiek der spaar- en leenbanken.

4e De plaatselijke indeeling was niet zooals nu naar de grootte der gemeenten (gemeenten met minder dan 3000, 3000—10000, 10000—20000 en meer dan 20000 inwoners), maar naar de provincie, zooals het nu alleen van enkele bijzonderheden in den tekst gegeven wordt.

5e De tekst bij de tabellen was heel anders ingericht dan nu; de verandering in het grondwetsartikel van „inrichtingen" in „verrichtingen" heeft gemaakt, dat nu behalve mededeelingen over gegeven subsidies en omschrijvingen van de tabellen, opgesomd wordt, wat de openbare macht verricht ten opzichte van het armwezen, zooals de machtiging voor het aannemen van erfstellingen, legaten en schenkingen, de processen, naar aanleiding van de uitvoering gevoerd, en dergelijke bijzonderheden meer. In de verslagen van vroeger kwam hiervan niets in den tekst voor; er werd slechts meegedeeld, welke nieuwe instellingen er waren gekomen en welke subsidies er werden gegeven; overigens bestond de tekst uit een omschrijving en bespreking der tabellen. Sedert 1852 werd ook, evenals nu nog, het oordeel van Gedeputeerde Staten van elke provincie omtrent de vermeerdering of vermindering der armoede en de oorzaken hiervan opgenomen.

De armenwet van 28 Juni 1854 Stbl. n° 100 bracht een geheele verandering in de inrichting der verslagen. In de eerste plaats ging het verslag berusten op de in art. 2 der wet aangenomen onderscheiding der instellingen in burgerlijke, kerkelijke, bijzzondere en gemengde. Terwijl verder de geheele materie te voren nooit wettelijk geregeld was en er dus voor de niet-burgerlijke instellingen geen wettelijke verplichting bestond om aan de regeering inlichtingen te geven, was nu deze verplichting in art. 10 der wet opgenomen. Daar art. 1 echter uitdrukkelijk bepaalt, dat de wet niet toepasselijk is op „instellingen, uitsluitend tot het voorkomen van armoede", konden deze niet gedwongen worden tot het geven van mededeelingen en toch wilde men de spaar- en leenbanken niet uit het verslag weglaten. Terwijl de minister daarom den 8sten Januari 1855 bij een missive „houdende inlichtingen en voorschriften nopens de jaarlijksch te doene opgaven omtrent de instellingen van weldadigheid, bedoeld in art. 2 der wet tot regeling van het armbestuur", geheel nieuwe modellen voor de tabellen liet gaan, deelde hij bij een tweede missive van denzelfden datum mede, dat de besturen van andere instellingen dan die van banken van leening, op openbaar gezag „daargesteld" (die buiten de wet om toch verplicht zijn inlichtingen te geven,) niet wettelijk verplicht zijn tot het verstrekken van inlichtingen. — „Daaruit vloeit voort", zegt de missive

verder, [1]) „dat men zich moet onthouden van hen opgaven te vragen in den zin van *vorderen*. Niets belet echter, dat men hen, onder mededeeling van het hiervoren omschreven doel en verlangen der Regering, op welwillende wijze verzoeke aan het bereiken daarvan mede te werken door het jaarlijks verstrekken der opgaven, die daartoe noodig zijn, onder opmerking, dat zij daardoor in de gelegenheid worden gesteld van hunne nuttige verrigtingen te doen blijken." (Hier wilde de minister dus op hun ijdelheid werken!)

Het gevolg was, dat de mededeelingen over de instellingen tot voorkoming van armoede en daaronder ook de zieken- en begrafenisbussen (over wier onvolledigheid echter zeer geklaagd wordt) in de armverslagen behouden bleven en dit is zoo gebleven tot het jaar 1878. Toen zijn zij eruit genomen en sedert dien wordt aan het Departement van Waterstaat (terwijl het armverslag aan dat van Binnenlandsche Zaken wordt vervaardigd) een verslag van de spaar- en leenbanken samengesteld, eerst telkens over drie jaar tegelijk, sedert 1892 ieder jaar.

Voor het overige zijn de armverslagen na 1855 niet veel meer veranderd (de krankzinnigen zijn er o. a. uit verdwenen) en we zullen hierover dus niet meer spreken.

De samenstelling van het verslag geschiedt op de volgende wijze: De Commissarissen der Koningin richten jaarlijks een aanschrijving aan de gemeentebesturen, waarbij deze verzocht worden vóór een bepaalden datum (de laatste jaren 1 Augustus) de tabellen met de opgaven over de instellingen in hun gemeente ingevuld terug te sturen. De gemeentebesturen, die volgens art. 3 der armenwet van alle in hun gemeente voorkomende instellingen een lijst behooren te hebben, zenden dan aan elke instelling een exemplaar van de tabel, die geschikt is voor de soort van armenzorg, waarmee zij zich bezig houdt, met het verzoek die wederom vóór een bepaalden datum (de laatste jaren 15 Juli) ingevuld terug te zenden. Van elke tabel wordt een dubbel gemaakt, dat in het gemeente-archief bewaard blijft; vele gemeentebesturen nemen deze tabellen in het verslag van den toestand hunner gemeente op. Indien de opgaven van alle gemeenten ter provinciale griffie aangekomen zijn, maakt de afdeeling statistiek aldaar de tabellen op voor de geheele provincie in den vorm, waarin ze in het rijksverslag voorkomen. Ten slotte wordt aan het Departement van de provinciale tabellen het geheele verslag gemaakt en van tekst voorzien.

---

[1]) Bijvoegsel tot het Staatsblad van 1855, n° 7.

Behalve uit den tekst, waarover we nu reeds meermalen gesproken hebben en die de verrichtingen van de regeering ter uitvoering der armenwet, het oordeel der provinciale besturen over den toestand in hun provincie en een bespreking der tabellen, benevens vergelijkingen met het vorige jaar bevat, bestaat het verslag slechts uit tabellen. Er worden er acht soorten van gegeven en wel van elke soort drie, nl. van de burgerlijke en gemengde (sub *a* en *d*), van de kerkelijke (sub *b*) en van de particuliere instellingen (sub *c* van art. 2). Het zijn de volgende:

I. *Huiszittende armen.* Bij de burgerlijke instellingen wordt het aantal der door de gemeente rechtstreeks ondersteunden gevoegd bij de door armbesturen bedeelden. De financiën van de directe gemeentelijke armenzorg en van de burgerlijke instellingen worden echter in afzonderlijke tabellen meegedeeld. De bedeelden worden verdeeld in vast en tijdelijk bedeelde hoofden van huisgezinnen en eenloopende personen, de uitgaven bij *b* en *c* in: kosten van beheer; bedeeling in geld en in natura; de ontvangsten bij *b* en *c* in erfstellingen, legaten en schenkingen; collecten en inschrijvingen; subsidies van andere instellingen van weldadigheid, van gemeenten en van provinciën. Van de directe gemeentelijke armenzorg en de instellingen sub *a* en *d* moet de geheele rekening blootgelegd worden.

II. *Genootschappen, die aan schamele armen onderstand verleenen.* Aantal bedeelden bij alle instellingen: vast en tijdelijk bedeelde hoofden van huisgezinnen en eenloopenden, uitgaven bij die sub *c* en *d* voor kosten van beheer, onderstand in geld en in natura; inkomsten van die sub *b* en *c* uit erfstellingen, legaten en schenkingen; collecten en inschrijvingen; subsidiën van andere instellingen, van gemeenten en van provinciën. De instellingen sub *a* en *d* moeten wederom volledig rekenschap geven van hun inkomsten en uitgaven.

III. *Commissiën of vereenigingen, die gedurende den winter uitdeelingen doen van levensmiddelen en brandstoffen.* Alleen uitgaven en inkomsten en wel van die sub *b* en *c* juist als onder I en II vermeld is, van die sub *a* en *d* weder volledige rekenschap.

IV. *Genootschappen, tot het verleenen van onderstand aan behoeftige kraamvrouwen.* Van alle instellingen: het getal kraamvrouwen, van die sub *b* en *c* inkomsten en uitgaven juist als I, II en III, van die sub *a* en *d* weder volledige rekenschap.

V. *Godshuizen (niet zijnde ziekenhuizen of gestichten voor krankzinnigen).* Aantal verpleegden bij de instellingen sub *a* en *d* verdeeld in: 1^e verpleegden voor rekening van de gestichten, 2^e van de verpleegden zelf

van particulieren en 3^e^ van gemeenten of andere instellingen van weldadigheid, en bij alle drie rubrieken het aantal verpleegdagen; verder evenals bij die sub *b* en *c* aantal oude lieden, gebrekkigen en kinderen. Uitgaven bij die sub *b* en *c* in: kosten van beheer; voeding, kleeding, ligging, bewassching enz. (= eigenlijke verpleging) en begrafeniskosten; ontvangsten sub *b* en *c* in erfstellingen, legaten en schenkingen; collecten en inschrijvingen; subsidiën van andere instellingen, gemeenten en provinciën. De instellingen sub *a* en *d* moeten weer volledig hun financiën meedeelen.

VI. *Ziekenhuizen.* Aantal verpleegden en verpleegdagen voor de instellingen sub *a* en *d* als bij V; van die sub *b* en *c* slechts het aantal verpleegden en verpleegdagen; uitgaven bij die sub *b* en *c*: voor kosten van beheer, voor kosten van medische hulp en medicijnen, voor voeding, kleeding, ligging bewassching enz. en van begrafenis; inkomsten van die sub *b* en *c* uit erfstellingen, legaten en schenkingen; collecten en inschrijvingen; en subsidies van anderen, van gemeenten en van provinciën. Voor de financiën van de burgerlijke en gemengde instellingen geldt het vroeger vermelde.

VII. *Instellingen ter werkverschaffing aan behoeftigen in daartoe ingerichte werkplaatsen.* Aantal personen voor alle instellingen verdeeld in: Personen in de instelling gevoed en gehuisvest; wel gevoed, maar niet gehuisvest; noch gevoed noch gehuisvest, maar alleen werkende; en niet in de instelling, maar thuis werkende. De uitgaven bij die sub *b* en *c* voor: beheer; voeding en alle verdere verzorging; en kosten van grondstoffen, gereedschappen en loon, voor zoover zij meer bedragen dan het vervaardigde heeft opgebracht. Inkomsten van die sub *b* en *c* als in de overige tabellen. Financiën van sub *a* en *d* als voren.

VIII. *Instellingen ter werkverschaffing aan behoeftigen op andere wijze dan in daartoe ingerichte werkplaatsen.* Van alle instellingen het getal personen, aan wie werk is verschaft; uitgaven bij die sub *b* en *c* voor: beheer en grondstoffen; gereedschappen en loon, voorzoover het meer bedraagt dan het vervaardigde heeft opgebracht. Inkomsten en financiën der burgerlijke instellingen als voren.

Ten slotte zij nog opgemerkt, 1^e^ dat bij de uitgaven en de inkomsten der burgerlijke instellingen natuurlijk dezelfde rubrieken voorkomen als bij de kerkelijke en particuliere, maar vermeerderd met nog eenige, als: batige of nadeelige saldo's van het vorige jaar, onderhoud van gebouwen, werkverschaffing aan weezen, gegeven subsidies, verhaal van uitgegeven onderhoudskosten, renten, pachten, hypotheken en andere eigen fondsen

en dergelijke posten; 2e dat, zooals ik reeds vermeld heb, alles gegeven wordt van de vier genoemde groepen van gemeenten (met minder dan 3000, 3001—10000, 10001—20000 en meer dan 20000 inwoners) en 3e dat in elke tabel het aantal instellingen, dat in deze vier groepen voorkomt, meegedeeld wordt.

En welke bezwaren zijn er nu tegen dit verslag ingebracht? Verscheidene van de bezwaren, die mr. Jacobi te berde bracht, zijn, nadat hij het genoemde artikel geschreven had (men herinnert zich, dat het in 1864 was), verbeterd; zoo het opnemen in de tabellen van de armenzorg, door de gemeente direct uitgeoefend, zoo bij de godshuizen de splitsing der kolommen, waarin kapitaalsuitgaven bij uitgaven voor de verpleging gevoegd waren. Maar andere zijn nu na dertig jaar nog niet verholpen; zoo noem ik o. a. de eigenaardigheid, dat de som, die in de tabel over de subsidies van gemeenten, welke in den tekst voorkomt, genoemd wordt, niet overeenstemt met de som, die men krijgt, als men de subsidies, in de tabellen zelf voorkomende, bij elkaar optelt. Laten we even onderzoeken, of dit nu nog zoo is; hiervoor zullen we het verslag over 1891 nemen. Volgens de tabel over de subsidies zijn door de gemeenten in 1891 de volgende sommen aan subsidies uitbetaald:

Aan burgerlijke armbesturen	(sub *a*) . . .	*f* 2723677.74⁵
〃 gemengde 〃	(sub *d*) . . .	〃 42097.70⁵
	Samen . . .	*f* 2765775.45
〃 kerkelijke 〃	(sub *b*) . . .	〃 111782.14
〃 bijzondere 〃	(sub *c*) . . .	〃 16350.—
	Samen . . .	*f* 128132.14
	Generaal totaal . . .	〃 2893907.59

Volgens de tabellen over de instellingen zelf krijgen de instellingen

	Sub *a* en *d*	Sub *b*	Sub *c*
Voor huiszittende armen	*f* 1625012.11⁵	*f* 110796.64	*f* 2700.—
〃 schamele 〃	—	—	〃 1300.—
〃 winteruitdeeling	—	—	—
〃 kraamvrouwen	—	—	—
Te transporteeren . .	*f* 1625012.11⁵	*f* 110796.64	*f* 4000.—

Per transport . . .	ƒ 1625012.11[5]	ƒ 110796.64	ƒ 4000.—
Voor godshuizen	〃 248151.59[5]	〃 3459.64	〃 4700,—
〃 ziekenhuizen	〃 798890.01[5]	—	〃 4550.—
〃 werkhuizen	〃 16806.63[5]	—	〃 1800.—
〃 andere werkverschaffing	〃 775.—	—	〃 550.—
Totaal . . .	ƒ 2689635.36	ƒ 114256.28	ƒ 15600.—
Generaal totaal		ƒ 2819491.64	

Er werd dus ƒ 74415.95 meer subsidie gegeven dan er ontvangen werd! De toestand is dus sedert dien tijd niet veranderd; verklaarbaar is het verschil echter wel: het kan b. v. zeer licht voorkomen, dat een gemeente subsidie geeft aan het Burgerlijk Armbestuur voor verpleging van krankzinnigen, terwijl de uitgaven voor hun verpleging niet ingevuld zijn in de tabellen. Niettemin zou wel tegen zulke verschillen te waken zijn, als ieder jaar de opgaven van elke instelling vergeleken werden met die van het vorige jaar en als de gemeenterekeningen met de tabellen werden vergeleken; dat zou dan natuurlijk moeten geschieden door hem, die de oorspronkelijke tabellen bezit. Maar de groote moeilijkheid hierbij is juist, dat zij, die het eigenlijke verslag maken, deze tabellen nooit onder de oogen krijgen! Als de provinciale tabellen bij het departement van binnenlandsche zaken aankomen, is elk spoor van de afzonderlijke instellingen verdwenen en de ambtenaren hebben dus niets anders te doen dan de elf tabellen op te tellen. Van contrôle der cijfers kan dus geen sprake zijn en men moet de gegevens accepteeren, zooals zij door de provinciale statistische bureau's worden aangeboden. En hieruit moet dan nog de tekst gemaakt worden! Het is daarom niet te verwonderen, dat men over de armenzorg en de armoede niets weet te vertellen en eenvoudig (dit is ook een zeer gegronde grief van Mr. Jacobi) de mededeelingen van Gedeputeerde Staten der provincie klakkeloos overneemt, terwijl den lezer wordt overgelaten er een geheel van te maken.

Hoe geheel anders is dan de bewerking der statistiek van de spaar- en leenbanken, zooals zij tegenwoordig geschiedt! Daarbij is de provincie als tusschenschakel geheel verdwenen, terwijl de tabellen ter invulling gestuurd worden naar de gemeentebesturen, die ze zelf weer aan de instellingen zenden. Het ministerie krijgt zoodoende de oorspronkelijke tabellen en kan bij verkeerde invulling of onduidelijkheden direct met de

instelling zelf in correspondentie treden. Vandaar dat de gegevens van dit verslag niet alleen hoogst volledig, maar ook ten volle betrouwbaar zijn.

Een andere grief van mr. Jacobi is, dat de kolom „kosten van beheer" zooveel aanleiding tot verwarring geeft, omdat sommigen er ook onder brengen, wat zij uitgeven voor onderhoud van gebouwen en meubilair. Tegenwoordig staat er op de tabellen, die aan de instellingen zelf worden uitgereikt, bij deze kolom wel een noot, waarin medegedeeld wordt, wat men onder kosten van beheer verstaat en waarin de uitgaven van onderhoud niet voorkomen, maar ik heb herhaaldelijk gevonden, dat ze toch in de kolom voor beheer worden ingevuld, eenvoudig omdat men ze zeer terecht als kosten der verpleging beschouwt en ze daarom toch ergens wil onderbrengen, maar er geen kolom voor vindt. Door de provincie worden nu al deze kosten bij elkaar geteld, in den Haag kan men het niet controleeren en zoo krijgt men veel te groote uitgaven voor beheer.

De oorzaak hiervan is (het komt alleen voor bij de instellingen sub *b* en *c*, daar de andere veel vollediger opgaven moeten doen) de enge interpretatie van art. 10 der armenwet, dat luidt: „De besturen van alle instellingen van weldadigheid doen jaarlijks, binnen den door den Minister van Binnenlandsche zaken aangewezen termijn en in den door dezen voor te schrijven vorm, ten behoeve van het verslag, bij art. 195 (nu 193) der Grondwet bedoeld, aan het gemeentebestuur opgave van het getal der door hen ondersteunden of verpleegden; van het beloop hunner uitgaven voor beheer en voor onderstand van allerlei aard, en van dat hunner inkomsten door collecten, inschrijvingen of andere vrijwillige bijdragen en subsidiën. De besturen der burgerlijke en gemengde instellingen doen daarenboven alle verdere opgaven, door de Regeering noodig geacht." Dientengevolge meent de regeering niet meer te mogen vragen dan wat hierboven vermeld is. Het lijkt mij echter toe, dat de kosten van onderhoud van gebouwen wel degelijk vallen onder kosten voor „onderstand voor allerlei aard", daar ze immers strekken ten behoeve van een goede verpleging.

De aanmerkingen, die mr. Methorst op het verslag heeft [1]), zijn de volgende: Bij hen, die het verslag opmaken, bestaat groot gebrek aan kennis, vooral van de ervaringen, die met de instellingen zijn opgedaan

---

[1]) Pag. 113 vlg.

(hij bepaalt zich tot wat er van de werkinrichtingen in het verslag voorkomt), blijkende o.a. daaruit, dat als bijzonderheid van twee instellingen meegedeeld wordt, wat bij alle voorkomt en zelfs een kenmerk van de inrichtingen is. Maar hoe zou men hiervan ook kennis kunnen hebben en waarom zou men er ook kennis van nemen, daar men toch niets anders doet dan de provinciale tabellen optellen? Verder vindt de schrijver de opgaven van ontvangsten en uitgaven zeer ondoelmatig gekozen, omdat er volstrekt niet uit te zien is, hoe de inrichtingen werken en welke resultaten zij opleveren, waarvan de vermelding toch juist het doel van het verslag behoort te zijn. Ook vindt hij het juist bij de werkinrichtingen zeer noodig om in plaats van de groepen van gemeenten elke instelling afzonderlijk te noemen, daar er bijna geen twee op elkaar lijken, terwijl in het groote aantal geen bezwaar kan liggen, omdat er slechts zoo weinig zijn. Dit gemis doet zich bij andere instellingen niet zoo voor, omdat b.v. kraamvrouwen-vereenigingen, spijsuitdeelingen, oude-lieden-huizen in den regel op ongeveer dezelfde wijze werken.

Ten slotte komen we tot de bezwaren van den heer Hugo Muller in zijn genoemd praeadvies. In de eerste plaats wijst hij [1]) wederom op het onvolledige van de gegevens ten gevolge van de geringe eischen, die art. 10 stelt: hij zou vooral opgaven wenschen over de wijze, waarop de armenzorg door de verschillende instellingen uitgeoefend wordt, over den aard der aanvragen om onderstand, het stelsel van onderzoek en beslissing, de vermoedelijke oorzaken der behoeftigheid. Dit laatste zou nu niet in het verslag kunnen worden opgenomen zonder verandering van art. 10. De wijze van werken der instellingen zou echter zeer goed kunnen worden meegedeeld door voor éénmaal de voornaamste artikelen van de statuten, die zij volgens art. 7 der armenwet aan het gemeentebestuur moeten meedeelen, op te nemen en dan voor het vervolg elk jaar die van de nieuwe instellingen, die in den loop van het jaar bij het gemeentebestuur bekend zijn geworden. Deze opgaven konden dan zeer goed in de plaats komen van de mededeelingen over de verleende machtigingen en de gevoerde processen, die terecht door den heer Muller van zoo weinig nut geacht worden.

Een andere aanmerking (behalve de in het voorbijgaan vermelde en niet nader toegelichte op de onvolledigheid en onbetrouwbaarheid der cijfers)

---

[1]) Pag. 74 van het boek, dat de praeadviezen bevat.

is, dat uit het verslag slechts zeer oppervlakkig de invloed der openbare armenzorg op de geldmiddelen der gemeenten te zien is, tengevolge van de eigenaardige groepeering der gemeenten.

Bij de opgenoemde grieven van anderen zou ik gaarne nog eenige opmerkingen van mijzelf willen voegen en wel:

1e *Den vorm* betreffende. Reeds is vermeld de al te consequent toegepaste groepeering naar de grootte der gemeenten. Bij instellingen, die onderling verschillen en waarvan er niet veel zijn, zou het zeer gewenscht zijn alle afzonderlijk te behandelen; overigens zou een verdeeling naar provincies en dan de grootere gemeenten afzonderlijk en de rest in groepen veel beter zijn.

Verder heb ik bij de vergelijking met andere buitenlandsche publicaties reeds gewezen op eenige leemten, zooals dat de bedeelden onderscheiden worden in voortdurend en tijdelijk bedeelden, maar de uitgaven in die voor bedeeling in geld en in natura (zie verder aldaar).

Ten slotte lijkt het mij een groot gemis, dat er ontbreekt een recapitulatie, een algemeen overzicht van de instellingen van alle soorten in het geheele land. Wil men nu hiervan iets weten, dan moet men zelf aan het optellen en aan het rangschikken gaan.

2e. *De onvolledigheid en de onbetrouwbaarheid der cijfers.* Een oorzaak van onvolledigheid is, dat van de kerkelijke en de particuliere instellingen opgaven ontbreken omtrent de inkomsten uit eigen bezittingen, die vaak verreweg het grootste bestanddeel ervan uitmaken, en omtrent uitgaven tot onderhoud en herstel dier bezittingen en andere kapitaalsuitgaven. Art. 10 verbiedt de regeering nu hiernaar te vragen, maar zou het niet zeer wenschelijk zijn als er opgave van gevraagd werd, niet alleen om een volledig overzicht van den geheelen toestand der instelling te krijgen, maar vooral voor de contrôle? Voor de Statistiek der Spaar- en Leenbanken vraagt de regeering tegenwoordig alle inkomsten en uitgaven van alle instellingen, nl. de beleenings- of voorschottenrekening, de rekening van baten en lasten en de kapitaalsrekening, alles zoo uitvoerig mogelijk. Het gevolg hiervan is niet alleen, dat de regeering een volledige contrôle kan uitoefenen op de soliditeit der instellingen, maar ook dat deze zelf hun administratie zijn gaan inrichten *juist met het oog* op de invulling der tabellen, zoodat de regeering door haar eischen een goede boekhouding uitermate bevorderd heeft.

En waarom zou ditzelfde bij de instellingen van liefdadigheid niet kunnen geschieden? In het Statistisch Jaarboek van Beieren en in „het armwezen in Zwitserland" van Niederer worden van iedere particuliere instel-

ling de grootte van het eigen kapitaal en de inkomsten eruit opgegeven; waarom zou dit hier ook niet kunnen gedaan worden? In ons land heerscht over het algemeen nog te veel de meening, dat stichtingen, die in vroegere tijden door particulieren gemaakt zijn en door hun nakomelingen beheerd moeten worden, onttrokken zijn aan het toezicht en de bemoeiingen van ieder ander: „dat gaat alleen de familie aan" krijgt men vaak ten antwoord, als men om inlichtingen verzocht, vooral van Roomsch-Katholieke instellingen, die meestal veel mededeelzamer zijn voor de geestelijkheid dan voor de regeering, aan wie ze dikwijls nauwelijks vertellen wat strikt noodzakelijk is. En toch lijkt het mij van groot belang voor de gemeenschap, dat zij toezicht houdt, of geld, dat eenige eeuwen geleden met een bepaald doel gegeven is, wel overeenkomstig die bedoeling gebruikt wordt; anders zouden immers zeer gemakkelijk de door de wet verboden fideicommissaire substituties weder door een achterdeur naar binnen gehaald kunnen worden. Het is daarom zeer gewenscht, dat de tallooze stichtingen, die in ons land door particulieren geheel vrij en naar eigen inzicht beheerd worden, niet zonder contrôle blijven en daarvoor is de opneming in het armverslag van de inkomsten uit eigen bezittingen en de grootte dier bezittingen een afdoend middel.

Een van de voornaamste oorzaken van de onbetrouwbaarheid der cijfers is de ongelijkmatige opvatting omtrent de beteekenis der opschriften van de kolommen, dus omtrent hetgeen men eigenlijk moet invullen. Het verschil in opvatting over de beteekenis van kosten van beheer heb ik reeds vermeld. Een ander verschil is het volgende: Gevraagd wordt opgave van het aantal in godshuizen verpleegde oude lieden, gebrekkigen en kinderen. Wordt nu bedoeld het aantal personen, dat er het geheele jaar in geweest is, of het aantal, waarvoor plaats is, of dat er op een bepaalden datum verpleegd wordt? Om een voorbeeld te geven: In een weeshuis gaan de weezen gewoonlijk in Mei weg; stel nu, dat er 150 zijn en er in Mei 30 weggaan, terwijl er in den loop van het jaar 33 nieuwe komen, is dan in te vullen 213 of 150 of 153? Stel in een hofje, waar plaats is voor acht oude vrouwen, sterven er in een jaar twee en worden door andere vervangen; moet men nu invullen 10 of 8 verpleegden? In de tabellen, die door de instellingen zelf ingevuld worden, zoowel in Amsterdam als in Groningen (de eenige, welke mij onder de oogen gekomen zijn), heb ik beide wijzen van invulling gevonden en onverschillig, welke nu de juiste is, zoodra er verschillend ingevuld wordt, zijn de uitkomsten onjuist.

Een ander verschil van opvatting is dat over de beteekenis van: „ge-

durende het gansche jaar bedeeld." Het Burgerlijk Armbestuur van Rotterdam vat dit zóó op, dat het *niet* in deze kolom invult hen, die niet het geheele dienstjaar, maar b.v. van Maart af voortdurend bedeeld zijn [1]). Anderen echter vullen in deze kolom allen in, die doorloopend bedeeld worden. Alweer — zoodra dit verschil van opvatting bestaat, worden de cijfers onbetrouwbaar.

Nog een verschil ligt hierin, dat in Groningen het Burgerlijk Armbestuur onder de bedeelden ook hen meerekent, die alleen medische zorg en medicijnen genieten, waardoor het aantal bedeelden in Groningen verbazend hoog is; daar andere armbesturen dit niet doen, is het weder een oorzaak van onbetrouwbaarheid.

Indien echter zij, die het verslag maken, de oorspronkelijke tabellen onder de oogen kregen, zouden ze dergelijke verschillen spoedig ontdekken. Een groot gebrek daarentegen, dat onmogelijk te verhelpen is, tenzij de geheele inrichting der armenzorg verandert, zijn de dubbele emplooien; het is natuurlijk onmogelijk uit te maken, hoeveel personen door meer dan één instelling ondersteund worden en dat dit veel voorkomt, bewijst wel, dat b.v. volgens de tabellen in Groningen 12°/₀ van de bevolking armlastig zou zijn, wat onmogelijk het geval kan zijn, als men niet aanneemt, dat er veel dubbele emplooien zijn.

En ten slotte, indien alle gebreken verholpen waren en alle cijfers betrouwbaar, zou dan het Rijksarmverslag een verslag zijn van de *geheele* armenzorg in ons land? Het antwoord op deze vraag moet luiden: *Neen*. Het armverslag geeft niet een overzicht van alles, wat op het gebied der armenzorg in Nederland geschiedt. De oorzaak hiervan is de onvolledigheid der gemeentelijke lijsten van instellingen van weldadigheid. Met nadruk wordt b.v. in den tekst meegedeeld, dat er in Nederland 112 commissiën zijn, die 's winters uitdeelingen houden, en 55 kraamvrouwenvereenigingen, maar het is toch voldoende bekend, dat tegenwoordig elke stad en ieder stadje een soepcommissie er op nahoudt en dat in iedere gemeente van eenige beteekenis minstens één kraamvrouwen-vereeniging te vinden is! Maar om ons tot feiten te bepalen: toen de „Armenzorg in Amsterdam" geschreven werd, waren er in die gemeente verscheidene instellingen, die niet op de gemeentelijke lijst voorkwamen (nu is dit niet meer zoo, daar de lijst vrij volledig is gemaakt); hetzelfde was het geval in Rotterdam en te 's-Gravenhage, terwijl in Groningen er

---

[1]) Armenzorg in Rotterdam, pag. 15.

zelfs nog meer *niet* op de lijst staan dan wel; zelfs twee spijsuitdeelingen en twee kraamvrouwenvereenigingen ontbreken er op. Neemt men aan, dat het in het geheele land naar evenredigheid zoo is, wat mij niet te gewaagd schijnt na de opgedane ervaring, dan blijkt, dat de verklaring in het verslag, dat er zoo en zooveel instellingen zijn, nog verre van waarheid behelst.

Wat zou er te doen zijn om dit te verhelpen? Art. 3 der armenwet luidt: „Van alle in de gemeente aanwezige instellingen van weldadigheid wordt, naar de onderscheidingen, bij art. 2 vermeld, door de zorg van het gemeentebestuur een lijst opgemaakt en bijgehouden". Art. 4, 5 en 6 handelen over de vaststelling der reglementen van de instellingen sub *a* en *d*, terwijl art. 7 bepaalt, dat de bestuurders der instellingen sub *b* en *c* binnen een maand na het tot stand komen van hun statuten deze aan het gemeentebestuur moeten meedeelen.

Het ongeluk wil nu, dat aan deze bepalingen zeer slecht de hand wordt gehouden en dat er slechts weinige nieuwe instellingen worden opgericht, die direct hare statuten inzenden. De gemeente komt haar bestaan dan vaak eerst te weten, als zij een machtiging noodig hebben tot aanvaarding van erfstellingen of schenkingen. Hierin ligt nl. de sanctie van art. 7, dat instellingen, die op de gemeentelijke lijst geplaatst worden, hierdoor alleen de bevoegdheid van art. 1691 B. W. krijgen, d. w. z. die om burgerlijke handelingen aan te gaan behoudens de bepalingen der artt. 947 en 1717 B. W. (dat geen erfstellingen door „armeninrichtingen" en schenkingen door „openbare of godsdienstige gestichten" mogen worden aangenomen dan met machtiging van den koning). Zij hebben dan de koninklijke goedkeuring op hun statuten niet noodig en krijgen door de opname alleen rechtspersoonlijkheid [1]). Zij, die hun statuten niet meedeelen, hebben deze dus niet, maar zelfs dit gemis is lang niet altijd voldoende om hen te dwingen zich te doen opnemen.

Om haar lijst volledig te maken zou de gemeente daarom, als de onwil gebleken was, een proces moeten beginnen, dat volgens art. 72 der armenwet tot de bevoegdheid der rechterlijke macht behoort, maar zij zal hiertoe niet licht overgaan, daar zij alle kosten, die onvermijdelijk zullen volgen, zelf moet dragen, niettegenstaande zij bij de zaak zoo goed als geen belang heeft. Mij is dan ook geen enkel proces van dezen aard bekend.

---

[1]) Arrest H. R. van 30 Juni 1882, W. n° 4800. Vroeger is dit wel anders beslist; zie b. v. een circulaire van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 26 October 1859, Gem.stem n° 426.

Niet altijd is het geheel en al onwil van de gemeente, als de lijst niet volledig is: Er bestaat nl. een groote categorie van instellingen, waarvan het twijfelachtig is, of ze wel armenzorg ten doel hebben; ik bedoel de kostkoopershuizen (waarbij de verpleegden een zekere som geld moeten betalen om opgenomen te worden). Vooral is dit het geval, als de inkoopsom hoog is, b. v. *f* 2000.—, zooals bij sommige het geval is, want de verpleegden betalen dan eigenlijk zelf hun kost. De moeilijkheid is juist de grens te bepalen, want of men *f* 100.— betaalt, zooals ook wel voorkomt, of niets, dat verschilt weinig. Men zou daarom kunnen zeggen, dat dergelijke instellingen armenzorg uitoefenen, zoodra de verpleegden meer genieten dan indien zij met hetzelfde geld een lijfrente hadden gekocht.

In Amsterdam zijn de kostkoopershuizen wel op de lijst geplaatst, in Groningen niet, maar in laatstgenoemde gemeente vindt men er evenmin de particuliere kostelooze gasthuizen op en dit is zeker niet in overeenstemming met de wet.

Als resultaat van al het voorgaande kunnen we dus zeggen, dat nu reeds zonder eenige verandering van de wet het armverslag veel verbeterd zou kunnen worden door:

1e De geheele bewerking te doen plaats hebben aan het ministerie op dezelfde wijs als het verslag der spaar- en leenbanken. Dan kan bovendien beter gezorgd worden voor de volledigheid der lijsten en kunnen de kosten, die hieruit voortvloeien, door den staat zelf betaald worden.

2e Duidelijke uitlegging van de beteekenis der opschriften van de kolommen.

3e Opneming van een nieuwe kolom in de tabellen over de gods- en de ziekenhuizen voor kosten van onderhoud van gebouwen en meubilair.

4e Wijziging in de groepeering naar de grootte der gemeenten en andere veranderingen in den vorm in overeenstemming met de vereischten, die in dit hoofdstuk als noodzakelijk voor een goed armverslag zijn opgesomd en vooral terugkeer tot den vroegeren toestand, in zoover het betreft vergelijkende cijfers.

5e Opneming van de bepalingen omtrent het beheer en de wijze van werken, eerst van elke instelling in het bijzonder, daarna van alle nieuwe, die er in den loop van het behandelde jaar zijn bijgekomen, in plaats van de onbeduidende mededeelingen, die nu in den tekst gedaan worden.

Geschieden deze veranderingen, dan kan men ook nu reeds een goed overzicht van den toestand krijgen, maar niettemin moet men er steeds

aan denken, dat slechts wijziging van art. 10 der armenwet het verslag in staat zal stellen geheel aan het doel, dat het beoogt, te beantwoorden.

§ 2. De armenzorg in een gemeente.

Wanneer wij hier zullen spreken over beschrijving van de armenzorg in een gemeente, bedoelen wij alleen die, welke opzettelijk en alleen ter wille van de armenzorg vervaardigd is. Want ook nog op andere wijs kan de armenzorg in een stad beschreven worden.

Men kan het nl. ook doen op de wijze, zooals Böhmert, met het doel verschillende gemeenten met elkaar te vergelijken of misschien nog eerder om op een zeer bijzondere manier de armonzorg in een geheel land te beschrijven (zie ook pag. 34). Maar in Böhmert's werk kan eigenlijk slechts de behandeling van drie steden volledig genoemd worden (nl. Berlijn, Leipzig en Dresden, en Berlijn nog niet eens geheel en al, omdat het van de meeste niet-publieke instellingen niets dan een opsomming geeft); de rest is veel te oppervlakkig behandeld. Indien men nagaat, welke boeken er zijn geschreven over de armenzorg te Amsterdam, te Rotterdam, te Riga, en bedenkt, dat Böhmert twaalf steden met meer dan 100000 inwoners bespreekt, dan kan men begrijpen, hoe weinig er in 238 bladzijden van 77 steden te zeggen is.

Nog op een derde manier kan de armenzorg beschreven worden en wel wanneer een beschrijving gegeven wordt van alle merkwaardigheden, die een stad oplevert, waarbij dan van zelf een hoofdstuk aan de instellingen van weldadigheid gewijd wordt. Zoo komt het voor in gemeenteverslagen, die jaarlijks of om de paar jaar worden uitgegeven; bovendien ook in statistische jaarboeken van gemeenten, o. a. ook in het „Jahrbuch Deutscher Städte," en op dergelijke wijs ook in de ter eere van congressen van natuurkundigen geschreven werken over Köln [1]) en Frankfurt [2]). Geen van al deze publicaties kan volledig genoemd worden, daar de gemeenteverslagen slechts weinig plaats aan de armenzorg kunnen wijden en dus niet dan een globaal overzicht geven; bovendien bevatten zij te weinig gegevens over de inrichting der armenzorg. De statistische jaarboeken missen iedere mededeeling over de inrichting en geven over den omvang ook lang niet zooveel als er te geven zou zijn. Ook de boeken over Frankfurt

---

[1]) Köln, Festschrift enz.

[2]) Die Hygienischen Einrichtungen in Frankfurt a/M.

en Keulen behandelen slechts een paar instellingen uitvoerig, en dan nog slechts van de hygienische zijde beschouwd, en geven van de overige slechts een opsomming.

Zooals reeds meermalen vermeld is, bestaat er nu tusschen de beschrijving van de armenzorg in een gansch rijk en in een gemeente dit verschil, dat het voor de eerste onmogelijk is elke instelling op zichzelf te beschouwen en daarom instellingen van denzelfden aard bij elkaar moeten gevoegd worden, maar dat het bij de laatste zeer wel mogelijk is, ja zelfs een absoluut vereischte mag worden genoemd (waaraan dan ook alle mij bekende werken voldoen), dat iedere instelling op zijn beurt behandeld wordt.

Van elke instelling behoort dan omtrent haar inrichting en wijze van werken alles vermeld te worden, wat geacht kan worden van belang te zijn voor de kennis van den toestand van het armwezen. Hierbij behoort dan een statistiek van den omvang van de werkzaamheden der instelling gevoegd te worden, noodzakelijk voor de volledige kennis van haar geheelen toestand. Dit laatste hebben echter niet alle schrijvers gedaan. Zoo ontbreekt b.v. statistiek bij Coronel in zijn werk over Middelburg [1]) en bij Calisch over Amsterdam [2]). De eerste deelt eigenlijk niet eens de inrichting der armenzorg mee, maar deze als bekend veronderstellende, beschouwt hij de instellingen en wat ze verrichten, geheel van hygienisch standpunt. De groote verdienste van het boek ligt dan ook niet hierin, maar in de uitvoerige geschiedenis van Middelburg, die erin voorkomt.

Deze beschrijving der instellingen zonder statistiek is ook bij voorkeur de methode, die in Frankrijk gevolgd wordt; haar beste uiting vindt zij in de werken van Maxime du Camp. In Nederland heeft deze schrijver navolging gevonden bij Gerdes, die de christelijke instellingen beschreven heeft [3]),

---

[1]) Dr. S. Sr. Coronel. Middelburg voorheen en thans; bijdrage tot de geschiedenis en den tegenwoordigen toestand van het armwezen aldaar.

[2]) N. S. Calisch. „Liefdadigheid te Amsterdam. Overzigt van al hetgeen er in Amsterdam wordt verricht ter bevordering van de stoffelijke, zedelijke en godsdienstige belangen, voornamelijk der minvermogenden en behoeftigen". Zooals uit den langen titel al blijkt, bepaalt het boek zich niet strikt tot de liefdadigheid in den zin, waarin wij het tegenwoordig opvatten. Zoo behandelt het o. a. ook de verschillende armenscholen, het Israëlietisch seminarium, een Remonstrantsche zangschool, de maatschappij tot redding van drenkelingen, de Zuid-Hollandsche reddingmaatschappij, het College Zeemanshoop en zelfs (last not least) een vereeniging tot het brengen van het Christendom onder de Chineezen en een tot het doopen van ongeloovige kinderen in China en andere heidensche landen!

[3]) E. Gerdes. Christelijke Philanthropie in Nederland.

maar het is hem niet in alle opzichten gelukt den grooten Franschen stylist te evenaren. De methode, die deze schrijvers volgen, is deze, dat zij de instellingen achter elkaar behandelen en op een zoo aangenaam mogelijke wijze de inrichting en de wijze van werken ervan bespreken. Zij deelen dan wel eens enkele cijfers mee, b. v. hoeveel personen een vereeniging voorthelpt of een gesticht herbergt, hoeveel de verpleging wel kost, maar zulke opgaven worden altijd als bijzaak beschouwd. Wanneer deze schrijvers evenwel niet kunnen beschikken over een boeienden stijl en talent om te verhalen, dan ontaardt hun werk al zeer licht tot een soort van vraagbaak of gids, waarin men alleen snuffelt, als men eens iets van een of andere instelling wil weten. Het boek van Calisch nadert dan ook zeer sterk tot dit standpunt.

De boeken, die alleen beschrijving geven, zijn daarom zeer geschikt om het groote publiek belang te doen stellen in armenzorg en het a. h. w. spelenderwijs ervan op de hoogte te brengen, maar voor doeleinden, zooals ik ze in de inleiding omschreven heb, kunnen zij niet voldoende geacht worden. Hiervoor zouden zij ook moeten meedeelen, *wat* de instellingen verrichten naast de mededeeling, *hoe* zij het doen.

Zoo bevatten dan alle werken, zooals die over Weenen [1]), Riga [2]), Dresden (in de 77 Städte), Amsterdam [3]), Rotterdam [4]), gegevens over de inrichting en den omvang. Over de statistiek van den omvang geldt juist hetzelfde, wat ik breedvoerig in de vorige paragraaf vermeld heb en ik kan dus hierheen terugwijzen. Één uitzondering is er echter, nl. betreffende de plaatselijke indeeling en den tijd. Het spreekt van zelf, dat de indeeling van het grondgebied, zooals wij dat bij een land gevonden hebben, bij een stad in 't geheel geen zin heeft; men zou er die in wijken voor in de plaats kunnen stellen, maar het is niet aan te nemen, dat een liefdadige instelling in de eene wijk anders zal handelen dan in de andere en zoodoende zou men alleen gegevens krijgen over het aantal ondersteunden, maar niet over uitgaven en inkomsten in bepaalde wijken.

Wat nu in de beschrijving der armenzorg in een land van de onderdeelen, waarin het land verdeeld is, meegedeeld wordt, wordt in de hier behandelde publicaties over een aantal jaren gegeven om

---

1) Das Armenwesen in Wien und die Armenpflege im Jahrzehnt 1863—1872, gepubliceerd door het gemeentelijk Statistisch bureau.

2) Alex Tobien. Das Armenwesen der Stadt Riga.

3) Armenzorg in Nederland, in opdracht der Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek, bewerkt door Mr. Ph. Falkenburg. 1e Deel. Amsterdam.

4) Id. id. 2e deel. Rotterdam.

deze met elkaar te kunnen vergelijken. Terwijl dus de armverslagen van een land als beginsel aannemen den toestand te beschrijven, zooals hij in één enkel jaar is (waarbij dan als bijzaak vergelijkingen met vroegere jaren kunnen gevoegd worden), is het beginsel van die van een gemeente den toestand van een aantal jaren bloot te leggen. Alle genoemde werken over een stad doen het aldus.

Daar men over iedere instelling afzonderlijk statistiek van den omvang harer werkzaamheden geeft en hiervoor gebruikt de opgaven, die men het doelmatigst acht om haar geheelen toestand goed te leeren kennen, krijgt men van de verschillende instellingen geheel ongelijksoortige opgaven. Toch is het om een goed overzicht van de geheele armenzorg in de gemeente te krijgen wel wenschelijk, dat er vergelijkende overzichten gemaakt worden van alle instellingen, waardoor men te weten komt, wat er door elke *soort* van armenzorg in zijn geheel verricht wordt. In de plaats van de onderdeelen van het land, waarover een recapitulatie van de armenzorg in een land (zie pag. 50) gegeven wordt, kunnen dan hier alle instellingen afzonderlijk genoemd worden. Op die wijze komen vergelijkende overzichten voor in de armenzorg in Weenen, in Riga en in Rotterdam, in de laatste echter alleen voor de kerkelijke liefdadigheid.

Hiermede hebben we dan de verschillen, die de beschrijving der armenzorg in een stad opleveren moet met die van een land behandeld. Alleen wil ik hier nog wijzen op de manier, waarop de genoemde werken hun stof indeelen. Immers men kan de instellingen toch niet de een na de ander door elkander afhandelen zonder eenige vaste volgorde, maar men zal ze in categorieën indeelen en die van dezelfde categorie bij elkaar voegen.

De eigenaardigste indeeling is die van Weenen; dit werk is nl. in twee deelen verdeeld: „Armenunterstützung" en „Armenversorgung". In de tweede afdeeling worden alle instellingen behandeld, die ondersteuning geven voor het heele leven, in de eerste die, welke slechts tijdelijken steun geven. Zoo behoort in de eerste afdeeling de bedeeling en de verpleging van zieken, maar ook weeshuizen en vondelingengestichten; in de tweede behooren alleen gestichten voor oude lieden en ongeneeselijke zieken. Met deze indeeling valt dus in 't geheel niet samen die in armenzorg in en buiten gestichten.

In de armenzorg in Riga zoowel als in die van Amsterdam en Rotterdam [1])

---

[1]) Merkwaardig is de geheel overeenstemmende wijze, waarop de schrijvers van de armenzorg in Riga en die in Amsterdam en Rotterdam, zonder iets van elkaar te weten,

wordt gevolgd de indeeling naar burgerlijke, kerkelijke en particuliere instellingen en dan worden deze afdeelingen weer onderverdeeld. Dit laatste kan op twee manieren geschieden, nl. of zooals in Riga in elke afdeeling worden behandeld: bedeeling, verpleging in gestichten en andere instellingen, òf zooals in Amsterdam en Rotterdam: alleen de kerkelijke armenzorg wordt verdeeld naar de verschillende gezindten en van elke gezindte wordt dan alles, wat zij doet op het gebied der armenzorg, bij elkaar vermeld.

In de armenzorg in Groningen [1]) heb ik nog een andere indeeling gevolgd, nl. die in bedeeling, zorg voor kinderen, zorg voor oude lieden, zorg voor zieken en werkverschaffing en elke van deze afdeelingen is weer verdeeld naar: burgerlijke, kerkelijke en gemengde instellingen. Het tweede, derde en vierde vallen niet samen met verpleging, daar onder de zorg voor kinderen ook behoort steun bij het onderwijs door voeding, verschaffen van leermiddelen, enz., en tot zorg voor zieken ook de verpleging bij zich thuis en bedeeling van zieken door kraamvrouwen-vereenigingen en dergelijke.

Welke indeeling men kiezen zal, hangt natuurlijk geheel af van het standpunt, waarop men zich plaatst. Wil men een overzicht geven van de burgerlijke, de kerkelijke en de particuliere armenzorg, dan kiest men dit tot hoofdindeeling; wil men daarentegen de soorten van armenzorg op den voorgrond plaatsen, dan neemt men deze. Maar hoe de indeeling ook zij, hoofdzaak blijft toch altijd van elke instelling mee te deelen alles, wat men voor een behoorlijke kennis van den toestand noodig heeft te weten.

---

hun taak hebben opgevat. Als eenig verschilpunt van belang tusschen hun werken kan men beschouwen, dat de armenzorg in Riga ook historisch bewerkt is, terwijl de andere werken slechts den tegenwoordigen toestand beschouwen.

[1]) Door schrijver dezes bewerkt in opdracht der Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek en nu ter perse.

HOOFDSTUK IV.

De beschrijving van den toestand der armen.

De beschrijving en de statistiek van den toestand der armen stellen zich ten doel een overzicht te geven van de omstandigheden, de woning, de leefwijze, de eigenschappen der armen en de oorzaken hunner armoede of armlastigheid. In de eerste plaats dienen zij natuurlijk vast te stellen, wie zij als armen hebben te beschouwen. Arm is hij, die de tot het noodzakelijk levensonderhoud vereischte middelen niet bezit en zonder de hulp van anderen te gronde zou gaan [1]). Deze hulp van anderen moet men zich echter in den ruimsten zin van het woord denken en niet enkel als hulp van instellingen van weldadigheid. Ook de menschen uit de onderste lagen der maatschappij, zij, die leven van de hand in den tand en 's morgens niet weten, of ze 's middags wel te eten zullen hebben en waar ze 's avonds hun hoofd zullen neerleggen, ook de menschen, die slechts van bedelen leven, ook de zoogenaamde „stille" armen, die lijden in stilte of door een enkel persoon of huisgezin in 't geheim ondersteund worden, die allen behooren eveneens tot de armen.

En hier vertoont zich nu direct een verschil tusschen beschrijving en statistiek. Het is nl. onder de tegenwoordige omstandigheden voor de statistiek onmogelijk van andere armen inlichtingen te krijgen dan van die, welke door instellingen van weldadigheid (en dan nog alleen openbare instellingen, waarover later meer) ondersteund worden. De statistiek moet dus alle armen, die niet hieronder vallen, verwaarloozen; dit gebrek is

---

[1]) Vgl. Roscher, System der Armenpflege und Armenpolitik in „System der Volkswirthschaft" pag. 1. Handwörterbuch der Staatswissenschaften onder het artikel.

nu wel niet zoo groot, omdat de ondersteunden toch de groote meerderheid uitmaken en zich bij de niet-ondersteunden wel ongeveer dezelfde omstandigheden zullen voordoen als bij de anderen, maar het blijft toch een gebrek.

Geheel anders is het gesteld met de beschrijving van den toestand der armen, want hij, die dezen wil gaan schetsen, zal beginnen met een persoonlijk onderzoek in te stellen naar alle omstandigheden der armen, hun woningen te bekijken, hen te ondervragen naar hun verdiensten, enz. en daarna een hartroerende beschrijving geven van de ellendige toestanden, die hij bij de armen gevonden heeft. Zoo is het o. a gedaan door d'Haussonville in zijn „Misère et Remèdes" en door Coronel in „de Armenzorg in Middelburg". De laatste was stadsgeneesheer en was hierdoor in staat om in de huizen der armen en armsten door te dringen en alles nauwkeurig te onderzoeken.

Maar juist ten gevolge van de geheel verschillende wijze, waarop de gegevens voor statistiek en beschrijving verkregen worden, ontstaat bovendien nog dat groote verschil tusschen beide, waarop ik op pag. 7 uitvoerig gewezen heb.

Statistiek van den toestand der armen bestaat er nog zeer weinig; mij zijn slechts drie werken van dezen aard bekend, nl. het door Böhmert uit de reeds vroeger vermelde, in 1881 in het Duitsche Rijk bevolen statistiek getrokken werk: „Ueber Armenwesen und Armenstatistik mit besonderer Rücksicht auf die sächsische Erhebung für das Jahr 1880" en het door von Inama Sternegg uit de registers van de „Verein gegen Verarmung und Bettelei" in Weenen getrokken werk: „Die Verhältnisse der Wiener Armen". Bovendien nog het werk van Mischler over de armenzorg in Stiermarken, dat daarom zoo merkwaardig is, omdat het alle gegevens over de verschillende soorten van ondersteunden meedeelt.

We zullen nu achtereenvolgens de verschillende omstandigheden nagaan, die onderzocht kunnen worden:

I. *Plaatselijke indeeling*. Evengoed als het voor de kennis van de armenzorg van belang is te weten, hoe zij over het geheele land verspreid is en welke verschillen er tusschen de deelen, waarin het land verdeeld is, bestaan, is dit met den toestand der armen ook het geval. We kunnen hierbij dus verwijzen naar wat wij over dit onderwerp bij de armenzorg meegedeeld hebben (zie pag. 45).

Anders wordt de behandeling echter, indien men, zooals Inama-Sternegg de armen van één stad onderzoekt. Indeeling naar de wijken zou hier wel veel meer nut hebben dan het voor de kennis der armenzorg heeft, maar

dan toch niet direct voor het doel. Het hangt immers geheel van het toeval af, in welke buurt arme, in welke welgestelde menschen wonen. Wel is zulk een indeeling nuttig voor andere doeleinden, b.v. demographische om te vergelijken de sterfte, de geboorte, het kinderaantal in de arme en de andere buurten, of voor de administratie of om de opbrengst van belastingen en de inkomens in de verschillende buurten te vergelijken; dat alles valt echter buiten ons onderwerp.

Maar in de plaats van de plaatselijke indeeling komt in een stad een andere, even belangrijke kwestie, nl. de afkomst der armen en de tijd, gedurende welken zij reeds in de gemeente wonen. Hierdoor verkrijgt men gegevens, die den trek naar de groote steden aantoonen en doen zien, hoevele van buiten komenden in de armen der liefdadigheid vallen. Inama Sternegg laat dan ook niet na gegevens hierover te publiceeren.

II. *Oorzaken.* Als we hier over de oorzaken gaan spreken, dan bedoelen we hiermee niet de feiten, gebeurtenissen of omstandigheden, die maken, dat er armen en rijken zijn op aarde; wat men kan noemen de sociale oorzaken der armoede. Hierover zou men alleen wel een boekdeel kunnen vullen en deze wensch ik dan ook buiten bespreking te laten. Maar wat we hier onder oorzaken verstaan, dat zijn die feiten en omstandigheden, die maken, dat een bepaald individu ondersteund moet worden, dus wat men zou kunnen noemen de ondersteuningsoorzaken of de oorzaken der armlastigheid.

Als men een beschrijving geeft van den toestand der armen, behoeft men zich natuurlijk niet strikt te beperken tot de ondersteuningsoorzaken, maar kan men, zoo uitgebreid of zoo kort als men verkiest, ook de sociale oorzaken bespreken en dat wordt dan ook niet nagelaten. Zoo bespreekt Coronel breedvoerig als oorzaken: „blinde liefdadigheid," onberaden huwelijken, overbevolking, onvoldoende voeding en huisvesting, najagen van te veel genoegens door de geringere volksklasse, gebrek aan werk; verder nog de belasting op de dienstboden, waardoor de meisjes juist op den gevaarlijksten leeftijd zonder betrekking raken, omdat ze dan onder de belasting vallen. Zooals men ziet zijn hier sociale oorzaken en die, welke alleen het individu betreffen, wel een weinig door elkaar gemengd.

Mischler, die een afzonderlijk hoofdstuk over de oorzaken geeft, met statistiek van de individueele en beschrijving van de sociale oorzaken, bespreekt van de laatste in het kort: vrijheid van woonplaatsverandering, trek naar de steden, onwettige geboorten, genot- ,speel- en drankzucht, achteruitgang van den landbouw en den wijnbouw, erfrecht.

De statistiek van de armen of liever van de ondersteunden vergenoegt zich met gegevens over hen, die van liefdadige instellingen onderstand krijgen en juist hierom kan zij al niets anders behandelen dan de oorzaken, die de armen ten laste dier instellingen hebben doen komen. Het is trouwens ook onmogelijk om de sociale oorzaken onder cijfers te brengen.

Den oorsprong en de eerste ontwikkeling van de statistiek der oorzaken vindt men voornamelijk in het onderzoek naar de armenzorg, dat de Duitsche regeering in de jaren 1881 en 1885 bevolen heeft en dat voor het laatstgenoemde jaar neergelegd is in de reeds besproken „Statistik der öffentlichen Armenpflege im Deutschen Reiche im Jahre 1885". De oorzaken, die in dit werk voorkomen, zijn de volgende:

verwonding van den ondersteunde zelf
verwonding van den kostwinner
dood van den kostwinner
tengevolge van een ongeluk.

dood van den kostwinner
ziekte van den ondersteunden of in zijn familie
lichamelijke of geestelijke gebreken
niet tengevolge van een ongeluk.

ouderdom,
groot aantal kinderen,
werkloosheid,
dronkenschap,
arbeidsschuwheid,
andere bepaald aangegeven oorzaken.

Uitgebreider is de oorzakenstatistiek in het bovengenoemde werk van Böhmert, waarin hij de resultaten voor Saksen meedeelt van de in 1881 voor het Rijk verzamelde gegevens, aan welke gegevens hij voor zijn land een groote uitgebreidheid had gegeven.

I. Ongeluk.		II. Onbekwaamheid tot werken.		III. Gebreken.			
Ongeluk van den ondersteunde zelf.	Dood van den kostwinner door een ongeluk.	Hooge ouderdom.	Voortdurende ziekte.	Blind.	Doofstom of doof.	Krankzinnig, idioot of stompzinnig.	Misvormd.
1	2	3	4	5	6	7	8

IV. Andere oorzaken.													
Groot aantal kinderen bij		Tijdelijke ziekte bij den ondersteunde zelf (bij kinderen ook voortdurende) en tijdelijke of voortdurende ziekte in de familie.	Dood van den kostwinner niet door een ongeluk bij weezen.	Werkloosheid en weinig werk.	Gering loon.	Verwaarloozing, diefstal, slechte verzorging, alles bij kinderen.	Drankzucht		Arbeidsschuwheid, vagabondeeren, enz.	Gevangenschap van den kostwinner.	Landverhuizing van den kostwinner.	Verlating van de familie door den kostwinner.
Mannen.	Vrouwen.						als eenige oorzaak.	gecombineerd met arbeidsschuwheid, ziekte, enz.				
9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21

De oorzaken, die Mischler in het gedeelte over de individueele oorzaken opgeeft, verschillen hiervan niet veel. Jammer is het, dat Inama-Sternegg geen oorzakenstatistiek geeft.

In de in 1896 gehouden vergadering der chefs van statistische bureau's van Duitsche steden werd ook over de ondersteuningsoorzaken gesproken en werden behalve de bovengenoemde nog ter invoering voorgesteld: militaire dienst van den kostwinner en onvoldoende inkomsten uit de verzekering tegen ziekte of ongeluk; de laatste is natuurlijk niet voor elk land van belang [1]).

Het behoeft geen betoog, dat al deze oorzaken niet alleen gegeven worden, maar gecombineerd met andere gegevens. Het eenvoudigst is wel de oorzaken te geven voor de onderdeelen waarin het land verdeeld wordt, zooals de Duitsche publicatie over 1885 en Böhmert doen. Ook zeer voor de hand ligt de combinatie met de verschillende soorten van ondersteunden. Volledig doet Mischler dat alleen; Böhmert onderscheidt alleen doorloopend en tijdelijk ondersteunden en deze weer in mannen, vrouwen en kinderen. Van zeer groot belang is vooral voor de arbeidersverzekering de combinatie met het beroep; dit vindt men alleen bij Böhmert en wel van de vier hierboven genoemde groepen, verdeeld in doorloopend en tijdelijk ondersteunden en elk weer in mannelijke en vrouwelijke gezinshoofden en leden van gezinnen.

Er behoort in dit verband op gewezen te worden, dat het voor de armbesturen, die belast zijn met het beantwoorden der vragen over de ondersteuningsoorzaken, niet altijd een even gemakkelijke taak is, want het is dikwijls lang niet gemakkelijk te zeggen, door welke oorzaak iemand nu juist armlastig is geworden, als zich meer dan één oorzaak voordoet. Als iemand b. v. veel kinderen heeft en hij verdient weinig, is dan de weinige verdienste of het groot aantal kinderen de oorzaak? Als iemand ziek is of gebreken krijgt ten gevolge van ouderdom, is dan ouderdom, blindheid of ziekte de oorzaak? Er moet natuurlijk voor zulke kwesties een oplossing gevonden worden. Böhmert heeft het zóó gedaan, dat als ouderdom met andere omstandigheden voorkwam, ouderdom als oorzaak beschouwd moest worden; als groot aantal kinderen met andere voorkwam, het laatste de oorzaak genoemd werd bij vrouwen, als ze drie, bij man-

---

[1]) Zie het protocol dezer vergadering.

nen, als ze vier kinderen hadden; kwam gebrek aan werk of geringe verdienste met ziekte voor, dan ziekte, enz.

Een onderscheiding, die wel van belang lijkt op het eerste gezicht, is die in armoede door eigen schuld en niet door eigen schuld. Practisch is zij echter hoogst moeilijk door te voeren, omdat, indien b. v. ziekte of werkloosheid als oorzaak opgegeven wordt, dit zeer goed *kan* zijn eigen schuld, zooals ten gevolge van dronkenschap, van afkeer van den arbeid („Arbeitsscheu"); zelfs groot aantal kinderen kan door eigen schuld zijn, als het is toe te schrijven aan lichtzinnig huwelijk. De grenzen zijn dus zeer moeilijk te trekken en voor een goede afbakening zou men dus zeer diep in de omstandigheden en het verleden van elken ondersteunde moeten doordringen, wat een reuzenwerk zou zijn.

III. *Kunne*, *leeftijd*, *burgerlijke staat*, *aantal kinderen*. Dat armlastigheid het meest voorkomt bij weduwen en oude lieden is reeds lang geconstateerd, maar in welke mate dit het geval is, kan alleen de statistiek uitmaken en wil hij, die den toestand der armen beschrijft, hiervan meer meedeelen, dan is hij gedwongen zijn toevlucht tot cijfers te nemen.

Ook in de statistieken van de armenzorg komen, zooals we reeds gezien hebben, gegevens voor over sexe en burgerlijken staat, zoo in de Nederlandsche armverslagen de onderscheiding in gezinshoofden en eenloopenden en in oude lieden, gebrekkigen en kinderen, maar deze opgaven kunnen in volledigheid niet vergeleken worden met de in de statistieken van de armen voorkomende.

Wat vooreerst den *leeftijd* betreft, het uitvoerigst is hierin Mischler, die bij iedere soort van armenzorg het aantal ondersteunden van beide sexen opgeeft van jaar tot jaar en wel van 1 tot 100 jaar, als er ten minste van dezen leeftijd zijn. Minder uitvoerig is Böhmert, die het aantal ondersteunden beneden den 15-jarigen leeftijd opgeeft en van 15 jaar tot 85 met groepen van vijf jaar opklimt. Inama-Sternegg neemt groepen van tien jaar boven de 20 jaar.

Indien men deze onderscheiding niet kan maken, behoort men toch altijd kinderen (d. z. zij, die als afhankelijk te beschouwen zijn) en volwassenen (d. z. zij, die geacht worden hun eigen kost te verdienen) te onderscheiden. Onder de armen, wier kinderen zoo spoedig mogelijk moeten trachten wat te verdienen, kan de leeftijd, waarop ze ophouden afhankelijk te zijn en die intreedt, zoodra ze bij hun ouders zooveel thuis brengen als ze hun kosten, niet te hoog genomen worden. In de Duitsche statistiek van 1885 wordt dan ook reeds den veertienjarigen leeftijd aangenomen,

Böhmert neemt 15 jaar, de Engelsche armverslagen zelfs zestien.

Bij den *burgerlijken staat* zal men niet genoeg hebben aan de vier bij den burgerlijken stand voorkomende soorten, nl. ongehuwd, gehuwd, weduwenstaat en gescheiden, maar men zou bij de armen ook de belangrijke onderscheiding van verlaten vrouwen (of mannen!) niet kunnen missen. Böhmert onderscheidt nog een zesde categorie, nl. die der gehuwden, maar gescheiden levenden. Mischler en Inama Sternegg nemen alleen de vier soorten van den burgerlijken stand.

Opgaven over de *grootte der gezinnen* kunnen op twee manieren geschieden nl. òf door het aantal leden van gezinnen, „afhankelijken" op te geven, zoodat men de gemiddelde grootte der gezinnen kan uitrekenen of liever, hoe groot gemiddeld het aantal ondersteunde personen per gezin is, òf door mee te deelen, hoeveel gezinnen er zijn met 1 kind, met 2 kinderen, met 3 kinderen, enz. De laatste methode volgt alleen Inama-Sternegg; wat de eerste betreft, reeds bij ons onderzoek omtrent den omvang der armenzorg hebben we geconstateerd (zie pag. 47), dat gegevens over de grootte der gezinnen niet te vinden waren en hier moeten we weder hetzelfde constateeren en weer om dezelfde reden, nl. dat het aantal eenloopende personen niet wordt opgegeven.

De hier behandelde gegevens komen nooit afzonderlijk voor, maar worden altijd met elkaar gecombineerd; zoo b. v. leeftijd en sexe, waarbij meestal nog de burgerlijke staat gevoegd wordt. Inama-Sternegg geeft deze drie van mannen en vrouwen afzonderlijk; bovendien geeft hij nog het geheele aantal kinderen en dat beneden 14 jaar, dat geheel of gedeeltelijk thuis was en onderhouden moest worden. Vaak wordt ook de burgerlijke staat met het beroep gecombineerd.

IV. *Beroep.* Oppervlakkig de zaak beschouwende zou men zeggen, dat het niet veel nut kan hebben de armen naar het beroep te onderscheiden; de meesten toch zullen wel behooren tot wat men noemt „unskilled labourers". Dat een beroepsstatistiek evenwel zeer zeker de moeite waard is, bewijst die van Böhmert, waarin hij niet minder dan 380 beroepen onderscheidt en in elk beroep komt minstens één ondersteunde voor, al zijn er dan ook 170 met minder dan tien. Het grootste contingent wordt geleverd door de fabrieksarbeiders (en vooral die in de textielindustrie), de naaisters en de dienstboden en verder door de arbeiders in den landbouw.

Zoo uitvoerig als Böhmert maken anderen hun statistiek niet. Mischler brengt de ondersteunden van elke soort onder in dertien groepen, Inama-

Sternegg slechts in acht, nl. industrie, handwerk, handel, „Verkehrsgewerbe", beambten, schrijvers, dienstbaren en daglooners en bovendien een rubriek „wechselnde Beschäftigung".

Ook de beroepen kunnen weer met andere gegevens gecombineerd worden, waarvan we reeds voorbeelden hebben aangehaald, nl. met de oorzaken, met sexe en burgerlijken staat, met de onderdeelen van het land. Inama-Sternegg doet het bovendien met kinderaantal, met huur en met inkomen en schulden.

V. *Inkomen en woning*. De verdiensten en de behuizing der armen, ziedaar onderwerpen, bij uitstek geschikt voor beschrijving. Welk een aangrijpende schilderingen bestaan er niet van de geringe verdienste van naaisters, van het „sweating-system" in het kleermakers- en confectievak, van de ellendige krotten op het land en de huizen met donkere trappen en naakte muren, bewoond door tientallen van gezinnen, in de groote steden! Hier zijn beschrijvingen van met eigen oogen waargenomen toestanden veel beter geschikt den menschen een denkbeeld te geven van den toestand der armen dan dorre cijfers, in tabellen bijeengebracht.

Het grootste deel van wat Coronel over de armen meedeelt, is dan ook aan hun verdiensten en hun woningen gewijd. Maar vooral degelijk bestudeerd en aangrijpend beschreven vindt men deze omstandigheden der armen in het werk van d'Haussonville, in 't bijzonder in de hoofdstukken over: „La question du logement," „Les salaires des hommes" en „Les salaires des femmes". Hij voegt er bovendien nog een hoofdstuk bij over „Les garnis et la population nomade," nl. over de menschen, die zelf geen huis bezitten en in slaapsteden of onder den blooten hemel den nacht doorbrengen. Het spreekt van zelf, dat in de hoofdstukken over de loonen cijfers niet gemist kunnen worden, maar hierdoor wordt het nog geen statistiek.

Toch is het wel mogelijk ook van deze omstandigheden der armen een statistiek te maken; dat heeft Inama-Sternegg getoond en als men ooit kan zeggen, dat cijfers welsprekend zijn, dan zijn het wel de cijfers over deze onderwerpen. Inama-Sternegg onderzocht in de verschillende beroepen het inkomen, de huur, die betaald wordt en de schulden. Bij het inkomen onderscheidt hij inkomen met en zonder bijverdiensten en elk weer, naarmate het niets, minder dan 25 fl., minder dan 50 fl. en meer dan 50 fl. per maand bedraagt. De huur wordt onderscheiden in met en zonder onderhuur en beide weer, naarmate zij niets, minder dan 4 fl., minder dan 10 fl. of meer dan 10 fl. per maand bedraagt. De schulden worden onderscheiden naar schulden voor huur en voor andere dingen en beide naar

dezelfde grootte-groepen als het inkomen. Hoe belangrijk deze gegevens ook zijn, toch zal het alleen mogelijk zijn ze te krijgen door een vereeniging, die werkt als de „Wiener Verein gegen Verarmung und Bettelei", wier doel in veel gevallen juist is bij te springen in het betalen van huur of schulden en die hierdoor juist van die gegevens op de hoogte is.

VI. *Levenswijs*, *moraliteit*, *eigenschappen*. Deze bijzonderheden van de armen zijn wel het minst geschikt van alle om onder cijfers gebracht te worden. Het eenige wat statistisch behandeld kan worden, zou wel zijn het aantal onechte kinderen en het schoolbezoek door de kinderen der armen. Voor het eerste wordt in het armenregister van Stiermarken (waarover hieronder meer) bij iederen ingeschrevene vermeld, of hij of zij wettig of onecht geboren is. Het tweede behoort meer in een onderwijsstatistiek; ik heb er ook nergens iets van gevonden. Wel zijn het wederom zeer vruchtbare onderwerpen voor beschrijving: in het boek van d'Haussonville worden er dan ook een groot aantal bladzijden aan gewijd en wordt het leven van den arme van vóór de geboorte tot aan zijn graf nauwkeurig nagegaan. Maar niet alleen in werken als waarover wij hier spreken, vindt men deze onderwerpen behandeld; ook in alle jaarverslagen van liefdadige instellingen vindt men bijzonderheden over de eigenschappen en de moraliteit der armen, om nog niet eens te spreken van het ruime veld, dat deze stof oplevert voor romans en novellen!

Voor zoover wij nu over statistiek hebben gesproken, hebben wij alleen het oog gehad op absolute cijfers, maar het spreekt van zelf, dat het evengoed als bij de armenzorg, ook hier mogelijk, ja zelfs voor vergelijkingen noodzakelijk is vergelijkende cijfers te geven. Ook hier kan er weer zooveel uitbreiding aan gegeven worden als men zelf verkiest. Een voorbeeld, hoever men het wel kan uitstrekken, levert het werk van Böhmert op, dat bijna geen enkele tabel in absolute cijfers geeft, of het heeft deze er nog eens naast in vergelijkende cijfers. De belangrijkste hiervan zijn: Hoeveel van de 100 voortdurend en 100 tijdelijk ondersteunde op iedere oorzaakrubriek vallen. Hoeveel van 100 ongehuwden, gehuwden, weduwen, gescheiden of verlaten personen vallen in verschillende leeftijdsgroepen en dit weer vergeleken met dezelfde verhoudingen van de geheele bevolking van het land, dus b. v. of er naar verhouding meer armen van 30—35 jaar zijn dan menschen in het algemeen. Zoo zijn deze vergelijkingen nog ver voort te zetten en zal ieder dat doen, naarmate van de onderzoekingen, die hem belangrijk voorkomen.

Wat zou nu van de genoemde zes rubrieken, die samen een volledig overzicht van den toestand der armen geven, in Nederland te geven zijn? Zoo goed als niets. In ons land is de statistiek der armoede in 't geheel niet ontwikkeld. De voornaamste oorzaak hiervan is voorzeker, dat gegevens zoo uiterst moeilijk te krijgen zijn en de oorzaak hiervan is weer de wijze, waarop in Nederland de armenzorg wordt uitgeoefend, doordat nl. de kerkelijke en de particuliere liefdadigheid de grootste plaats innemen en de burgerlijke a. h. w. achteraan komt sukkelen. In landen, waar voor de overheid ondersteuningsplicht bestaat, nemen juist de door de publieke armenzorg ondersteunden verreweg de grootste plaats in en als men nu gegevens van deze heeft, die gemakkelijker te krijgen zijn, doordat de staat bevelen kan wat hij wil en de armenzorg over het heele land gelijk geregeld is, dan kan men desnoods de gegevens van andere ondersteunden wel missen en zijn de getallen toch groot genoeg. Maar in ons land, waar slechts ruim 30°/₀ van alle ondersteunden ten laste van de publieke liefdadigheid komen, kan men een statistiek hiervan niet als een overzicht van den toestand van alle armen beschouwen.

Daar komt nog bij, dat zelfs de meeste burgerlijke armbesturen zóó slecht boek houden van de door hen ondersteunde personen, dat niet dan met de grootste moeite uit de boeken gegevens zijn te trekken voor een eenigszins bevredigende statistiek. Toch zouden deze instellingen hiertoe wel genoodzaakt kunnen worden, daar art. 10 al. 2 der armenwet zegt, dat zij verplicht zijn alle inlichtingen te geven, die de regeering vraagt. Met de kerkelijke en de particuliere armenzorg is dit niet het geval, daar zij, zooals wij reeds vermeld hebben, slechts zeer beperkte inlichtingen behoeven te geven. Het zou daarom de grootste moeite kosten om over de door deze instellingen ondersteunde personen gegevens te krijgen.

Een bescheiden poging hiervoor is door het toenmalige Statistisch Instituut gedaan, toen met het werk: „de Armenzorg in Nederland" door de vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek begonnen werd. Er werden toen nl. aan alle op de gemeentelijke lijsten in het land voorkomende instellingen tabellen toegezonden, waarop eenige vragen werden gedaan omtrent de ondersteunden en wel: 1ᵉ Aantal mannen en vrouwen, die doorloopend en tijdelijk bedeeld werden, medische hulp kregen en in een gesticht verpleegd werden; 2ᵉ Aantal personen, die langer dan tien jaar achtereen bedeeld waren. 3ᵉ Aantal personen, die gehuwd of gehuwd geweest en ongehuwd waren. 4ᵉ Ouderdom der blijvend en der tijdelijk bedeelden in drie leeftijdsgroepen (van 20—40, 40—60 en boven 60

jaar). 5e Omvang der gezinnen van de bedeelden (nl. aantal gezinnen zonder of met hoogstens twee en met meer dan twee kinderen en 6e Aantal van hen, bij wie de armlastigheid aan dronkenschap en bij wie zij aan vroeger gepleegd misdrijf te wijten was. Men ziet dus, in vergelijking met het groote gebied, dat we behandeld hebben, geen buitengewone eischen!

En toch kwam er van de opgaven zeer weinig terecht, niettegenstaande men zelfs den steun had verkregen van de regeering en van de opperbesturen der verschillende kerkgenootschappen. Enkele armbesturen, vooral de kleine met niet meer dan een veertigtal ondersteunden, waarvan de administratie dus zeer gemakkelijk was te overzien, vulden het gevraagde behoorlijk in en de overige lieten het open. Van verscheidene armbesturen werd zelfs over de oorzaken ten antwoord ontvangen: „De oorzaken zijn niet op te geven, aangezien alle armen beweren door schuld van anderen arm te zijn geworden!!" (Aan eigen onderzoek deden de armbestuurders zeker niet!) En dit nu te vergelijken met de uitgebreide oorzakenstatistiek van Böhmert en Mischler! Het maken van een bruikbare statistiek moest dus opgegeven worden.

Hoe moet men nu de uitvoerige gegevens, die noodig zijn voor een volledige statistiek der armen, verkrijgen? Men moet ervoor kennen de persoonlijke omstandigheden van *elken* arme in 't bizonder. Deze zijn slechts op twee manieren te verkrijgen, nl. of door a. h. w. een armentelling te houden, of door het aanleggen van een centraal register, waarin elke arme een bladzijde inneemt.

De eerstgenoemde methode is toegepast in Saksen in 1881 en in Duitschland in 1885. Het ging echter niet zooals bij een volkstelling, waarbij kaarten, die thuis gestuurd worden, door de personen zelf ingevuld moeten worden; dat zou niet gaan, in de eerste plaats, omdat de invulling zeer moeilijk van de armen gedaan zou te krijgen zijn, maar vooral, omdat men dan eerst zou moeten uitmaken, wie onder de telling zouden vallen, welke personen als armen zijn te beschouwen. Om deze redenen kan men dan ook geen statistiek van alle armen maken. Men bepaalde zich er daarom toe om aan de armbesturen en wel alleen aan de openbare, telkaarten te doen uitreiken, waarvan door hen voor elke ondersteunde partij een moest ingevuld worden. Doordat de door de openbare armenzorg ondersteunden de groote meerderheid vormen, konden de resultaten wel geacht worden den toestand van alle armen weer te geven.

Laten we zulk een telling wat nader beschouwen. Bij de Duitsche tel-

lingen heeft de ervaring geleerd, dat het het best is haar te bevelen vóór het tijdstip, waarover men opgaven verlangt en geen inlichtingen te vragen over toestanden in het verledene. Het is noodzakelijk, dat de armbesturen vooraf voor hun administratie zulke maatregelen nemen, dat invulling der vragen later gemakkelijk valt.

Verder is het noodig zich te bepalen tot het aantal in een bepaald tijdperk ondersteunden en wel minstens gedurende een jaar, daar, indien men een kortere periode neemt, eensdeels niet volkomen uit te maken is, wie vast en wie tijdelijk bedeeld zijn, anderdeels het aantal ondersteunden geheel zou afhangen van het jaargetijde, waarover de opgaven liepen. Men zou tevens van de tijdelijk ondersteunden mee kunnen deelen in welke maand zij bedeeld werden, wat totnutoe echter nergens is geschied.

In de derde plaats leert de ervaring, dat het telkaartenstelsel verreweg de voorkeur verdient; in Saksen werd het reeds in 1881 toegepast. Door de andere staten werden andere methoden gebruikt; de meesten bepaalden zich ertoe de formulieren, die van rijkswege werden verstrekt en waarop achter 35 vragen het aantal moest worden ingevuld, aan de gemeenten uit te reiken, die dan ook niets deden dan uit hun boeken de gegevens optellen en de aantallen invullen. Sommige landen veranderden de formulieren eenigszins, zoodat zij in plaats van tabellen directe vragen werden. Het nadeel hierbij was eensdeels, dat vergissingen bij de optellingen, die het best konden geschieden door een streepje te zetten voor elken ondersteunde (wat men „turven" noemt in de terminologie der statistiek), vooral in groote steden zeer licht konden gemaakt worden, anderdeels dat men nu gebonden was aan wat het rijk vroeg, terwijl men op telkaarten vragen kon, wat men wilde.

Op de telkaarten van Saksen in 1881 moest het volgende worden ingevuld:

1. Naam.
2. Geboortejaar en -dag.
3. Burgerlijke staat.
4. Aantal kinderen (kinderen in gestichten krijgen een afzonderlijke kaart.)
5. Beroep, bezigheid (zoo uitvoerig mogelijk.)
6. Oorzaak der armlastigheid (verdeeld in vier afdeelingen voor de vier soorten, vroeger genoemd, en in die afdeeling in te vullen.)

7. Ondersteuning (voortdurend of tijdelijk, geheel of gedeeltelijk erdoor onderhouden; hoeveel weken; hoe groot; in een gesticht of niet).
8. Domicilie van onderhoud.

Zoo kort geformuleerd als ik het hier gedaan heb, waren de vragen echter niet; er stonden ophelderende aanmerkingen bij en er was tusschen de vragen voldoende ruimte voor de invulling gelaten.

Bij de tweede verzameling van gegevens door het Rijk in 1885 werd door de regeering het gebruik van telkaarten aanbevolen, hoewel het ook geoorloofd was ze niet te bezigen, maar in bijna alle staten geschiedde het wel. Op deze kaarten werd veel minder gevraagd dan op de Saksische van 1881, nl. alleen wat onder 1, 4, 6 en 7 genoemd is. Men kreeg toen ook geen volledige statistiek der armen.

De andere methode is een *centraal register*, waarop alle ondersteunden in het land ingeschreven worden, of, als het land te groot is, een in elk onderdeel van het land, terwijl de registers voortdurend met elkaar in verbinding staan en elkaar steunen. Het bestaat echter nog nergens behalve in Stiermarken, waar het sinds 1894 onder den naam *„Landes-Armenkataster"* is ingevoerd. [1]) Wel vindt men zulke registers bij particuliere vereenigingen en vooral bij die, welke het Elberfeldsche of een dergelijk systeem hebben ingevoerd. Uit het materiaal, dat zulk een register, nl. dat van den „Verein gegen Verarmung und Bettelei", opleverde, heeft v. Inama-Sternegg zijn statistiek vervaardigd.

Een register is zeer zeker te verkiezen boven tellingen, zooals ze in Duitschland en Saksen plaats gehad hebben, omdat men bij de telling den toestand slechts over de periode, waarvan men dien wil leeren kennen, te weten komt, terwijl men uit het centraal register den toestand ten allen tijde kan waarnemen en dus zonder veel moeite een doorloopende statistiek kan maken. Dit is van groot nut, want hoe meer gegevens men gebruikt en hoe talrijker de waarnemingen zijn, hoe juister de resultaten worden. Bovendien levert een register veel meer waarborgen op voor betrouwbaarheid en volledigheid, daar bij de telling de opgaven eerst door vele handen gaan, vóór ze den bewerker bereiken, terwijl het register voor dezen direct voor het grijpen ligt.

---

[1]) Mischler. Das Armenwezen in Steiermark pag. 13—18.

Beschouwen we de inrichting van het centraal register in Stiermarken wat nader. Het bijhouden en bewaren van het register of armenkadaster is opgedragen aan het staatsbureau van statistiek. Voor iederen ondersteunde wordt een kaart, carton, ingevuld en wel van verschillende kleur, naarmate van de ondersteuning, die hij ontvangt. Zoo zijn er zes soorten van kaarten voor de zes categorieëu van ondersteuning, nl. voor de „Einlege", de armhuizen, de gestichten voor ongeneeselijke zieken („Siechenhäuser), de weeshuizen en twee soorten verpleging van vondelingen. Bij de eerste drie categorieën zijn de kaarten voor mannen bovendien donker, voor vrouwen licht gekleurd. De bedeelden worden in 't geheel niet in het register opgenomen, omdat, al zou men van de doorloopend bedeelden opgaven kunnen krijgen, dit nog niet gaat voor tijdelijk bedeelden. Indien het Elberfelder stelsel op meer plaatsen ingevoerd wordt, hoopt men later ook deze categorie op te kunnen nemen.

Op de zes soorten van cartons wordt natuurlijk niet hetzelfde ingevuld; op die van de beide eerste (over Einlege en armhuizen) staat het volgende:

1. Voor- en achternaam.
2. Ouderdom.
3. Burgerlijke staat.
4. Geboorte (wettig of onecht?)
5. Vroeger hoofdberoep.
6. Verblijfplaats.
7. District.
8. Bij wien werkzaam geweest?
9. Oorzaak der ondersteuning (de oorzaken worden slechts met een nummer ingevuld, waarvoor 18 oorzaken opgegeven zijn.)
10. Plaats van ondersteuning.

Opmerkingen.

Voor de ongeneeselijk zieken wordt de vraag naar de oorzaken weggelaten, maar komt erbij de aard der ziekte, de door een gemeente betaalde verpleegkosten, de oorzaak en de datum van den dood; bij de weezen komt er bij, of het volle of halve weezen zijn en nog enkele andere wijzigingen.

De kaarten worden bewaard in groote bakken, evenwel niet alphabe-

tisch, maar naar de gemeenten, waar de armen ondersteund worden, en wel de kaarten van de „Einlege" en de armhuizen altijd samen. Het bleek veel te lastig het alphabetisch te doen, omdat er veel armen van denzelfden naam zijn, terwijl het kadaster toch hoofdzakelijk door de gemeenten gebruikt wordt en er dan gemakkelijker in te zoeken is.

De moeilijkste kwestie is die van het bijhouden, niet alleen doordat er menschen dood gaan, maar vooral doordat de ondersteuning ophoudt of van aard verandert. Voorloopig is het aldus geregeld, dat de kaarten der ongeneeselijke zieken bijgehouden worden uit maandelijksche rapporten, die de gestichten moeten toezenden en die van de weezen uit rapporten van de weeshuizen; van de in Graz verpleegde vondelingen krijgt het bureau elke drie maanden, van de in Weenen verpleegde elk jaar bericht. Veel lastiger is het bijhouden bij de Einlege en bij de armhuizen; men moet nu nog bij toeval en uit de kranten, die hiervoor geregeld nagezien worden, te weten komen, of er een arme bijkomt of afgaat, maar er wordt een regeling voorbereid, waardoor er eenheid van administratie en voortdurende mededeeling van wijzigingen komen zal. Zoolang deze er nog niet is, is het deel van het register over de Einlege en de armhuizen nog niet veel waard. Om verandering van den aard der ondersteuning te constateeren worden de kaarten der verschillende soorten herhaaldelijk met elkaar vergeleken. Kaarten van niet meer ondersteunden (door den dood of om andere redenen) worden eruit gelicht en afzonderlijk bewaard.

Hier zijn dus reeds zeer goede resultaten verkregen; alleen verdient nog vermelding, dat het slechts de openbare armenzorg is, die in het register is opgenomen. De kerkelijke en de particuliere zijn er nog buiten gebleven en al maken ze een klein deel van het geheel uit, toch is het wenschelijk ze ook op te nemen. Men doet dan ook veel moeite dit gedaan te krijgen, maar het zal nog wel een poos duren, eer het zoo ver is.

En dit is nu juist het groote bezwaar, waarop het invoeren in Nederland nog langen tijd zal afstuiten. De medewerking van kerkgenootschappen, die vaak gaarne hun armen geheim houden, zal zeer moeilijk te verkrijgen zijn en zonder hun hulp zullen de resultaten zoo goed als niets opleveren.

Zoo blijkt dus, dat er nog maar zeer weinig werkelijke statistiek van de armen bestaat en dat het niet overal even gemakkelijk is de gegevens ervoor te krijgen. Dit is zeer te betreuren, want evenzeer als het noodig is de armenzorg goed te kennen, is het noodzakelijk goed op de hoogte

te zijn van den toestand der armen. Zoo zegt v. Inama Sternegg in de inleiding van zijn boekje over de Weener armen: „Es ist wohl auch theoretisch schon unbedingt anerkannt und durch praktische Arbeiten vielfach bestätigt, dass eine eingehende Statistik der persönlichen Verhältnisse der Armen eine der wichtigsten Voraussetzungen einer rationellen Armenpflege ist. Die Umstände, unter welchen in der Regel Verarmung eintritt, einzeln und in ihren vielverschlungenen Verbindungen, das Mass der Intensität, mit welchen die einzelnen zur Verarmung führenden Umstände auftreten, die typischen Formen, in welchen die Verarmung umhergeht, und der gesetzmässige Verlauf dieser sozialen Krankheitserscheinungen — das Alles soll durch die Individualstatistik der Armuth klargelegt und damit zur Richtschnur für die Armenpflege werden."

BESLUIT.

Voor een goede kennis van den toestand van het armwezen moet het noodzakelijk geacht worden èn de inrichting en den omvang van de armenzorg èn den toestand der armen goed te kennen. Daarom zal hij, die zich slechts met één van beiden bezig houdt, slechts half werk verrichten. Niettemin is men werkelijk in verreweg de meeste landen genoodzaakt zich met zoodanig half werk tevreden te stellen, omdat men deels de noodzakelijkheid van de kennis van het leven en de omstandigheden der armen nog niet inziet, deels als men haar wel inziet, toch nog niet het materiaal beschikbaar heeft om tot die kennis te geraken.

Twee methoden kan men gebruiken, als men een overzicht wil geven van het armwezen, nl. de beschrijvende en de statistische. Zij zijn echter niet van even groote waarde voor de armenzorg als voor den toestand der armen, want bij den laatste concurreeren zij met elkaar, terwijl bij de eerste iedere methode haar eigen gebied heeft, waarop zij alleen kan toegepast worden; immers de inrichting der armenzorg kan alleen beschreven, haar omvang alleen statistisch behandeld worden. Waar men te kiezen heeft tusschen de twee methoden lijkt mij de keuze der statistische de beste, omdat zij, *mits de cijfers volledig en betrouwbaar zijn*, overtuigende en onomstootelijke bewijzen geeft, onttrokken aan den invloed van den bewerker, terwijl der beschrijvende methode altijd iets willekeurigs aankleeft.

Voor een volledige beschrijving der armenzorg is het noodig zoowel de inrichting als den omvang te behandelen, maar toch is het niet mogelijk een schema te geven, voor wat *elke* beschrijving behoort te bevatten, omdat er drie soorten van werken zijn, die onmogelijk op dezelfde wijze kunnen ingericht worden. Zij zijn:

1e. Jaarlijksche verslagen van den toestand van het armwezen in een land. Zij behoeven natuurlijk niet elk jaar weder de geheele inrichting der armenzorg te beschrijven en kunnen volstaan met de vermelding der wijzigingen en der telken jare veranderende omstandigheden.

2e. Beschrijvingen van de armenzorg in een geheel land. Van de inrichting der armenzorg kunnen deze werken slechts die bijzonderheden meedeelen, welke voor het geheele land gelijk geregeld zijn, daar het een veel te uitgebreid werk zou zijn alle plaatselijke afwijkingen op te nemen.

3e. Beschrijvingen van de armenzorg in een gemeente. Zij behooren elke instelling afzonderlijk te behandelen.

Voor den omvang der armenzorg zijn aan de beide eerstgenoemde soorten dezelfde eischen te stellen, terwijl de laatste hiervan moet afwijken. Immers de beschrijving der armenzorg in een gemeente behoort wederom den omvang der werkzaamheden van elke instelling afzonderlijk mee te deelen, terwijl het voor een geheel land voldoende is alle instellingen, die zich eenzelfde taak stellen, bij elkaar te voegen en zoo de verschillende soorten van armenzorg afzonderlijk te behandelen.

Wat nu den omvang zelf betreft, wenschelijk is het dezen over zulke onderdeelen van een staat te vermelden, dat de plaatselijke verschillen duidelijk blijken, opdat het mogelijk is de verschillende onderdeelen met elkaar te vergelijken. Noodzakelijk is het verder gegevens mee te deelen over het aantal ondersteunden, de uitgaven en de inkomsten, waarbij als algemeene regel kan gesteld worden, dat deze gegevens a. h. w. een illustratie moeten vormen, van wat over de inrichting is meegedeeld, zoodat duidelijk den aard der ondersteuningen en der menschen, aan wie deze uitgereikt worden, blijkt. Bovendien behoort erop gelet te worden, dat de uitgaven steeds te vergelijken zijn met het aantal ondersteunden.

De statistiek van den toestand der armen kan niet anders dan zich beperken tot die personen, welke ondersteund worden door erkende of bekende, meestal zelfs alleen openbare instellingen van liefdadigheid. Zij behoort opgaven te doen over alle omstandigheden, die onder cijfers zijn te brengen, zooals oorzaken der armlastigheid, leeftijd, burgerlijke staat, grootte der gezinnen, beroep en ook inkomen en woning, als dit mogelijk is. Het belangrijkst is de statistiek van de ondersteuningsoorzaken, omdat zij bij uitnemendheid ook voor andere doeleinden dan de armenzorg nuttig is.

Vraagt men ten slotte wat van dit alles in Nederland gegeven is en nog te geven is, dan moet het antwoord luiden, dat er geen kans op is,

dat het in de naaste toekomst mogelijk zal worden eenigszins bevredigende kennis van den toestand der armen te krijgen, omdat de inrichting der armenzorg dat onmogelijk maakt en deze geheel en al gewijzigd zal moeten worden om tot die mogelijkheid te komen. Wat de armenzorg zelf betreft, voor een deel ook weer door haar eigenaardige inrichting, is haar beschrijving nog met veel gebreken behept, maar toch zouden deze ook zonder wetswijziging wel voor een groot deel te verhelpen zijn.

Laat ik daarom eindigen met de hoop uit te spreken, dat, indien de wetgever zal overgaan tot de zoo hoognoodige verbetering onzer armenwet, het materiaal, waarover hij dan zal te beschikken hebben om den tegenwoordigen toestand te beoordeelen (en de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek tracht hiervoor het hare te verrichten) volllediger en degelijker zal zijn dan het totnutoe geweest is. Moge deze studie hiervoor een steentje bijdragen, dan zal mijn moeite ruimschoots beloond zijn!

Bijlage I. **Vergelijkend overzicht van**

Naam van het land.	Lichaam, dat de kosten der armenzorg draagt.	Armbestuur.	Aard der *bedeeling*.	Wijze, waarop	
				Oude lieden.	Kinderen, weezen en vondelingen.
1. Engeland.	Union.	B. of Guardians (relieving officers, clerks). Metrop. Asylum board.	Geld, natura en medische hulp.	Workhouse.	Scholen in wer huizen, d trictsscholei boarding oi training shi
2. Schotland.	Parish.	Parochial Board.	Geld, natura en medische hulp.	Poorhouse.	Poorhouse.
3. Duitschland. *a.* gebied van de wet van 70.	Ortsarmenverb.	Gem. bestuur of armencommissie.	Geld, natura en med. hulp. [1]	Gestichten. [1]	Gestichten. [1]
	Landarmenverb.	Prov. of districtsbestuur.	Geld, natura en med. hulp. [2]	Gestichten. [2]	Gestichten. [2]
b. Beieren.	Gemeenten.	Gem. bestuur of commissie.	Geld, natura en med. hulp. [1]	—	Weeshuizen. Uitbesteding.
	Districten.	Bestuur zelf of commissie.	—	Armenhuizen.	Gestichten vo verwaarl. kin
	Kreise.	Bestuur zelf of commissie.	—	—	Gest. voor vo delingen.
c. Elzas-Lotharingen.	Gemeenten.	Bureaux de bienfaisance, hospices et hôpit.	Geld, natura. [1]	Hospices. [2]	Hospices.
	Districten.	Bestuur zelf.	Med. hulp, als er geen hospit. zijn.	—	
4. Oostenrijk-Hongarije.	Gemeenten.	Gem. bestuur of commissie.	Natura, „Einlege". [1]	Armhuis.	Weeshuizen. [3] Uitbesteding.
	Districten.	Bestuur zelf.	Med. hulp.	—	—
	Staat.	Bestuur zelf.	Natura. [2]	—	Vondel. gestich
5. Frankrijk.	Gemeente.	Bur. de bienf., [1] hospices et hôp. Parijs admin. générale.	Geld, natura en med. hulp.	Hospices.	—
	Departementen	Bestuur zelf.	Med. hulp in kleine gem. en platteland.	—	Gest. voor enfants assisté
6. Zwitserland.	Gemeente. [1]	Bestuur of commissie.	Geld, natura en med. hulp. [2]	Gestichten.	Gestichten.
7. Nederland.	Gemeente.	Burg. armbest. Gem. best. direct.	Geld, natura en med. hulp. [1]	Gestichten in de grootere sted.	Gestichten in (grootere ste
	Provincie.	Prov. bestuur.	—	—	—
	Staat.	—	—	—	—

ublieke Armenzorg in eenige landen. Bijlage 1.

…rpleging wordt uitgeoefend.			Zwervers.	De inkomsten worden verkregen uit:	Aanmerkingen.
…ngeneeselijken.	Zieken en kraamvrouwen.	Krankzinnigen.			
…nfirmeries.	Sick-asylums.	Afzonderlijke gestichten.	Casual wards.	Poor-rate, leeningen, subsidies voor enk. dingen. Metrop. Common Poorfund.	
…oorhouse.	Poorhouse.	Poorhouse, gestichten, bij particulieren.	—	Poor-rate in assessed parishes, leeningen, subsidies, fondsen, collecten.	
—	Ziekenhuizen [1].	—	—	Gemeentekas.	[1]) Van hen, die domicilie hebben (2 j. verblijf).
…fz. gestichten.	Ziekenhuizen [2]).	Afz. gestichten.	Landarmenhaus.	Provinciale of districtskas.	[2]) Van hen, die geen domicilie hebben.
—	—	—	—	Afgezonderd deel v. h. gemeentevermogen, afz. belastingen.	[1]) Van hen, die het „Heimathsrecht" hebben (5 j. verblijf).
…iekenhuizen.	Ziekenhuizen.	—	—	Eigen kas.	
—	—	Krankzinnigengestichten.	—	Eigen kas.	
—	Hôpitaux	—	—	Eigen fondsen, part. bijdragen, subsidies.	[1]) Kunnen éénj. verblijf eischen.
…ospices.	—	Afz. gestichten.	—	Eigen kas.	[2]) Kunnen vijfj. verblijf eischen.
…Siechenhäuser"	—	—	—	Afzonderlijk vermogen, vrijwillige bijdragen, enkele belastingen, enz.	[1]) Van hen, die domicilie hebben (*niet* door verblijf), toewijzing van dom.
—	—	—	—	Eigen kas.	[2]) Van hen, die geen domicilie hebben.
—	Ziekenhuizen.	Afz. gestichten.	—	Eigen kas.	[3]) In Stiermarken ook door den staat.
—	Hôpitaux.	—	—	Eigen fondsen, part. bijdragen, eigen kas.	[1]) Slechts in $^1/_3$ der steden.
…ospices.	—	Maisons d'aliénés.	Dépôts de mendicité	Eigen kas.	
…iekenhuizen.	Ziekenhuizen.	—	—	Belastingen, bijdragen, fondsen, subs.	[1]) Facult. stelsel, Ortsbürger-, en Ortsprinzip. [2]) Meestal alleen Notarmen.
…estichten in sommige steden [2])	Ziekenhuizen in sommige steden.	Rijks-, prov. of particuliere krankzinnigengestichten. [3])	Nachtverblijv., vaak reispenn.	Gemeentekas.	[1]) Geen dom. noodig. [2]) In armhuizen of ziekenhuizen ondergebracht.
—	—		—	Prov. kas.	
—	In de Rijksuniversiteitssteden.		—	Schatkist.	[3]) In enk.gev. in part.gest. v. overheidsw. ondergebr.

Lijst der werken, die in deze studie besproken zijn.

I. *Armenzorg alleen.*

A. *Beschrijvend.*

Dr. P. F. Aschrott. Das englische Armenwesen in seiner historischen Entwicklung und in seiner heutigen Gestalt, 1886, pp. 450.

F. Frherr von Reitzenstein. Die Armengesetzgebung Frankreichs, 1881, pp. 235.

Het artikel "Armengesetzgebung" in Conrad's Handwörterbuch der Staatswissenschaften (1890) en het 1e supplement (1895): Duitschland door Dr. Krech, Oostenrijk door von Call, Groot-Brittannië door Aschrott, Zwitserland, Frankrijk, België en Italië door Reitzenstein, Denemarken door Dr. Will. Scharling, Zweden en Noorwegen door Dr. H. Morgenstierne en het Supplement door Dr. Edgar Loening.

Dr. Victor Böhmert. Das Armenwesen in 77 Städten und einigen Landarmenverbänden, 1886, 1e dl. pp. 139, 2e dl. 1e afd. pp. 265, 2e afd. pp. 54, 4°.

Die Hygienischen Einrichtungen von Frankfurt a. M. 1888. Hoofdstukken over "Armen und Stiftungswesen" en "Krankenanstalten und Krankenpflege", pp. 98.

Köln, Festschrift für die Mitglieder und Theilnemer der 61 Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte, 1888; de armenzorg pp. 152.

Maxime du Camp. La charité privée à Paris 5ième éd. 1896, pp. 432.

" " " Paris bienfaisant, 1888 pp. 519.

Léon Lallemand. De l'assistance des classes rurales au XIXième siècle.

N. S. Calisch. Liefdadigheid te Amsterdam. Overzigt van al hetgeen er in Amsterdam wordt verricht ter bevordering der stoffelijke, zedelijke en godsdienstige belangen, voornamelijk der minvermogenden en behoeftigen, 1851, pp. 490.

E. Gerdes. Christelijke Philantropie in Nederland. 1880 pp. 490.

B. *Beschrijvend en statistisch.*

Das Armenwesen in Wien und die Armenpflege im Jahrzehnt 1863—1872, 1e deel 1875, pp. 350, 2e dl 1879, pp. 722.

Alex Tobien. Das Armenwesen der Stadt Riga. 1895. pp. 517.

Armenzorg in Nederland, in opdracht der Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek bewerkt door Mr. Ph. Falkenburg, 1e deel Amsterdam 1893, pp. 340, 2e deel. Rotterdam 1896, pp. 284.

Edo Bergsma. De uitvoering der armenwet in Friesland en de bijzondere oorzaken voor den grooten omvang der burgerlijke armverzorging in deze provincie, 1896, pp. 45.

C. *Statistisch.*

Annual Reports of the Local Government Board on the relief of the Poor and the Poor-Rate in Engeland. (1894/95, pp. LXIII—CXIV, 16—94 en 296—443).

Annual Reports of the Board of Supervision for the relief of the Poor and of public health in Schotland (1893/94 pp. XIX en 274).

Verslagen van de verrichtingen aangaande het Armbestuur in Nederland, (1891 pp. 62 en een veertigtal tabellen).

Niederer. Das Armenwesen in der Schweiz im Jahre 1870. 1878 pp. 397.

Statistisches Jahrbuch Deutscher Städte (Armenwesen pp. 18).

II. *Armenzorg en toestand der armen.*

A. *Beschrijvend.*

Le Comte d'Haussonville. Misère et Remèdes.

Dr. S. Sr. Coronel. Middelburg voorheen en thans; bijdrage tot de geschiedenis en den tegenwoordigen toestand van het armwezen aldaar. 1856, pp. 370.

B. *Beschrijvend en statistisch.*

Dr. Ernst Mischler. Das Armenwesen in Steiermark, 1896, pp. 250.

C. *Statistisch.*

Statistik der öffentlichen Armenpflege im Deutschen Reiche im Jahre 1885, pp. 351.

III. *Toestand der armen.*

Statistisch.

Dr. Victor Böhmert. Ueber Armenwesen und Armenstatistik mit besonderer Rücksicht auf die sächsische Erhebung für das Jahr 1880 (uit het tijdschrift van het Saksische bureau van statistiek) 1882 pp. 129.

K. Th. von Inama Sternegg. Die Verhältnisse der Wiener Arme. 1882 pp. 22.

STELLINGEN.

I.

Het is wenschelijk art. 10 der armenwet zoo te wijzigen, dat de inlichtingen, die de kerkelijke en de particuliere instellingen verplicht zijn te geven, dezelfde worden als die, waartoe de burgerlijke en de gemengde nu reeds verplicht zijn.

II.

Voor een volledige kennis van den toestand der armen is een rijks centraal register, waarin de omstandigheden van iederen ondersteunde afzonderlijk beschreven worden, het eenige afdoende middel.

III.

De ambtelijke statistiek in Nederland behoorde zóó georganiseerd te zijn, dat de geheele direkte leiding berustte bij een centraal bureau, dat zijn gegevens deed verzamelen door provinciale bureaux voor het platteland en de kleinere steden en door stedelijke bureaux in de groote bevolkingscentra.

IV.

Voor vergelijkingen in de statistiek zijn verhoudingscijfers in den regel te verkiezen boven gemiddelden.

V.

Algemeene invoering der methode ter berekening van het sterftecijfer, zooals zij aanbevolen wordt door Körösi en Ogle, is niet wenschelijk.

VI.

Er kunnen zich omstandigheden voordoen, waarin het wenschelijk kan zijn een tak der inlandsche nijverheid te beschermen.

VII

De eischen van toelating tot het Middelbaar en het Hooger Onderwijs voor onvermogende kinderen met goeden aanleg behooren in overeenstemming gebracht te worden met hun financieele draagkracht.

VIII.

De hoeveelheid geld, die een land noodig heeft, hangt af van: 1e Den aard en de hoeveelheid der aanwezige geldsurrogaten. 2e De hoeveelheid geld, die niet in omloop gebracht wordt en 3e De grootte der betalingen, die tegelijkertijd op één tijdstip moeten geschieden.

IX.

Het revolutionair socialisme valt zoozeer met het anarchisme samen, dat er geen nauwkeurige grenslijn tusschen de beide stelsels te trekken is.

X.

Verschil tusschen privaat- en publiekrechterlijk eigendom (*domaine public*) bestaat niet.

XI.

De tegenwoordige voorschriften voor de verkrijging der rechtspersoonlijkheid door een vereeniging zijn af te keuren. Beter ware het een ambtenaar aan te stellen, belast met de inschrijving der statuten en aan deze inschrijving dezelfde kracht toe te kennen als aan de tegenwoordige verleening der rechtspersoonlijkheid.

XII.

Art. 228 al. 1 der gemeentewet verbiedt niet, dat verjaarde schulden toch nog als gunst betaald worden.

XIII.

Bij de uitvoering van de wet op het Middelbaar Onderwijs wordt de overgangsbepaling van art. 89 als een deel van de wet zelf beschouwd; deze uitvoering strijdt dus met de wet.

XIV.

Oostenrijk-Hongarije is een statenbond.

XV.

Geheele afschaffing van den oorlog, zelfs onder meer beschaafde staten, is een onvervulbare wensch.

STELLINGEN

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE RECHTSWETENSCHAP

AAN DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS

Dr. C. H. KUHN,

Hoogleeraar in de Faculteit der Geneeskunde,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

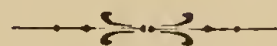
op Donderdag den 8sten April 1897,

des namiddags ten 4 ure in de Aula der Universiteit,

DOOR

JAKOB HERMAN VAN ZANTEN,

GEBOREN TE TIEL.

STELLINGEN.

I.

Het begrip „possessio derivata” kent het Romeinsche recht niet; het is overbodig en is ten onrechte door v. Savigny op den voorgrond gesteld.

II.

Bezit is geen zakelijk recht, maar een feit met rechtsgevolgen.

III.

Daar het bezit een rechtsfeit is, schrijft art. 597 B. W. een onmogelijkheid voor.

IV.

Bij een verandering van art. 625 B. W. is het een eerste eisch, dat het woord „regten” in „belangen” veranderd worde.

V.

De wet behoorde echtscheiding ook toe te staan op verzoek van beide echtgenooten.

VI.

Als de kinderen bij de echtscheiding aan de moeder zijn toegewezen en deze sterft, wordt de vader *niet* van rechtswege voogd.

VII.

De vereischten van art. 668 B. W. voor de cessie zijn niet toepasselijk op de subrogatie van art. 1437, 1e B. W.

VIII.

Het is wenschelijk het begrip „oorzaak der overeenkomst" (artt. 1371—1373 B. W.) uit de wet te laten vervallen.

IX.

Ten onrechte besliste de arrondissements-rechtbank van Rotterdam bij haar vonnis van 26 October 1896 (P. v. J. 1897 n° 6), dat volgens art. 1612 B. W. de kooper niet den huurprijs kan vorderen, noch reparaties behoeft te bekostigen.

X.

Reaalcontracten kent ons burgerlijk recht niet.

XI.

Het ware wenschelijk art. 1957 B. W. te doen vervallen.

XII.

De aannemer van bouwwerken is koopman.

XIII.

De schipper bij de binnenvaart, die zelf niet meevaart, kan nooit als schipper in den zin der wet beschouwd worden en kan dus bij schade, aan het vervoerde goed overkomen, niet uit art. 91, maar wel uit art. 96 K. aangesproken worden.

XIV.

Abandon is noch *datio in solutum*, noch *derelictio*, maar een formaliteit zonder invloed op het eigendomsrecht.

XV.

De trekker aan eigen order heeft de actie van art. 144 K.

XVI.

Het spoorkaartje is papier aan toonder en de bepaling in de tarieven der maatschappijen over de onoverdraagbaarheid van het retourbiljet is dus in strijd met den aard van het papier.

XVII.

Art. 35 der Faillissementswet is af te keuren.

XVIII.

Als een debiteur binnen 40 dagen vóór zijn faillissement een niet opeischbare, hypothecaire schuld heeft afgelost zonder dat de goede trouw van den crediteur is te bewijzen, zoodat de hypotheek weer herleeft, en als hij na de aflossing een nieuwe hypotheek op zijn goed gegeven heeft, kan op den nieuwen crediteur art. 51, al. 3 der Faillissementswet niet toegepast worden.

XIX.

Een vordering tot ontbinding eener overeenkomst, waarbij minder dan *f* 200.— schadevergoeding gevraagd wordt, behoort bij den kantonrechter.

XX.

„Wederrechtelijk" beteekent in het geheele Wetboek van Strafrecht in strijd zoowel met een subjectief recht als met een wettelijke verplichting, van welken aard ook.

XXI

Verduistering van geldsommen kan volgens ons recht *alleen* plaats hebben, wanneer zij in specie zijn toevertrouwd of wanneer een bediende zich geld toeëigent, dat hij voor zijn patroon moet innen of betalen. Wenschelijk is het daarom verduistering van geld tot een afzonderlijk delict te maken.

XXII.

Ten onrechte besliste de arrondissements-rechtbank te Groningen bij haar vonnis van 29 Juni 1893 (W. 6563), dat invulling van een niet bestaanden naam en een niet bestaande gemeente in een certificaat van oorsprong geen valschheid oplevert.

XXIII.

Afschaffing van den ambtseed is wenschelijk; de gerechtelijke eed worde veranderd in een plechtige verklaring, waarin het woord „God" niet meer voorkomt.

XXIV.

Het ware wenschelijk het recht van amendement den leden van de Tweede Kamer slechts toe te kennen gedurende het tijdperk der voorbereiding van de algemeene beraadslagingen.

XXV.

Bij de benoeming van leden der Rekenkamer wordt veel te weinig op kennis van de financiëele administratie bij de candidaten gelet.

XXVI.

Het is wenschelijk, dat bij ieder faillissement van eenig aanbelang den curator een accountant ter zijde wordt gesteld.

XXVII.

Er bestaat geen enkele geldige reden, waarom de mannen aan de vrouwen, die een recht vragen, dat hunzelf geoorloofd is, dit recht behooren te kunnen weigeren.
